

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛІВІНСЬКА ЮЛІЯ ГРИГОРІВНА

УДК [327.5(470+571:100):930 (477:470+571) (049.1/3)]

ДИСЕРТАЦІЯ

ВОЄННІ КОНФЛІКТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ З НЕЗАЛЕЖНИМИ
ДЕРЖАВАМИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ В УКРАЇНСЬКОМУ
ТА РОСІЙСЬКОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУРСАХ

032 – історія та археологія

03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю. Г. Лівінська

Науковий керівник: КАЛЯЄВ Анатолій Олександрович, доктор наук з
державного управління, доцент

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Лівінська Ю. Г. Воєнні конфлікти Російської Федерації з незалежними державами на пострадянському просторі в українському та російському історіографічних дискурсах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія. – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львів, 2023.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз української та російської історіографій, присвячений розгляду воєнних конфліктів Російської Федерації (РФ) з незалежними державами на пострадянському просторі.

Головна ідея роботи полягає у відтворенні сюжетів, які стосуються відображення передумов, причин, особливостей та наслідків російсько-молдовського, російсько-грузинського конфліктів та сучасної російсько-української війни в українській та російській історіографіях, для чого використані праці провідних дослідників відповідних тематик в Україні та РФ (Російській Федерації).

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що попри вже наявні дослідження, присвячені вивченню та реконструкції розпочатих на території колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) низки етнополітичних конфліктів, до кожного з яких десь безпосередньо, а десь гібридно долучилася РФ, та які призвели до виникнення самопроголошених державних утворень і надалі залишаються джерелом постійної потенційної небезпеки та дестабілізації системи міжнародних відносин у регіоні, досі вважається важливою та нагальною для вивчення підходів українського та російського історіографічних дискурсів.

Наголошуємо, що праця є своєчасною і з огляду на те, що комплексної роботи щодо цього наукового аспекту досі немає, попри наявний факт тривалої

російської агресії проти України з 2014 р., тож вивчення подібних аспектів є цінним і з точки зору інформаційного убезпечення українських громадян.

Уперше зроблено комплексний аналіз українського та російського історіографічних дискурсів щодо військових конфліктів РФ з незалежними державами на пострадянському просторі, зокрема: з'ясовано висновки та роздуми українських та російських дослідників щодо передумов та причин російсько-молдовського конфлікту; прослідковано основні візії української та російської історіографії щодо періодизації основних етапів перебігу протиборства довкола Придністровського регіону; комплексно розглянуто оцінки, надані українськими та російськими істориками щодо причин та передумов російсько-грузинського воєнного конфлікту в серпні 2008 р.; досліджено оцінки українських аналітиків та та російських авторів щодо причин, передумов та основних етапів сучасної російсько-української війни, яка триває досі.

Удосконалено: аналіз стану дослідження, джерельної бази та методологічної основи, які стосуються вивчення українського та російського історіографічних дискурсів про воєнні конфлікти РФ з незалежними державами на пострадянському просторі; підходи до вивчення концепцій так званого (т. зв.) «русского мира» та «русской весни», як частини зовнішньополітичної стратегії сучасної РФ та гібридної війни, яку вона активно веде проти нашої держави.

На новий рівень розвитку вийшли проблеми: розвитку російсько-молдовських, російсько-грузинських та російсько-українських відносин після 1991 р. і до сьогодні; бачення українського та російського історіографічних дискурсів як системи, що складається з різних частин, часто ідейно протилежних, що варіюються від проєвропейського до проросійського вказівників.

У дисертації проаналізовано та систематизовано стан наукової розробки теми, джерельну базу, методологічні засади роботи. Констатовано, що дослідження та його джерельна база на сучасній стадії перебувають у процесі становлення, періодичного перегляду вже існуючих напрацювань та постійного моніторингу щоразу нових позицій літератури, джерел,

вдосконалення методологічної основи дослідження. Методологічну основу дисертації складають загальнонаукові принципи історизму, наукової об'єктивності, переходу від абстрактного до конкретного, системності, термінологічний принцип.

Під час опрацювання джерельного матеріалу дисертантка застосовувала загальнонаукові методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, системно-структурний, історико-генетичний, хронологічний, компаративний, синхронний методи, спеціально-наукові, конкретно-наукові методи розгляду, опису, аналізу побаченого, історичної герменевтики та семіотичного аналізу. Для кращого розуміння суті предмету дослідження визначено ключові поняття: «збройна агресія», «воєнний конфлікт», «війна», «збройний конфлікт», «пострадянський простір», «історіографія», «історіографічний процес».

Розглянуто передумови, причини та шляхи розв'язання російсько-молдовського воєнного конфлікту в українській та російській історіографіях. Вказано, що до основних причин, які сприяли розгортанню російсько-молдовського воєнного конфлікту, українські історіографи відносять такі: історичні, ідеологічні, етнічні, в тому числі етнополітичні (мовний фактор), політико-правові, політичні, воєнно-політичні, геополітичні, культурні, соціально-економічні, економічні, національні. Натомість, представники російської історіографії, передусім, наголошують на історичних, політичних, геополітичних, етнонаціональних, мовних та економічних причинах продовження існування конфлікту. Єдності в думках українських і російських історіографів щодо періодизації конфлікту також не спостерігається.

Проте, можна виокремити такі наступні хронологічні етапи виникнення та дії російсько-молдовського конфлікту: 1989-1992 рр. – передумови та розпал конфлікту, які посприяли початку збройного протистояння; березень-липень 1992 р. – фактично перебіг воєнного конфлікту, який закінчився жертвами з обох сторін; 1992–2006 рр. – етап спроб ведення переговорів, виникнення самопроголошеної Придністровської Молдовської Республіки, за яких міжнародна співпраця, консультаційні перемовини знову не змогли

допомогти у припиненні протистоянь; після 2006 р. – до сьогодні – «замороження» конфлікту.

Відстежено оцінки причин, ходу і особливостей російсько-грузинського воєнного протистояння в українській та російській історіографіях. Зауважено, що серед українських дослідників виокремлюються політичні, економічні та етнічні першопричини російсько-грузинського конфлікту.

Серед російських історіографів найпопулярнішою є думка про те, що протистояння, передусім, виникло через етнонаціональні чинники, рідше – через стан економіки Абхазії, Осетії та Грузії. Зазначено, що етапи російсько-грузинського конфлікту окремо не розглядались ані українськими, ані російськими дослідниками. Умовно їх визначено наступним чином: сутички Грузії з Абхазією та Осетією; спроби підписання документів, які містять характер примирення та залагодження проблем; фаза воєнного протистояння РФ і Грузії («п'ятиденна війна») з подальшим її «замороженням». Цей етап хронологічно не завершений, його розпочато ще у 2008 році і триває він досі.

Досліджено відображення передумов, ходу, шляхів розв'язання російсько-української війни в українському та російському історіографічних дискурсах. Зроблено висновок, що в українській історіографії передумови та причини пов'язані в тому числі із проросійськими виступами, проголошенням сепаратистами псевдореспублік та спробами реалізації «проєкту Новоросія», пояснювалися безпосереднім впливом РФ, яка спочатку шляхом «гібридної», а потім – власне війни намагалася перешкодити євроатлантичним інтенціям України, втримавши її у російській сфері впливу.

У той же час представники російської історіографії, вслід за офіційною позицією владної верхівки РФ, заперечували будь-яку участь російської сторони у подіях на Донбасі (як, зрештою, в анексії Криму), наголошуючи, що в Україні розпочалася «громадянська війна», як відповідь на «державний переворот», який, мовляв, відбувся внаслідок перемоги Євромайдану та приходу до влади «націоналістичного» та «антиросійського» уряду, що не сприйняли на Сході та Півдні України.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає у тому, що матеріали, висновки та рекомендації дослідження можуть використовуватися у діяльності відповідних інституцій державної влади, експертних центрів, науково-дослідних установ, а також для написання узагальнюючих праць з воєнної історії та історії міжнародних відносин для вищих навчальних закладів.

Ключові слова: воєнні конфлікти, пострадянській простір, історіографія, війна, агресія, пропаганда, анексія, окупація, Україна, Росія, Грузія, Молдова.

ABSTRACT

Livinska Y. H. Military conflicts of the Russian Federation with independent states in the post-Soviet space in the Ukrainian and Russian historiographical discourse. – Qualifying scientific research on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 032 – History and Archaeology. – Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, 2023.

The dissertation provides a theoretical analysis of the military conflicts of the Russian Federation with independent states in the post-Soviet space in Ukrainian and Russian historiographies.

The fundamental idea of the research is to reproduce the plots related to the reflection of the prerequisites, causes, features and consequences of the Russian-Moldavian, Russian-Georgian conflicts and the current Russian-Ukrainian war in Ukrainian and Russian historiographies, and for that reason the works of leading researchers of the relevant subjects in Ukraine and the Russian Federation have been used.

The relevance of the chosen topic is determined by the fact that, despite already existing research devoted to the study and reconstruction of a number of ethno-political conflicts that began on the territory of the former Union of Soviet Socialist Republics (USSR), each of which the Russian Federation joined somewhere directly, and somewhere hybridly, and which led to the emergence of self-proclaimed state entities, continue to be a source of constant potential danger and destabilization of the system of international relations in the region, is still

considered important and urgent for studying the approaches of Ukrainian and Russian historiographical discourses.

We emphasize that the research is timely and in view of the fact that there is still no comprehensive work on this scientific aspect, despite the existing fact of the long-term Russian aggression against Ukraine since 2014, the study of such aspects is really valuable from the point of view of information security of Ukrainian citizens.

For the first time, a comprehensive analysis of Ukrainian and Russian historiographic discourse regarding the military conflicts of the Russian Federation with independent states in the post-Soviet space has been made, in particular: the conclusions and reflections of Ukrainian and Russian researchers concerning the prerequisites and causes of the Russian-Moldavian conflict were clarified; the main visions of Ukrainian and Russian historiography regarding the periodization of the main stages of the conflict around the Transnistrian region were traced; assessments provided by Ukrainian and Russian historians regarding the causes and preconditions of the Russian-Georgian military conflict in August 2008 were comprehensively reviewed; the evaluations of Ukrainian and Russian analysts regarding the causes, prerequisites and main stages of the current Russian-Ukrainian war, which is still ongoing, were investigated.

The following aspects have been improved: the analysis of the state of the research, the resource base and the methodological basis, which relate to the study of Ukrainian and Russian historiographical discourses due to the military conflicts of the Russian Federation with independent states in the post-Soviet space; approaches to the study of the concepts of the so-called «Russian world» and «Russian spring» as a part of the foreign policy strategy of the modern Russian Federation and the hybrid war, which it is actively waging against our state.

Problems have reached a new level of development: the development of Russian-Moldavian, Russian-Georgian and Russian-Ukrainian relations after 1991 and until today; the vision of Ukrainian and Russian historiographical discourses as a system consisting of different parts, often ideologically opposed, varying from pro-European to pro-Russian pointers.

In the dissertation the state of scientific development of the topic, the source base, methodological principles of the work have been analyzed and systematized. It has been established that the research and its source base at the current stage are in the process of formation, periodic review of already existing developments and constant monitoring of new literature items, sources, improvement of the methodological basis of the research. The methodological basis of the dissertation consists of the general scientific principles of historicism, scientific objectivity, the transition from the abstract to the concrete, systematicity, and the terminological principle.

During the processing of the source material, the dissertation student has used general scientific methods of analysis and synthesis, abstraction, generalization, systemic-structural, historical-genetic, chronological, comparative, synchronous methods, special-scientific, concrete-scientific methods of consideration, description, analysis of what was seen, historical hermeneutics and semiotic analysis. For a better understanding of the essence of the subject of the research, key concepts are defined: «armed aggression», «military conflict», «war», «armed conflict», «post-Soviet area», «historiography», «historiographic process».

The prerequisites, causes and ways of solving the Russian-Moldavian military conflict in Ukrainian and Russian historiographies have been considered. It is indicated that Ukrainian historiographers attribute the following to the main reasons that have contributed to the development of the Russian-Moldavian military conflict: historical, ideological, ethnic, including ethno-political (language aspect), political-legal, political, military-political, geopolitical, cultural, socio-economic, economic, national. Instead, representatives of Russian historiography, first of all, emphasize the historical, political, geopolitical, ethno-national, linguistic and economic reasons for the continued existence of the conflict. There is also no unity in the opinions of Ukrainian and Russian historiographers regarding the periodization of the conflict.

However, the following chronological stages of the occurrence and activities of the Russian-Moldavian conflict can be indicated as: 1989-1992 - the prerequisites and the outbreak of the conflict, which contributed to the beginning of armed confrontation; March-July 1992 – actually the course of the military conflict, which

ended with victims for both sides; 1992–2006 – the stage of attempts to conduct negotiations, the occurrence of the self-proclaimed Transnistrian Moldavian Republic, during which international cooperation and consultative negotiations were again unable to help stop the confrontations; after 2006 - until today – «freezing» of the conflict.

The assessments of the causes, course and features of the Russian-Georgian military conflict in Ukrainian and Russian historiographies have been analyzed. It has been noted that Ukrainian researches separate the political, economic and ethnic roots of the Russian-Georgian conflict.

Among Russian historiographers, the most popular opinion is that the confrontation has arisen primarily due to ethno-national factors, less often due to the state of the economy of Abkhazia, Ossetia and Georgia. It is noted that the stages of the Russian-Georgian conflict were not considered separately by either Ukrainian or Russian researchers. Conventionally, they are defined as follows: Georgia's clashes with Abkhazia and Ossetia; attempts to sign documents that contain the nature of reconciliation and settlement of the problems; the phase of the military confrontation between the Russian Federation and Georgia (the «five-day war») followed by its «freezing». This stage is not chronologically complete, it was started back in 2008 and is still ongoing.

The reflection of the prerequisites, course, ways of resolution of the Russian-Ukrainian war in Ukrainian and Russian historiographical discourses have been studied. It has been concluded that in Ukrainian historiography, the prerequisites and reasons associated with pro-Russian speeches, the declaration of pseudo-republics by separatists and attempts to implement the «Novorossiia project» were explained by the direct influence of the Russian Federation, which tried to prevent Euro-Atlantic intentions of Ukraine, keeping it in the Russian sphere of influence.

At the same time, representatives of the Russian historiography, following the official position of the ruling elite of the Russian Federation, have denied any participation of the Russian side in the events in Donbas (as, ultimately, in the annexation of Crimea), stressing that the «civil war» began in Ukraine as a response to the «coup d'état», which, they say, took place as a result of the victory of

Euromaidan and the «nationalist» and «anti-Russian» government coming to power, which was not accepted in the East and South of Ukraine.

The practical significance of the dissertation is in the fact that both the source and historiographical materials used in it, as well as the obtained results, can be used by relevant authorities, expert centers, scientific research institutions, as well as for writing books and textbooks on the war history and history of the international relations for the higher educational institutions.

Keywords: military conflicts, the post-Soviet area, historiography, war, aggression, propaganda, annexation, occupation, Ukraine, Russia, Georgia, Moldova.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці у фахових виданнях, що відображають основні наукові результати дисертації

1. Behei I. I., Livinska Yu. H. Causes of the Russian-Moldovan Conflict of 1992 in Ukrainian and Russian Historiographical Discourses. *East European Historical Bulletin*. 2022. № 22. С. 206–215 [in English]. (особистий внесок Ю. Лівінської – 50%, аналіз причин виникнення російсько-молдовського конфлікту 1992 р. в українському та російському історіографічних дискурсах, що становить 0,5 д.а.).
2. Лівінська Ю. Г. Передумови та причини російсько-грузинського збройного конфлікту: погляд української історіографії. *Новітня доба*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2021. Вип. 9. С. 226–236.
3. Лівінська Ю. Г. Збройні конфлікти за участю Російської Федерації в Нагірному Карабасі, Придністров'ї, Грузії та в Україні в українській історіографії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. № 49. Т. 1. С. 31–38.
4. Ливинская Ю. Г. Предпосылки и причины возникновения российско-грузинского конфликта в украинском и российском научном дискурсах. *Instytut Bezpieczeństwa i Rozwoju Międzynarodowego «SDirect24»*. 2019. Вип. № 4/ (2). С. 159–180.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Лівінська Ю. Г. ЗМІ – як аспект інформаційної безпеки України у 2014–2017 рр. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ: збірник тез доповідей міжнародної науково-технічної конференції*, Львів, 17–18 травня 2018 р. /НАСВ. Львів, 2018. С. 344.

6. Лівінська Ю. Г. Базування ЧФ РФ на території України, як загроза національній безпеці у суспільному дискурсі України. *Виклики політики безпеки: історія і сучасність: збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції*, м. Львів, 18–19 жовтня 2018 р. /НАСВ. Львів, 2018. С. 209–210.

7. Лівінська Ю. Г. Російсько-грузинський конфлікт 2008р.: відмінності українського і російського наукових дискурсів. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ: збірник тез доповідей міжнародної науково-технічної конференції*, Львів, 16 – 17 травня 2019 р. /НАСВ. Львів, 2019. С. 333.

8. Лівінська Ю. Г. Російсько-грузинська війна 2008 р.: уроки для України. *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття: збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції*, Львів, 25 – 26 червня 2019 р. / НАСВ. Львів, 2019. С. 183–186.

9. Лівінська Ю. Г. Чинники виникнення російсько-молдовського конфлікту 1992 р. в українському історіографічному дискурсі. *Застосування сухопутних військ Збройних сил України у конфліктах сучасності: збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції*. Львів. 20 листопада 2020 р. / НАСВ. Львів, 2020. С. 230 –231.

10. Лівінська Ю. Г. Російсько-молдовський конфлікт 1992 р. в українському та російському історіографічних дискурсах. *Актуальні питання сучасної науки, суспільства та освіти: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції*, Харків, 29-31 січня 2022 р. С. 1346–1350.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ВОЄННІ КОНФЛІКТИ РФ З НЕЗАЛЕЖНИМИ ДЕРЖАВАМИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ, ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА.....	22
1.1. Характерні особливості і тенденції розвитку російської та української історіографії щодо дослідження воєнних конфліктів на пострадянському просторі.....	22
1.2.Методологія дослідження.....	40
РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКО-МОЛДОВСЬКИЙ ВОЄННИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУРСАХ.....	49
2.1. Передумови та причини російсько-молдовського воєнного конфлікту в українській та російській науковій літературі.....	49
2.2. Відображення основних етапів російсько-молдовського конфлікту та їх особливостей у науковій літературі.....	68
РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКИЙ ВОЄННИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУРСАХ	85
3.1. Контраверсійні позиції українських та російських науковців у характеристиці причин та цілей російсько-грузинського конфлікту.	85
3.2. Основні підходи щодо аналізу основних подій російсько- грузинського конфлікту та їх наслідків	118
РОЗДІЛ 4. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЯХ.....	121
4.1. Теоретичні підходи щодо визначення передумов та причин російсько-українського протистояння в історичній літературі.....	121
4.2. Порівняльний аналіз відображення перебігу російсько-української війни та її особливостей у контексті проблеми об'єктивності	144
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173
ДОДАТКИ.....	215

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АР Крим	– Автономна Республіка Крим
АТО	– Антитерористична операція
ВР України	– Верховна Рада України
ГРСР	– Грузинська Радянська Соціалістична Республіка
ДНР	– Донецька народна республіка
ЄС	– Європейський Союз
ЄЕП	– Єдиний економічний простір
ЗМІ	– засоби масової інформації
ЗСФРР	– Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
ЗС РФ	– Збройні сили Російської Федерації
ЗСУ	– Збройні сили України
ІМПЗ	– Інститут морально-психологічного забезпечення
ІПсО	– інформаційно-психологічна операція
КДБ	– Комітет державної безпеки
КПМ	– Комуністична партія Молдови
ЛНР	– Луганська народна республіка
МВС ГРСР	– Міністерство внутрішніх справ Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України
МЗС РФ	– Міністерство закордонних справ Російської Федерації
МЗС України	– Міністерство закордонних справ України
МО	– Міністерство оборони
МАРСР	– Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка
МРСР	– Молдавська Радянська Соціалістична Республіка
МНП	– Молдовська національна партія
НДР	– науково-дослідна робота
НАН України	– Національна академія наук України
НАТО	– (NATO – North Atlantic Treaty Organisation) – Організація Північноатлантичного договору
НІСД	– Національний інститут стратегічних досліджень

НТК	– науково-технічний комплекс
НФМ	– Народний фронт Молдови
ОБСЄ	– Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ООС	– Операція Об'єднаних сил
ОРТК	– об'єднана рада трудових колективів
ОРДЛО	– окремі райони Донецької та Луганської областей
ПСУАР	– Південно-Східна Українська Автономна республіка
ПОАРСР -	– Північно-Осетинська Автономна Радянська Соціалістична Республіка
ПМР	– Придністровська Молдавська Республіка
ПМРСР	– Придністровська Молдавська Радянська Соціалістична Республіка
РНБОУ	– Рада національної безпеки і оборони України
РФ	– Російська Федерація
РЕБ	– радіоелектронна боротьба
РМ	– Республіка Молдова
РАН	– Російська академія наук
РРФСР	– Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
СБУ	– Служба безпеки України
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
СНД	– Співдружність Незалежних Держав
США	– Сполучені Штати Америки
УПЦ МП	– Українська православна церква московського патріархату
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФСБ РФ	– Федеральна служба безпеки Російської Федерації
ЦВС	– Цивільно-військове співробітництво
ЦРУ	– Центральне розвідувальне управління
ЧФ РФ	– Чорноморський флот Російської Федерації

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Рубіж XX–XXI ст. став переломним для геополітичної ситуації у Центрально-Східній Європі, пов'язаний із припиненням існування СРСР і членством країн у складі Варшавського договору та демократизацією суспільно-політичного, економічного та культурного життя у країнах постсоціалістичного простору.

З одного боку колапс біполярної системи міжнародних відносин, який став наслідком розпаду СРСР в 1991 р., призвів до значного імпульсу геополітичної трансформації країн, які раніше входили до складу Радянського Союзу. Однак, з іншого боку, поява п'ятнадцяти нових незалежних держав на політичній мапі світу супроводжувалася політичною турбулентністю через імперську позицію владної верхівки Російської Федерації щодо збереження свого політичного, економічного та культурного впливу на країни пострадянського простору. Це призвело до виникнення на території колишнього СРСР низки воєнних конфліктів, за участі РФ, які і на теперішній час «заморожені», а самопроголошені маріонеткові держави надалі залишаються джерелом нестабільності та загроз національній безпеці Молдови, Грузії і України та дестабілізації системи міжнародних відносин у відповідних регіонах. Наймасштабнішою на пострадянському просторі стала війна РФ проти України, яка розпочалася в 2014 р. і триває дотепер. Історія пострадянських країн завжди привертала увагу дослідників з огляду на важливість аналізу причин, наслідків військових конфліктів, що виникли з розпадом СРСР та їх вплив на безпеку в регіоні.

Для об'єктивного висвітлення змісту української та російської історіографії, необхідно дослідити європейські підходи до аналізу цих історичних процесів, які на наш погляд є неупередженими.

Вивченню конфліктів на пострадянському просторі присвятили свої праці зокрема такі зарубіжні вчені: С. Дж. Кауфман, С. Р. Бауерс, В. Кроутер, І. Бабан, С. Секрієру, В. Родкевич, Ч. Кінг, М. Галеотті, Дж. Шумейт,

А. Лашас, Г. Глулі, Т. Томас, С. Прутт, Л. Суржко Харнед, Г. С. Шер, К. А. Кемпбелл, А. Воткінс, Г. Е. Швейцер, Н. Армбрустер, Б. Х. Фрідман, які мають доволі різні погляди на причини та потенційні шляхи вирішення конфліктів на пострадянському просторі. Більшість з них схиляється до думки, що причиною усіх пострадянських воєнних конфліктів були замовчувані та невіршені етнічні проблеми колишньої радянської імперії, а РФ сприяла, а часом і сама їх провокувала, з метою реалізації своїх імперських планів.

У російській історіографії простежуються різні, іноді зовсім протилежні твердження. З найбільш відомих авторів, роботи яких претендують на відносну об'єктивність у висвітленні історії конфліктів, можна назвати: А. Здравомислова [139], М. Андріанова [6], А. Ілларіонова [135–136; 140], О. Цуканову [365 –367] тощо. Одночасно, більшість з них представляє РФ як миротворця та замовчують її негативну роль. Здебільшого позиція російських науковців залежить від місця їх проживання, з огляду на переслідування з боку влади.

Українська історіографія проблеми представлена численними науковими здобутками, що характеризуються різною забарвленістю опису подій з точки зору замовлення правлячої верхівки. Лише після Революції Гідності – дослідження українських науковців стали більш об'єктивними. Значний внесок у дослідження конфліктів на пострадянському просторі зробили: В. Горбулін [74], Г. Перепелиця [248; 255 – 257], В. Грицюк [58; 77], І. Гурак [95 –97; 408], Б. Левик [197 – 199], П. Ткачук [329], А. Харук [361; 340; 411], П. Черник [376], Л. Кривизюк [179], Є. Магда [214], О. Куцька, М. Туранський [339], В. Виздрик [49 –50; 410], В. Коцур [168–173] та ін.

У зв'язку з наявністю в науковому середовищі численних праць, які висвітлюють питання воєнних конфліктів на пострадянському просторі з різних, часто ідеологічно забарвлених підходів, виникає необхідність проведення компаративного аналізу історіографії проблеми з метою визначення рівня об'єктивності цих історичних процесів, встановлення стану розкриття, з'ясування протилежностей та невідповідностей, дискусійних моментів і

невирішених проблем та визначення напрямів подальших досліджень, що передбачає наукове завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна праця виконана відповідно до плану наукової та науково-технічної діяльності та в рамках планової теми кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, дотримуючись напряму: висвітлення воєнних конфліктів РФ з незалежними державами після розпаду СРСР в українській та російській історіографіях. Дослідження зроблено в рамках науково-дослідних робіт (НДР) Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного «Висвітлення Антитерористичної операції та Операції Об'єднаних сил на Сході України в історичних документах та матеріалах» (шифр «Джерела», номер державної реєстрації 0119U002271), авторкою підготовлено розділ «Події АТО та ООС у матеріалах українських ЗМІ. Висвітлення російсько-української війни у матеріалах періодичної преси» та «Актуальні проблеми висвітлення збройних конфліктів у Кавказькому регіоні у сучасній історіографії» шифр «Кавказ-21» (номер державної реєстрації 0121U110657) Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, авторка підготувала розділ «Відображення російсько-грузинської війни 2008 року та війни у Нагірному Карабаху в українсько-російському дискурсі».

Мета і завдання дослідження. *Метою даної праці є аналіз підходів, встановлення стану розкриття, виявлення протилежностей, невідповідностей щодо висвітлення воєнних конфліктів РФ з незалежними державами на пострадянському просторі в українській та російській історіографіях та на цій основі виявлення дискусійних моментів і невирішених проблем та визначення напрямків подальших досліджень.*

Відповідно до поставленої мети визначено *завдання*:

— узагальнити та систематизувати традиційні підходи та методологію дослідження проблем висвітлення воєнних конфліктів у наукових доробках українських та російських вчених;

- визначити особливості висвітлення передумов, причин, перебігу російсько-молдовського воєнного конфлікту в українській та російській історіографіях;
- охарактеризувати специфіку предметного кола дослідження російсько-грузинського воєнного конфлікту в українській та російській історіографіях;
- розкрити сутність підходів щодо аналізу російсько-української війни в українському та російському історіографічних дискурсах.

Об'єктом дослідження стали воєнні конфлікти РФ з незалежними державами на пострадянському просторі (Молдовою, Грузією, Україною).

Предметом дослідження є особливості відображення в українській та російській історіографії воєнних конфліктів РФ з незалежними державами на пострадянському просторі.

Методи дослідження. У методологічну основу дослідження закладено загальнонаукові принципи історизму, наукової об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, системності, термінологічний принцип.

За допомогою методу аналізу із загального комплексу знань виокремлено конкретні факти, твердження, через метод синтезу окреслено певні оцінки, переконання, характерні для різних сегментів українського та російського історіографічних дискурсів. Завдяки методу абстрагування вдалось перейти від конкретних (емпіричних) знань, отриманих з історичних джерел та історіографії, до абстрактних (концептуальних, теоретичних) висновків. Загалом ці методи дозволили на підставі окремих фактів вибудувати власні концепції, і на основі останніх виділити факти. За допомогою системно-структурного методу розглянуто об'єкт дослідження, як узагальнений феномен. У викладі матеріалу використано проблемно-хронологічний підхід, розділи структурно відображають головні аспекти досліджуваної теми, матеріал структуровано за проблемним принципом. Висновки дослідження зроблені з використанням методу узагальнення.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період від 1991 до 2022 р.

Нижня межа зумовлена розпадом СРСР та активізацією сепаратистських рухів у Молдові та Грузії. Верхня дата пояснюється необхідністю перманентного аналізу сучасного етапу російсько-української війни.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що:

- *вперше* зроблено комплексний аналіз українського та російського історіографічних дискурсів щодо виникнення воєнних конфліктів РФ з незалежними державами на пострадянському просторі, зокрема:
- з’ясовано оцінювання українськими та російськими дослідниками передумов та причин російсько-молдовського, російсько-грузинського воєнного конфліктів, сучасної російсько-української війни;
- відстежено візії української та російської історіографії з питань періодизації основних етапів перебігу цих подій.

Удосконалено:

- методологічні підходи щодо вивчення українського та російського історіографічних дискурсів про воєнні конфлікти РФ з незалежними державами на пострадянському просторі;

Набули подальшого розвитку:

- аналіз сутності концепцій «русского мира» та «русской весни», як частини зовнішньополітичної стратегії сучасної РФ та розпочатої нею «гібридної» війни.
- визначення ступеню об’єктивності відображення російсько-молдовських, російсько-грузинських та російсько-українських відносин після 1991 р. і до т.ч.;
- характеристика російських наративів щодо опису історії пострадянських конфліктів у контексті протидії ідеологічним та інформаційно-психологічним диверсіям РФ.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає у тому, що матеріали, висновки та рекомендації дослідження можуть використовуватися у діяльності відповідних інституцій державної влади, експертних центрів, науково-дослідних установ, а також для написання

узагальнюючих праць і підручників з воєнної історії та історії міжнародних відносин для вищих навчальних закладів.

Результати дослідження **впроваджено** у навчальний процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (акт від 30 травня 2022 р.), у практичну діяльність Телерадіостудії Міністерства оборони України «Бриз» (м. Одеса) (акт від 03 травня 2022 р.) [Додаток А].

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим пошуком здобувача, у якому всі теоретичні та прикладні висновки зроблено авторкою особисто. У публікації [401] проаналізовано причини виникнення російсько-молдовського конфлікту 1992 р. в українському та російському історіографічних дискурсах, що становить 0,5 д.а.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження пройшли детальну апробацію на засіданнях кафедри гуманітарних наук Інституту морально-психологічного забезпечення (ІМПЗ) Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, а також на 6 міжнародних наукових конференціях: «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ» (Львів, 17–18 травня 2018 р.); «Виклики політики безпеки: історія і сучасність» (Львів, 18–19 жовтня 2018 р.); «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ» (Львів, 16-17 травня 2019 р.); «Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття» (Львів, 25-26 червня 2019 р.); «Застосування сухопутних військ Збройних сил України у конфліктах сучасності» (Львів, 20 листопада 2020 р.); «Актуальні питання сучасної науки, суспільства та освіти» (Харків, 29 - 31 січня 2022 р.).

Публікації. Основні концептуальні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у десяти наукових публікаціях. З яких: одна – у фаховому виданні категорії «А», що індексується в міжнародній наукометричній базі Web of Science, дві – у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії «Б», одна, що додатково відображає наукові результати дисертації, надрукована у закордонному

виданні, шість публікацій – у статтях апробаційного характеру (додаток Б).

Дисертація є результатом самостійних наукових досліджень.

Структура дисертації. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Загальний обсяг дисертації – 218 с. (обсяг основної частини дисертації – 153 с., 11, 8 авторських аркушів, список використаних джерел нараховує 423 найменувань, викладений на 45 сторінках, 2 додатки на 5 с.).

РОЗДІЛ 1

ВОЄННІ КОНФЛІКТИ РФ З НЕЗАЛЕЖНИМИ ДЕРЖАВАМИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ, ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Характерні особливості та тенденції розвитку російської та української історіографій щодо дослідження воєнних конфліктів на пострадянському просторі.

Проблема дослідження історіографії воєнних конфліктів РФ з незалежними державами на пострадянському просторі після 1991 р. актуалізується в умовах широкомасштабної російсько-української війни.

Аналіз наукових доробків, як джерельної бази роботи, спонукає до їхнього трактування у комплексі в рамках даного розділу. Історіографічні дослідження вищезазначених конфліктів представлені у вигляді фундаментальних праць (монографії, книги), дисертації, наукові статті публіцистичного характеру, аналітичні доповіді, мемуари.

Відповідно до проблем, що порушуються в дисертації, можемо поділити їх на три тематичні групи:

- 1) праці, присвячені російсько-молдовському воєнному конфлікту довкола Придністров'я;
- 2) пошуки причин російсько-грузинського воєнного протистояння;
- 3) дослідження ходу сучасної російсько-української війни.

Перша група порушує тему російсько-молдовського (у трактуванні російських авторів – Придністровського) конфлікту і, з огляду на її комплексність та багатоаспектність, перебуває у центрі уваги та наукового осмислення вчених, експертів (істориків, соціологів, політологів, філософів тощо), репрезентантів політичних та громадських інституцій, представників державних органів влади в Україні та за її межами. Теперішній стан наукових праць щодо зазначеної теми

характеризується наявністю неоднозначних оцінок авторів в залежності від їхнього громадянства та їх ідеологічних переконань.

Історіографія згаданого процесу відзначається новим поданням фактів і джерельної бази з точки зору неупередженого аналізу подій, з огляду на твердження, що ці конфлікти були складовою проімперської політики РФ, певним випробуванням форм та методів деструктивного впливу на суспільно-політичну ситуацію у незалежних країнах, що в подальшому було більш масштабно зреалізовано в Україні.

У сучасній українській та російській історіографіях конфлікт у Придністров'ї розглядається, як складне соціально-політичне, економічне, культурне та геополітичне явище та аналізується з різних боків.

Серед праць українських вчених проаналізовані роботи Г. Перепелиці [255 – 257], В. Тучинського [342], С. Пирожкова [267 – 270], Ю. Бабюха [22], В. Боєчка, О. Ганжи, Б. Захарчука [35], В. Кулика [183 – 186], В. Коцура [168–173], О. Картунова [153], О. Звєздової [128], О. Романюка [291], О. Садовніка [299 – 305], В. Пінцака [272 – 273], Т. Кияка [157], Т. Ляшенка [213], Є. Блажевича [32], І. Петрової [258 – 264], О. Кави [144], Н. Нечаєвої-Юрійчук [242; 244], І. Вишні [51], Б. Левики [197–199], А. Дируна [108], О. Алексєйченко [3–4] та інших, що присвячені вивченню російсько-молдовського конфлікту.

А. Дирун розглянув конфлікт, як проблему, яка стосується національних інтересів України з точки зору участі у його врегулюванні та врахуванні «Російського фактору», який набуває виняткового значення для прогнозування розвитку ситуації навколо вирішення придністровської проблеми [108].

Претендують на певний об'єктивний аналіз колективні монографії: «Придністровська проблема: погляд з України» [280], «Анексія в європейському геополітичному просторі XX – XXI століть» [381].

Аналіз російсько-молдовського конфлікту знайшов відображення у монографіях А. Бульвінського [32], Г. Перепелиці [256], О. Звєздової [128], О. Садовніка [300], А. Кіссе [158], І. Петрової [262].

Причини та передумови виникнення протистояння висвітлено у працях: Н. Нечаєвої–Юрійчук [242; 244]; О. Алексєйченко [4], О. Садовніка [300; 302]; О. Кави[144]; М. Дорошка [115]; Н. Белінцер [27; 28]; І.Петрової [262].

Варто зазначити, що саме українські науковці стали першими, хто комплексно узагальнив зовнішньополітичні чинники російсько-молдовського воєнного конфлікту та окреслили роль ЄС, РФ, країн, що межують з Молдовою тощо. Геополітичні інтереси зовнішніх сил у Придністров'ї лягли в основу праць І. Зварича [127], А. Круглашова [180], В. Кулика [183], В. Твердохліба [328], І. Бегея [401]. Сучасний стан та подальші перспективи українсько-молдовської співпраці в Придністров'ї у політичній, дипломатичній, економічній та гуманітарній площинах проаналізовано у працях О. Маруховської-Картунової [221] та С. Пирожкова [270; 269].

О. Картунов вивчав стан української етнічної меншини у Молдові та відповідно молдовської в Україні [153]. Водночас В. Коцур простежив діяльність українських громадських організацій у Молдові на тлі протистояння довкола Придністровського регіону [168].

У низці розвідок українських вчених значну увагу приділено висвітленню внутрішньополітичного розвитку України, Молдови та Придністровського регіону, а також їхній зовнішній політиці в контексті взаємовідносин [264; 253].

Політика України щодо врегулювання ситуації в Придністров'ї лягла в основу досліджень В. Пінцака [273], І. Петрової [258].

Вплив перебування в Придністров'ї російських угруповань на суспільно-політичну ситуацію в регіоні вивчали Н. Беліцер [27-28], Г. Перепелиця [256].

Таким чином, українські автори в основному досліджували причини, передумови російсько-молдовського конфлікту в Придністров'ї, переговорного процесу та участі у його врегулюванні країн-гарантів, розвитку українсько-молдовських взаємин у політичній, економічній та гуманітарній сферах.

Українські дослідники, беручи до уваги позиції молдовських та деяких західних колег, трактують причини, хід та наслідки подій у Придністров'ї

початку 1990-х рр., як прояв сепаратизму та наступ на молдовський суверенітет, звертають особливу увагу на факт підтримки невизнаної ПМР з боку РФ. Водночас, російські історики та політологи дотримуються у своїх працях офіційної позиції російського державного керівництва та оцінюють процеси у цьому регіоні, як абсолютно легітимні, не акцентуючи на російському факторі впливу. Щодо об'єктивності відображення історичних подій та їх аналізу – слід зазначити, що для української історіографії характерні різні оцінки, що загалом пов'язано з певним впливом проросійських керівників владних структур, і, зрозуміло, змушувало авторів або замовчувати негативну роль РФ, або виставляти її, як «миротворця».

Об'єктивність українських досліджень посилилась після Революції Гідності. Після підписання Молдовою та Україною Угод про асоціацію з ЄС, відкриття європейських ринків для обох держав, початку російсько-української війни в 2014 р., яка супроводжувалася окупацією Автономної Республіки Крим (АР Крим) та окремих районів Донецької та Луганської областей, російські дослідники знову повернулися до аналізу конфлікту в Придністров'ї.

У російсько-придністровській історіографії передусім необхідно виділити доробок дослідників, які 1991 р. створили науково-дослідну лабораторію з історії Придністров'я при Придністровському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Передусім, це праці М. Бабілонги та Б. Бомешка, опубліковані після початку розгортання воєнного конфлікту в 1992 р. [11 – 21]. Ці науковці вперше розробили концепцію політичної історії Придністров'я, яка лягла в основу тритомного колективного видання «История Приднестровской Молдавской Республики» [82].

До вчених, які вивчали цю проблему, слід віднести: І. Галинського, Я. Галинского [65], Д. Гордеева [75], В. Гросула [82 – 86], П. Шорникова [383 – 390], тощо.

Автор та співавтор низки історичних праць на тему «бессарабської проблеми» В. Гросул у своїх дослідженнях підтасував джерельну базу, відверто сфальсифікував факти минулого, також «визначав та доводив»

своєрідну ідентичність Придністров'я, яка, на його думку, була відмінною від загально молдовської [82 – 86].

Загалом, дослідникам – вихідцям з Придністров'я, притаманне упереджене ставлення до проблем у відносинах між владними елітами з офіційного Кишинева і Тирасполя. Основною метою розвідок гуманітарного профілю в ПМР є комплексне обґрунтування тези про існування окремої придністровської державності. Здебільшого придністровські вчені тлумачать в односторонньому порядку події Придністровського конфлікту, подають молдовську сторону, як агресора, а самопроголошену ПМР та її населення визнають постраждалими.

Російські та придністровські науковці сприймають появу ПМР як цілком легітимний факт, розглядаючи конфлікт довкола Придністров'я через призму геополітичних інтересів РФ у регіоні. Такі думки простежуються у статтях Д. Гордєєва [75], С. Градіровського [76], М. Жирохова [121], Г. Маракуци [220], В. Пряхіна [286] та інших.

Можливі шляхи вирішення «придністровського питання» розглядаються в монографії С. Самуйлова [306]. У доробку В. Пряхіна зазначено, що конфлікт у Придністров'ї створює проблеми у відносинах Росії із Молдовою та країнами НАТО [286]. Особливу увагу аналізу політичних причин, що призвели до утворення ПМР приділено у роботі А. Здравомислова [129].

Н. Харітонова у своєму дисертаційному дослідженні «доводить», що вирішення Придністровського конфлікту залежить від конкретної конфігурації «балансу сил» у системі міжнародних відносин, де головна роль належатиме РФ, як державі, чиї геополітичні інтереси чітко артикуються через актуалізацію стратегії відновлення впливу на пострадянські країни з метою контролю над ними. [358].

Політичну заангажованість ми вбачаємо у «журналістських розслідуваннях» С. Гамової [67], а також у працях науковців Інституту країн Співдружності Незалежних Держав (СНД) (одного із джерел аналітичного забезпечення стратегії РФ у Молдові) – В. Журавльова [122], К. Затуліна [125],

К. Фролова [355]. Ці політики-пропагандисти оцінювали конфлікт у Придністров'ї з позиції необхідності відновлення «російської імперії».

Роль російської сторони у переговорному процесі вивчала О. Цуканова [365 – 366], яка робить спробу переконати, що її позиція була виключно конструктивною.

Правомірність незалежного державного існування ПМР підтримував А. Мацнєв [225]. Про витоки та шляхи мирного вирішення конфлікту йшлося у доробку В. Матяша [223], який вважав, що єдиним шляхом вирішення конфлікту є врахування інтересів РФ. Аналогічний варіант миротворчої операції в Придністров'ї розглянув О. Вергузь [47].

Вивчаючи передумови протистояння, А. Волкова [60], Е. Губогло [89–92], В. Михайлов [230] визначали терміни, у які заклали наративи російської пропаганди: «молдовський народ», «молдовська мова», «русифікація», «румунізація».

Дослідження К. М'яло [236], І. Селіванової [312 – 314], Е. Паїна [251], А. Девяткова [100 – 106], А. Волкової [60] відрізняються пропагандою російських підходів до аналізу вказаних подій, що характеризується імперськими амбіціями РФ та акцентом на «інсперуванні конфлікту» західними спецслужбами з точки зору утистки російськомовного населення, висвітлення ролі Росії, як «миротворця», а не ініціатора конфлікту. У цьому ж контексті слід виділити мемуари Ю. Неткачева [241].

Узагальнюючи характеристику публікацій російських та придністровських авторів, можна окреслити їх позиції, що характеризуються представленням РФ у ролі «миротворця», покладанням відповідальності за конфлікт та його загострення на т.зв. націоналістичні та екстремістські сили Заходу. Також обґрунтовано необхідність перебування підрозділів ЗС РФ на території Молдови, визнання ПМР, як легітимного державного утворення, заперечення проєвропейського вибору молдавського народу тощо. Фактично, ці публікації слугували основою пропагандистських кліше «руського миру».

До другої групи належать праці, присвячені російсько-грузинському воєнному протистоянню, окремі аспекти якого досліджували такі вчені: П. Артимишин [9], А. Киридон [155 – 156], А. Алексєйченко [3], Б. Левик [198–199], Н. Шпакова, М. Дорошко [116], В. Карасьов [152], Г. Соловій [321], Є. Ярошенко [396], Н. Нечаєва-Юрійчук [243; 245] та ін.

Слід відзначити вагомий внесок у вивчення аспектів протистояння у Грузії, які розглядаються у доробках науковців Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, зокрема: А. Харука [361], А. Сороківської-Обіход [361; 322], В. Виздрика [50], П. Черника [376], А. Шумки [393].

Російсько-грузинський конфлікт проаналізовано Б. Левицом. Науковець розглянув події у Грузії в контексті системи військової безпеки пострадянських держав, дослідивши концепцію та стратегію національної оборони. Він класифікував воєнне протистояння в Грузії, як локальну війну, а приєднання Південної Осетії та Абхазії до РФ – окупацією [198].

К. Усатюк зазначав, що у Грузії Росія відпрацювала стратегію, яку згодом застосувала на території України. Тобто, не маючи можливості змінити проєвропейський курс нашої держави, Росія вдається до анексії Криму та інспірування збройного конфлікту у східних регіонах під вже знайомим гаслом «захисту російських громадян; здійснює масштабну антиукраїнську інформаційну кампанію, вдається до провокацій у рамках міжнародних організацій, розпочинає паспортизацію мешканців Донецької та Луганської областей. Як наслідок, Росія закріпила своє воєнно-стратегічне домінування в Чорноморському регіоні та перетворила його у джерело небезпеки для Європи [345, с.131].

А. Киридон [155 – 156], П. Черник [376], Н. Нечаєва-Юрійчук [243; 245], Є. Ярошенко [396], Б. Кушнірук [193 – 194] наголосили, що перешкодження РФ щодо вступу Грузії у НАТО було ключовим фактором виникнення конфлікту.

І. Зельманович зазначив, що відкритому російсько-грузинському протистоянню 2008 р., яке призвело до окупації російськими військами

територій незалежної держави, передував гібридний грузинсько-абхазько-осетинський конфлікт кінця 1980-х – початку 1990-х рр., який активно підтримувався спецслужбами РФ, з огляду на можливість його використання проти євроатлантичних прагнень грузинського уряду [131].

А. Киридон дійшла висновку, що РФ здійснила самочинну інтервенцію проти Грузії, причина якої криється у необдуманих діях Грузії щодо Південної Осетії та Абхазії [155].

Р. Черниш трактував російсько-грузинський конфлікт, як передумову анексії Криму та ведення бойових дій на Сході України [377].

Політичну та військову роль РФ в деструктивних процесах на території Грузії (на прикладі республіки Південна Осетія) підкреслив Р. Кополовець, який зазначив, що: «саме Росія відіграє переважно деструктивну роль у регіоні, гальмує процеси мирного врегулювання ситуації з мотиву використання такого конфлікту для посилення свого впливу на Грузію, що намагалася здійснити відступ у бік ЄС» [164].

Російсько-грузинський воєнний конфлікт 2008 р., як спроба геополітичного реваншу РФ на світовій арені, проаналізовано у роботі П. Черника [376]. А. Шумка акцентував увагу на інформаційній складовій конфлікту на Кавказі [393].

Загалом, українська історіографія російсько-грузинського протистояння перебуває на стадії розвитку та наповнення змістовними неупередженими дослідженнями з огляду на нові історичні факти. Комплексних робіт, що узагальнюють усі аспекти російсько-грузинського протистояння – немає.

Водночас, більшість російських науковців, трактуючи події на Закавказзі, підтримують офіційну позицію влади РФ щодо «миротворчої» місії у регіоні в контексті «захисту» російських громадян на території сусідніх держав у випадку безпосередньої загрози для них.

Російський науковець П. Колесов наголосив на агресивній політиці Грузії стосовно Південної Осетії, пояснюючи тим, що грузинська сторона побудувала власну стратегію ведення інформаційної війни на офіційному

рівні, намагаючись досягти перемоги за рахунок популярності, насамперед в англomовних виданнях [161].

О. Арбатов вважав, що воєнні заходи російської сторони були правомірними і справедливими, оскільки своєчасно була організована відсіч агресивному нападу Грузії на Південну Осетію [7].

А. Циганок назвав основним аргументом на підтримку агресивних дій РФ те, що Кавказ перебуває в постійних міжетнічних конфліктах. На думку автора, «п'ятиденна війна» не залишила РФ вибору, а США підставили Грузію під удар, використовуючи її, як прикриття для з'ясування відносин із вищеназваною державою [368].

Загалом, у більшості проаналізованих у дисертаційному дослідженні праць російських науковців, присвячених російсько-грузинському воєнному конфлікту, акцентується на тому, що РФ має право впливати на політику сусідніх держав у всіх сферах, особливо, якщо йдеться про «захист російського та російськомовного населення» цих країн.

Таким чином, дослідники по-різному розглядали причини протистояння. В українській історіографії, до вивчення проблеми, яка наразі лише формується, ставились неупереджено, хоча деякі автори підтримували одну зі сторін.

Прикметно, що науковці, які стояли на прогрузинських позиціях, наголошували на акті російської збройної агресії проти Грузії та застерігали Україну від можливого у майбутньому російського нападу проти неї (як виявилось пізніше – не голослiвно).

Водночас – дослідники, які формували свою джерельну базу здебільшого із російських та проросійських ресурсів, відстоювали іншу думку. На їхнє переконання, РФ здійснювала на Закавказзі «миротворчу місію», захищаючи населення Південної Осетії від агресивних дій офіційного Тбілісі.

Однак, останній підхід був лише одним із варіантів в українській історіографії. Серед більшості російських дослідників він став основним постулатом, відповідно до якого РФ вимушена була вступити у конфлікт

проти Грузії задля захисту «ображених» малих народів, які перебували у складі Грузинської держави на правах автономії.

Останню, третю групу, складають праці українських та російських науковців, присвячені сучасній російсько-українській війні, яка розпочалася навесні 2014 р.

Українські дослідники розглядають передумови подій на Сході України у 2014р. через призму світової геополітики, російської зовнішньої політики та україно-російських відносин у пострадянський період.

Варто зупинитись на низці колективних монографій науковців Національного інституту стратегічних досліджень [113; 310], Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України [142; 112; 290], Інституту історії України НАН України [341; 39; 320; 188], Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України [231; 363], Національного університету оборони України ім. І. Черняховського [31; 58], Українського інституту Національної пам'яті [346 – 350; 114; 275; 212] та інших наукових експертів.

У відомій монографії «Донбас і Крим: ціна повернення» (2015) авторами наголошено, що події на Донбасі стали «стрес-тестом для глобальної та національної безпеки, каталізатором перезавантаження зовнішньої політики України» [113]. Праця відрізняється від інших наукових доробків комплексністю, яка реалізована в об'єднанні донбаського і кримського питань в одному дослідженні; прогнозованою керованістю; аналізом проблем з позиції національної безпеки України.

Локальні успіхи України у протидії РФ простежено в монографії «Світова гібридна війна: український фронт» [310]. Автори детально проаналізували стратегічні цілі РФ, визначили російську агресію, як новий вимір реалізації «гібридної війни», особливості її ведення у воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному вимірах. Сутність цієї війни розглянуто у рамках кризи системи світової безпеки, а її феномен – як вид глобального протистояння.

Чимало ґрунтовних монографічних видань підготували науковці Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. Заслуговує на увагу «Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014 – 2016)», у якій систематизовано хронологію подій та комплексно відображено роль суб'єктів сектору безпеки і оборони України, та наголошено на значенні громадськості у протистоянні російській агресії. Дослідники зосередили увагу на військово-політичних чинниках, що характеризують ситуацію на Донбасі, особливості відносин Збройних сил України (ЗСУ) з центральними та місцевими органами влади, правоохоронними органами та місцевим населенням [31].

Системні риси воєнного конфлікту на території України, його історико-хронологічний аспект, особливості застосування військ (сил), основи комплексного використання військових та невійськових сил та засобів, проблеми інформаційної безпеки, стратегічні комунікації та цивільно-військове співробітництво (ЦВС) у протидії «гібридній агресії» окреслено у монографії Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського [58].

У науковій праці «Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях» проведено комплексний аналіз західних (американських, британських, німецьких, французьких, італійських, грецьких, польських) та російських наукових, експертно-аналітичних, медійних дискурсів щодо російсько-української війни [142].

Інтерес становить дослідження Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: «Між війною і соборністю. Соціокультурна інтеграція та адаптація переселенців з Донбасу та Криму. Західноукраїнський вектор» [231], «Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи» [363] та видання «Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини» співробітників Інституту історії України [188].

В контексті аналізу 250-річної еволюції українсько-російських відносин написана праця «Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна», в якій науковці Інституту історії України розвінчують міф про існування цього квазі-державного утворення. У дослідженні подаються історичні факти, статистичні і картографічні матеріали, характеризуються особливості і спільні риси політики різних російських режимів щодо України [342].

Російсько-українська війна висвітлена у дисертаційних дослідженнях М. Гнатюка [71] та С. Підшибякіна [271].

Різні аспекти зовнішньої та внутрішньої політики РФ вивчали Д. Вассіліу [44], О Волошин [61], Ю. Сенюк [418], І. Гурак [408; 95 –97], П. Д'Анієрі [408], І. Цепенда [96 –947], А. Заліська [95].

Тематика російсько-української війни викликала зацікавлення науковців: В. Горбуліна [113], Г. Перепелиці [248], О. Красівського [176], А. Харука [340; 411], О. Куцької [192; 339], І. Капсамуна [148 – 151], Ю. Лучика, Н. Білоусової [151], М. Сірука [317 – 318], В. Бенчука [29], Л. Кривизюка [179], В. Трофимовича [332–333], А. Шумки [393; 411], В. Василенко [42 – 43], О. Гулими [93 – 94; 407], Є. Магди [214], П. Ткачука [329], О. Красюка [329], М. Туранського [334–340], В. Виздрика [410; 357], Р. Харделя [357; 410], В. Кудлача, І. Самокиша, М. Прокопенко [181] та ін.

Стратегія євроінтеграції та питання участі української сторони у формуванні Єдиного економічного простору (ЄЕП) та, відповідно, українсько-російські відносини після розпаду СРСР лягли в основу праць А. Гальчинського [66].

З'явилися наукові розвідки на тему зовнішньої політики України, зокрема у російському середовищі (С. Віднянський та А. Мартинов [52], Є. Камінський [146], С. Кульчицький, Б. Парахонський [187], Л. Якубова [188], О. Майборода [215], Н. Ціцуашвілі [364]) та можливої участі України в альтернативних до російського геополітичних проєктах (Б. Левик [199], В. Петровський [265]).

Науковці Інституту історії України Національної академії наук (НАН) України С. Віднянський та А. Мартинов основним каталізатором російської агресії вважають невизначеність позиції ЄС та НАТО щодо України [52].

О. Задорожній, дослідивши правові аспекти українсько-російських відносин у пострадянську епоху, надав юридичну оцінку діям РФ на українській території у 2014 р., трактуючи їх, як міжнародний злочин [123 –124]. Є. Магда реконструював історичний, енергетичний, інформаційно-психологічний аспекти, проаналізував передумови та ключові події та окреслив деякі напрямки перемоги у «гібридній війні» з РФ[214].

Зміст публікацій газети «The New York Times» щодо відображення російського-українського воєнного конфлікту узагальнив Ю. Офіцинський. Науковець зазначив, що світова історіографія проблеми поділяється на дві парадигми: проукраїнську (цивілізаційних і міжнародно-правових цінностей) та проросійську (світоглядних маніпуляцій та спекуляцій). На думку автора, для більшості зарубіжних вчених очевидним є те, що авторитарно-реваншистська Росія цілеспрямовано прагне розширити «життєвий простір» («русский мир») коштом Української держави, спричинивши деструкцію, що позначається термінами «конфлікт», «криза», «агресія», «інтервенція», «окупація», «анексія», «війна». Одночасно більшість дослідників заявили про підтримку територіальної цілісності та євроінтеграційних перспектив України. Ю. Офіцинський наголосив, що російській історіографії притаманні дві течії офіційно-пропагандистська (великодержавна) та об'єктивно-реалістична (антиімперіалістична) [249].

Концепція «Русского мира» та пов'язаних із ним термінів «Малоросія» та «Новоросія» висвітлена у працях С. Адамовича [2], А. Бойко [34], П. Павленка [250].

Аналізуючи російську історіографію, можна зробити висновок, що російський уряд контролює більшу частину наукових досліджень, а їх тематика визначається політичними забаганками керівництва. Поява досліджень, в яких висловлюються думки протилежні позиції уряду, не

публікуються, автори ж зазнають репресій. Саме тому, аналіз подій на Донбасі російськими науковцями відрізняється описом саме з точки зору, яка вигідна російській пропаганді. Так, автори монографії «Украина: проблемы территориально-государственного развития» акцентували на її територіально-державному устрої, і фальсифікуючи історичні факти формування української державності після розпаду СРСР, розглядають проблему федералізації України, зосереджуючи увагу на конфесійно-релігійних розбіжностях в українському суспільстві на сучасному етапі в контексті пропаганди ідей «русского мира» [120].

У праці М. Григор'єва «Евромайдан» зроблено спробу реконструювати події 2013 – 2014 рр. в Україні. Автор характеризував ці події, як «антиконституційний переворот», організований країнами Заходу на протидію російським впливам у регіоні [78].

Р. Іщенко, виконуючи політичне замовлення, у роботі «Крах Украины. Демонтаж недогосударства» назвав Революцію Гідності, як виключно «нацистський переворот», що на його погляд виправдовує подальшу анексію РФ АР Крим та її вторгнення на східні території України [139].

Такої ж думки притримувались науковці РАН Г. Матишов та Д. Котеленко, які стверджували, що Революція Гідності, в подальшому – АТО на Сході України, була організована «американськими кураторами» за участю їхніх «українських поплічників». Вони акцентують на тому, що сучасний український націоналізм ніби то не має власної політичної суб'єктності, а його прояви цілком контролюються спецслужбами: у тому числі Центральним розвідувальним управлінням США (ЦРУ) [222].

С. Суций у своїй праці «Украина, Россия и мир. Кризис 2014 года. Предпосылки, последствия, этнополитические перспективы» вбачав причини української кризи в етнополітичних протиріччях українського та російського народів. Аналізуючи соціальну структуру київського Майдану, автор визначив можливі етнополітичні перспективи українського суспільства, які, на його погляд, можуть бути лише у тісному союзі з РФ. Окрему увагу він зосередив

на «повстанському русі на сході України» та дослідив сучасний стан та наймовірніші сценарії розвитку «народних республік Донбасу» [326].

«Кримське питання» було детально розглянуто у доробку М. Григор'єва та О. Ковітіді: «Крым: история возвращения», в якому, на основі свідчень учасників та ініціаторів «кримської весни», різних історичних джерел, досліджено процес приєднання Автономної республіки до складу РФ, наратив щодо «добровільного бажання населення воз'єднатися з історичною батьківщиною» [79].

Цьому ж аспекту присвячена праця П. Даніліна «Воссоединение», в якій автор наголосив на «миротворчій» ролі РФ, завдяки якій АР Крим було «врятовано» від ймовірного розташування натівських баз [98].

На нашу думку, навчальний посібник працівників Російської академії наук (РАН) «История России с древнейших времен до наших дней» можна вважати квінтесенцією зображення в РФ подій на Сході України та фальсифікації історії України та Росії, яка лягла в основу пропагандистських кліше російської науки, освіти та діяльності ЗМІ [138].

Сучасні відносини між РФ та Україною розглядав у контексті «діяльності екстремістських організацій на Півдні Росії» А. Бредіхін. Науковець зазначив, що саме українська влада висуває територіальні претензії до РФ щодо низки прикордонних регіонів, а також організовує диверсійні операції, підтримує маргінальні рухи. Він окреслив основні напрями «деструктивного впливу» на регіони Півдня Росії та шляхи можливої протидії їм з боку органів безпеки РФ [37].

К. Альканова та О. Мартиненко характеризують ситуацію в Україні після 2014 р., як «громадянську війну», яку спричинила «політична криза, що розпочалась у 2013 р.», що в результаті вплинуло на нову хвилю міграції в РФ [5].

Російсько-українські відносини 2014–2018 рр. на тлі воєнних подій на Донбасі розглядав Є. Семибратов [315]. С. Чернявський вважав, що загострення конфлікту на Півдні та Сході України відбулося через «націоналістів, які прийшли до влади після державного перевороту 2014 р. та

почали вимагати вилучення російської мови із державного обігу, що зустріло протидію російськомовного населення» [378].

Зазначимо, що праці А. Сарматова «Донбасс. История необъявленной войны» [307] та «Записки очевидца необъявленной войны» можна вважати пропагандистським матеріалом із відповідними штампами [308].

Шляхи врегулювання ситуації на Сході України дипломатичним шляхом розглядали В. Жаріхін та О. Борисова, оцінюючи розвиток політичної ситуації навколо Донбасу та її вплив на реалізацію Мінських домовленостей, покладаючи провину щодо можливого врегулювання конфлікту на Україну [119].

На підставі опрацьованих наукових досліджень можна зробити узагальнений висновок – у сучасній українській та російській історіографіях конфлікт у Придністров'ї розглядається, як складне соціально-політичне, економічне, культурне та геополітичне явище. Українські дослідники, послуговуючись гіпотезами молдовських та деяких західних колег, трактують причини, перебіг та наслідки подій у Придністров'ї початку 1990-х рр., як прояв сепаратизму та наступ на молдовський суверенітет, звертають особливу увагу на факт підтримки невизнаної ПМР з боку РФ. Водночас російські історики та політологи, здебільшого підтримують у своїх працях офіційну позицію російського державного керівництва та оцінюють процеси у цьому регіоні, як абсолютно легітимні, не акцентуючи на російському факторі впливу.

Українські та російські дослідники по-різному оцінювали російсько-грузинське воєнне протистояння. Українська історіографія вбачала у розгляді проблем спроби об'єктивної подачі матеріалу, хоча окремі автори підтримували одну зі сторін. Прикметно, що науковці, які стояли на прогрузинських позиціях, наголошували на акті російської збройної агресії проти Грузії та застерігали Україну від можливого у майбутньому російського нападу. Водночас дослідники, які формували свою джерельну базу здебільшого із російських та проросійських ресурсів, відстоювали іншу думку.

На їхнє переконання, РФ здійснювала на Закавказзі «миротворчу місію», захищаючи населення Південної Осетії від агресивних дій офіційного Тбілісі.

Однак, останній підхід був лише одним із варіантів в російській історіографії. Серед більшості російських дослідників він став основним постулатом, відповідно до якого РФ змушена була розпочати конфлікт проти Грузії задля захисту «ображених» малих народів, які перебували у складі Грузинської держави на правах автономії.

Українська історіографія російсько-української війни відзначається палітрою думок: від виправдання дій української влади щодо розгортання «гібридної війни» РФ проти України, яка розпочалася задовго до «спекотної фази» 2014 р. – до критики української владної верхівки, військових прорахунків та втрат особового складу українських силових структур. Водночас для російської історіографії характерно те, що майже у всіх проаналізованих працях автори стають на бік т. зв. євразійської доктрини, розглядаючи РФ, як повноправний суб'єкт великої європейської політики і визначаючи її, як єдину протипагу та стримуючий чинник США.

1.2. Методологія дослідження

Численність підходів українського та російського історіографічних дискурсів щодо аналізу воєнних конфліктів РФ з незалежними державами на пострадянському просторі, як предмету дослідження, дозволила розглядати його в контексті різних напрямів сучасних гуманітарних студій і трактувати, як важливий компонент міждисциплінарних розвідок, що робить його вивчення перспективною галуззю, використовуючи у реконструкції як традиційних, так і нових методик проведення наукових робіт.

Дисертаційне дослідження зроблено на межі вивчення сучасної історії України, всесвітньої історії, мистецтва ведення війни у новітніх умовах гібридності, молдовсько-російських, грузино-російських та російсько-українських відносин після розпаду СРСР 1991 р. на тлі глобальної геополітики і засобів масових комунікацій.

Головна ідея роботи полягає у відтворенні сюжетів, які стосуються відображення в українській та російській історіографіях передумов, причин, шляхів розв'язання та наслідків російсько-молдовського, російсько-грузинського воєнних конфліктів і російсько-української війни, використовуючи праці аналітиків, експертів, дослідників в Україні та РФ.

Різноманіття інструментарію, який опрацьовано в процесі виконання дисертації, пояснюється охопленням низки проблем, необхідністю аналізу численних джерел, що зумовило застосування міждисциплінарного підходу, а саме: використання історичних здобутків інших наук та дисциплін: філософії, політології, соціології, економіки, культурології, психології, педагогіки та ін.

Під час роботи над обраною темою авторка застосувала загальнонаукові принципи історизму, наукової об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, системності, термінологічний принцип.

За допомогою принципу історизму об'єкт дослідження було розглянуто під час висвітлення історичних явищ та подій з точки зору тогочасних умов.

Перебіг воєнних конфліктів, український та російський історіографічні дискурси трактуються як ті, що виступають у роботі явищами, які перебувають у процесі постійного розвитку. Застосування принципу наукової об'єктивності дозволило вивчити явища і процеси у їх багатоаспектності та суперечливості, із врахуванням внутрішніх елементів, незалежно від світогляду дослідника. Формування висновків робилося виключно на основі фактів із дотриманням академічного рівня роботи.

Принцип сходження від абстрактного до конкретного дозволив пройти шлях від неповного – до цілісного, в ході якого було досягнуто сукупне та конкретне знання про об'єкт та предмет дослідження.

Використовуючи принцип системності, авторка розглянула, як перебіг воєнних конфліктів, способи вирішення воєнних протистоянь правничо-дипломатичним шляхом, так і явище українського та російського історіографічного дискурсу як системи, що складається часто-густо з протилежно ідейноспрямованих елементів (підходів різних авторів), які у постійній взаємодії продукують нові погляди та оцінки.

Визначення та поняття вдалося дослідити в історичній динаміці, окреслити їхні значення та сенсові навантаження у той чи інший період історії, застосовуючи термінологічний принцип, що є актуальним і важливим для аналізу «гібридної» (в т. ч. інформаційної) війни.

Під час виконання дослідницьких завдань було використано загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові групи методів.

До першої групи належать методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, системно-структурний метод. За допомогою методу аналізу із загального комплексу знань виділено конкретні факти, твердження; завдяки методу синтезу – певні оцінки, переконання, характерні для різних сегментів українського та російського історіографічних дискурсів, зведені до висновку про останній, як цілісність. Завдяки методу абстрагування вдалось перейти від конкретних (емпіричних) знань, отриманих з історичних джерел та історіографії, до абстрактних (концептуальних, теоретичних) висновків.

Загалом ці методи дозволили на тлі окремих фактів вибудувати власні концепції, а на основі останніх виділити факти.

Завдяки системно-структурному методу було розглянуто об'єкт дослідження як узагальнений феномен, що складається із елементів, кожному з яких притаманна власна специфіка і функції, разом з тим ці елементи тісно пов'язані між собою. Зокрема, цей метод дозволив розглянути російсько-молдовський, російсько-грузинський воєнні конфлікти та російсько-українську війну, як систему, що складається із безлічі зв'язків на рівнях «влада–населення», «центральна влада–місцева влада», «пересічний громадянин – читач наукових праць», «дослідник-дослідник» тощо. У даному аспекті метод узагальнення допоміг сформулювати висновки дослідження.

Із спеціально-наукових методів, які використано у дисертаційній роботі, необхідно відзначити історико-генетичний, хронологічний, компаративний (порівняльний), синхронний методи.

Через історико-генетичний метод було розкрито розвиток передумов та причин воєнних конфліктів, а також наукових поглядів щодо них у середовищі українських та російських науковців. Хронологічний метод дозволив розглянути трансформацію поглядів щодо передумов та перебігу воєнних конфліктів, шляхів їх вирішення в українському та російському історіографічних дискурсах після 1991 р. у хронологічній послідовності. Компаративний метод було використано при співставленні різних, деколи протилежних, позицій українських та російських дослідників щодо воєнних конфліктів РФ з незалежними державами на пострадянському просторі. За допомогою синхронного методу авторка дослідила в динаміці соціальні структури, які існують паралельно, прослідкувала зміни, що відбулися із складними суспільними системами у часі та просторі (в наукових розвідках у Молдові та РФ, Грузії та РФ, Україні та РФ напередодні та під час відповідних воєнних протистоянь).

З конкретно-наукових методів використано методи історичної герменевтики і семіотичного аналізу. Завдяки методам розгляду, опису і

аналізу побаченого було опрацьовано візуальні джерела (відеоматеріали). Метод історичної герменевтики відтворив прихований зміст джерел, зашифрований художніми засобами-символами (ключові слова та звороти в офіційних документах, історіографії). Семіотичний аналіз сприяв розшифруванню конкретних символів в українській та російській історіографіях, значення яких іноді мало протилежний від російського контекст, або ж навпаки. У викладі матеріалу використано проблемно-хронологічний підхід, розділи дослідження структурно відображають головні аспекти теми роботи, матеріал структуровано за проблемним принципом.

Завдяки вищезазначеній методології було опрацьовано, осмислено та проаналізовано інформацію з різних джерел.

У контексті дослідження авторкою узято до уваги визначення, які регламентовані відповідними міжнародними та національними правовими документами, зокрема: «збройна агресія», «воєнний конфлікт» «війна», «збройний конфлікт», «історіографія».

Поняття «збройна агресія» використовується у дослідженні в контексті трактування міжнародно-гуманітарного права, як неправомірне застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави [246].

Для співставлення понять «війна», «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт», які використано у дослідженні, варто наголосити, що між ними є суттєва різниця.

Сутність цих понять найбільш об'єктивно представлено у міжнародному праві. Слід зауважити, що в українській історіографії автори вживають терміни «війна», «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт». На противагу цьому — російські вчені використовують специфічні терміни: «миролюбна операція», «операція примушення до миру», «пятиденна війна в Грузії», «громадянська операція в Україні», «Придністровський конфлікт», «спеціальна миротворча операція», що свідчить про їх однозначні позиції в оцінках.

Зазначимо, що у нормативно-правових документах під збройним конфліктом мається на увазі вирішення протиріч між різними суб'єктами, як: держави, народи, соціальні, національні, етнічні чи релігійні групи, шляхом збройної боротьби. Збройний конфлікт зазвичай характеризується застосуванням сили, але не обов'язково може перерости до рівня повномасштабної війни.

У воєнному конфлікті подібно до збройного передбачається використання військової сили для вирішення гострих конфліктів між державами, народами, соціальними групами або політичними суб'єктами. Воєнний конфлікт – високий рівень організації та координації із залученням однієї чи кількох держав. Він може охоплювати низку видів діяльності, включаючи військові операції, бойові дії, сутички або бойові дії обмеженого масштабу [40].

Війна – це соціально-політичне явище, яке являє собою більш масштабну та інтенсивну форму збройного конфлікту. Вона виникає внаслідок соціально-політичних, економічних, ідеологічних, національних, територіальних, релігійних та інших протиріч між різними суб'єктами. Війна передбачає тривалі та широкомасштабні військові дії, які часто ведуть організовані збройні сили національних держав. Зазвичай включає більш широкий спектр стратегій і тактик, зокрема: великі наступальні операції, оборонні маневри та стратегічне планування [266].

На теперішній час в українській науці є різне розуміння «пострадянського простору». Цей термін було запроваджено у вжиток А. Прусаускасом у статті «СНД як постколоніальний простір» [278].

О. Гришко висловила думку, що «пострадянський простір» – це територія, на якій розташовувався колишній Радянський Союз [80]. Такої ж думки і російська вчена С. Басирова, яка називає країни, що входили до складу СРСР, «ближнім зарубіжжям» і «Новими незалежними державами» [25].

За словами Г. Касьянова, до «пострадянського простору» входять держави, що виникли після розпаду Радянського Союзу – за винятком країн Балтії, які успішно «повернулися» до Європи у 2004 році [154].

Російський науковець А. Рябов вважає, що «пострадянського простору» не існує, а після розпаду СРСР виникли національні держави з різними інтересами [297].

Зазначимо, що підхід І. Мельничука є найбільш актуальний, оскільки на думку науковця до «пострадянського простору» входять дванадцять держав – колишніх республік СРСР (за винятком країн Балтії), які не входять до складу НАТО або Європейського Союзу [228].

Визначення «історіографія» у дисертації застосовується, як професійна галузь історичної науки, яка вивчає її історію, процес накопичення і тенденції розвитку історичних знань, діяльність фахових наукових осередків та центрів історичної науки, внесок окремих істориків у збагачення фундаментальних знань.

Водночас, термін «історіографія» означає сукупність історичних студій з певної проблеми, теми чи наукової галузі (дисципліни) у вузькому сенсі, які мають спільну просторово-хронологічну локалізацію та предметну область дослідження [397]. Таким чином, методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення російської та української історіографій російських воєнних конфліктів з незалежними державами на пострадянському просторі. Для вирішення завдань використані як загальнонаукові та загальноісторичні методи (аналізу та синтезу, логічного методу, історико-критичного, історико-генетичного, історико-порівняльного, проблемно-хронологічного та ін.), так і принципи об'єктивності, історизму, цілісності та контекстуалізації, всебічності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Сучасні українські та російські науковці приділяли значну увагу проблемам воєнних конфліктів (війн) на пострадянському просторі за участю Російської Федерації. Чи не перший з них – збройне протистояння у Придністров'ї, яке українська та російська історіографії досліджують у площині аналізу: (а) причин та подій, що призвели до початку російсько-молдовського конфлікту, (б) особливостей військових дій та воєнних тактик, (в) реакції міжнародної спільноти на придністровський конфлікт. На етапі початку воєнного конфлікту українські та російські історики активно збирали інформацію і формували джерельну базу для подальших досліджень. Після появи перших наукових праць, які безпосередньо і опосередковано стосуються проблеми розгортання російсько-молдовського конфлікту, побачили світ теоретичні концепції, з'явилися різні інтерпретації подій та розбіжності у поглядах дослідників.

Російсько-грузинська війна залишила вагомий слід в українській та зарубіжній історіографіях, яка акцентувала увагу на: (а) передвоєнному періоді (чимало наукових студій присвячені аналізу багатоаспектних відносин між Грузією та Росією напередодні вторгнення останньої на територію суверенної держави); (б) початку війни (українські та російські вчені вивчали причини конфлікту, нарощування напруги, специфіку військових операцій на різних фронтах, тощо); (в) політичних та дипломатичних аспектах (науковцями продемонстровано дипломатичні зусилля світової спільноти, спрямовані на врегулювання, розглянуто миротворчі ініціативи, проілюстровано перемовини та визначено дієвість угод між сторонами); (г) геополітичних наслідках війни (наукові роботи відображають сутність воєнного конфлікту у подальшій ескалації насилля на пострадянському просторі).

Дослідження істориками російсько-української війни розпочалося одразу ж після її початку (2014 р.). Пріоритетний напрям тогочасних

українських російських та наукових праць – історичний контекст війни, «гібридні» російсько-українські війни 1990-х – початку ХХІ ст., політичні та економічні чинники збройної агресії Росії. Окреслені теми розглядалися у вимірі відмінних наукових парадигм, що різнилися по суті і, відповідно, розкривалися за допомогою різних методологічних підходів. Тривале збройне протистояння перенесло акценти вчених на військові операції та бойові дії – битви, наступи / відступи, оборона та взаємодія військ, використання зброї та технологій, планування військових операцій – ці тематичні ніші неодмінно знаходили відображення у працях істориків, військових, політологів, аналітиків. Російській концепції «освобождения русских земель» протиставлялася концепція «звільнення українських територій від агресора» та якнайшвидшого входження нашої держави до Північноатлантичного альянсу. Широкомасштабне вторгнення Росії на територію України (2022 р.) започаткувало нову сторінку в українській та російській історіографіях. Сьогодні існує потреба концептуального переосмислення проблеми (а) російської зовнішньої політики останніх років, (б) російського впливу на суспільно-політичні процеси в Україні, (в) відносин агресора із провідними європейськими державами та США.

Методологічні підвалини дисертації, яка присвячена історіографії, формують принципи історизму, системності та об'єктивності щодо висвітлення подій минулого на основі комплексного вивчення наукової літератури. Для вирішення поставлених завдань використано загальнонаукові (систематизації, типологізації, ретроспекції) та спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, історично-порівняльний, критично-аналітичний та ін.) методи. Особливу увагу приділено методу контекстуального аналізу – наукова література співставлена з часом її написання, розглядається в контексті політичних, військових, соціальних, економічних та культурних умов того часу. Підготовка даного дослідження неможлива без критичного аналізу літератури, зокрема розглянуто різні підходи, теорії та інтерпретації, які були запропоновані іншими науковцями щодо проблем, які порушуються

у дисертації. Метааналіз дозволив провести систематичний аналіз результатів наукових досліджень, опублікованих раніше, для того, щоб визначити загальні тенденції у вивченні теми дисертаційної роботи «Воєнні конфлікти Російської Федерації з незалежними державами на пострадянському просторі в українському та російському історіографічних дискурсах».

РОЗДІЛ 2

РОСІЙСЬКО-МОЛДОВСЬКИЙ ВОЄННИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУРСАХ

2.1. Передумови та причини російсько-молдовського воєнного конфлікту в українській та російській науковій літературі

Розгортання російсько-молдовського конфлікту на початку 1990-х рр. було тісно пов'язане з подіями, які передували та супроводжували процеси розпаду СРСР. У цьому контексті як в українській, так і в російській історіографіях визначення проблем переходу колишніх радянських республік на новий етап розвитку та функціонування проводилося в широкому дисциплінарному діапазоні. Відповідно, науковці України та РФ після 1991 р. розглядали перспективи переходу держав до режиму демократії, який в літературі був названий третьою хвилею демократизації С. Хантінгтона [356].

Такий стан справ, за спостереженням російського аналітика В. Прібиловського, вплинув на те, що у прозахідному науковому дискурсі як РФ, так і решти пострадянських держав, СРСР трактувався як сторона, яка активно використовувала тоталітарність у прийнятті та виконанні рішень. Однак, такий підхід не відповідав реаліям 1980-х–1990-х рр. Це призвело до того, що колапс радянської системи спровокував кардинальний перехід учорашніх республік СРСР від тоталітаризму – до демократії, а це, своєю чергою, показало потребу зміни політичного курсу та розробки перспективного плану розвитку кожної із новостворених держав, враховуючи тенденції вимог суспільства у 1990 х рр. [281].

Ці трансформації на теоретичному рівні прогнозувалися успішними і такими, що не мали б викликати суттєвих протиріч, однак в практичному вимірі процес демократизації більшості пострадянських держав спричинив низку проблем в апараті влади та у громадських інститутах як на законодавчому, так і на управлінському рівнях. На той час ці проблеми

замовчувались, а тодішня преса відчувала тиск з боку колишніх парторгів, які вже були не при владі, але мали важелі впливу [289].

У цій площині не була винятком Молдова, яка станом на кінець 1980-х – початок 1990-х рр. ще не сформувала міцного демократичного підґрунтя і не була політично та економічно стабільною, а у 1990-х рр. ці процеси загострилися із початком російсько-молдовського конфлікту. Варто зазначити, що точкою відліку цього протистояння прийнято вважати 28 березня 1992 р., коли відбувся відкритий воєнний конфлікт у Придністров'ї – частині Молдови, на лівому березі річки Дністер, що спровокувало оголошення надзвичайного стану у Молдовській державі.

Вже у 1990-х рр. окреслилися певні розходження в подачі інформації та власних роздумів між дослідниками України та РФ. Українська історіографія до 2014 р. (перед анексією РФ АР Крим та частини Донбасу) висвітлювала події у Придністров'ї нейтрально, без особливої переваги якійсь зі сторін та відверто не висувала обвинувачення жодній з них. Тим самим українські дослідники зайняли опосередковану позицію, за якої, однак, визнавалося російське військове втручання у протистояння, яке в Україні трактували, як російсько-молдовський конфлікт.

У російському історіографічному дискурсі науковці описували відповідні сутички як Придністровську кризу або Придністровсько-молдовський конфлікт. Роль Росії, якщо трактувалася у цьому контексті, то лише як країни посередника-благодійника, яка намагалася врегулювати мирними засобами суперечки між конфліктуючими сторонами. Такий підхід цілком відповідав офіційній позиції російської владної верхівки, яка із початком воєнного протистояння на сході Молдови через медіа ресурси почала штучно створювати фіктивний образ РФ, як «держави-миротворця», чие втручання у конфлікт пояснювалося виключно бажанням його врегулювати, а не задоволенням власних інтересів російського керівництва.

Втім, із початком російської агресії проти України у 2014 р., коли чинник Придністров'я міг стати одним із витоків дестабілізації для української

державності, ці події оцінювалися в контексті новітнього воєнного конфлікту між офіційними Москвою та Києвом.

Російсько-молдовський конфлікт досліджували: Г. Перепелиця [255 – 257], В. Тучинський [342], С. Пирожков [267 – 270], Ю. Бабюх [22], В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук І. [35], В. Кулик [183–186], В. Коцур [168–173], О. Картунов [153], О. Звєздова [128], О. Романюк [291], О. Садовнік [299 – 305], В. Пінцак [272 – 273], Т. Кияк [157], Т. Ляшенко [213], Є. Блажевич [33], І. Петрова [258 – 264], О. Кава [144], Н. Нечаєва-Юрійчук [242; 244], І. Вишня [51], Б. Левик [197 – 199], О. Алексєйченко [3 – 4] та інші.

Один із аспектів, який розглядався українськими вченими, стосувався основних причин виникнення російсько-молдовського конфлікту, серед яких було виділено зокрема такі:

- історичні (Н. Нечаєва-Юрійчук, О. Алексєйченко, Г. Перепелиця, О. Садовнік, О. Кава),
- геополітичні (О. Садовнік, Г. Перепелиця, М. Дорошко [115], А. Круглашов [180], С. Пирожков, Н. Беліцер [27 – 28], І. Петрова, О. Кава, В. Кулик, В. Пінцак, І. Рудь [294]);
- ідеологічні (О. Алексєйченко, О. Садовнік, О. Кава, Г. Перепелиця);
- етнічні, в тому числі етнополітичні (О. Садовнік, В. Коцур, Г. Перепелиця, О. Кава, О. Алексєйченко, Н. Нечаєва-Юрійчук);
- мовний чинник (О. Садовнік, В. Коцур, О. Кава, Г. Перепелиця, О. Алексєйченко, Н. Нечаєва-Юрійчук);
- політико-правові (Г. Перепелиця, О. Кава, С. Пирожков);
- політичні (О. Кава, В. Коцур, О. Садовнік);
- культурні (Н. Нечаєва-Юрійчук, О. Алексєйченко, І. Петрова);
- соціально-економічні (О. Садовнік); економічні (Н. Нечаєва-Юрійчук, О. Кава, Г. Перепелиця, Б. Левик);
- національні (Г. Перепелиця, О. Кава, Б. Левик);
- воєнно-політичні (О. Неприцький [240], О. Садовнік [304]).

Варто докладніше розглянути вищезазначені підходи українських аналітиків.

Зокрема, історичний чинник виникнення російсько-молдовського конфлікту вивчав О. Садовнік, який стверджував, що підвалини для майбутнього конфлікту були закладені ще у червні 1940 р., коли до складу СРСР увійшли Бесарабія та Північна Буковина, що безпосередньо вплинуло на формування в тому числі політичної складової протиріч в регіоні [300].

Водночас Г. Перепелиця у дослідженні «Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи» наголошував на тому, що історичний чинник відіграв значну роль у розмежуванні Придністров'я із Молдовою. Науковець окреслив, що згаданий регіон став частиною Республіки Молдова тільки 1940 р., тоді як з 1924 р. до 1940 р. існував, як окреме державне утворення у форматі Молдовської Автономної Соціалістичної Республіки (МАСР) у складі радянської України [255].

О. Кава однією із ключових особливостей Придністров'я вважав багатонаціональний склад, сформований впродовж попередніх століть, що ускладнювало національно-державне та історичне визначення регіону [144].

Увага українських аналітиків була зосереджена на геополітичних чинниках виникнення російсько-молдовського конфлікту. Так, О. Садовнік стверджував, що геополітичний фактор початку зазначеного протистояння можна виявити у дослідженні географічного розташування Придністров'я на перетині кордонів різних держав, яке перетворює його на об'єкт військово-політичного протистояння. На думку О. Садовніка, це створювало перешкоду у національно-державному та історичному визначенні Придністров'я, що найбільш гостро проявилось в період революційних подій та громадянської війни 1917 – 1920 рр. [304]. Натомість Г. Перепелиця вважав, що протилежні зовнішні геополітичні орієнтації Придністров'я та Кишинєва вплинули на переконання їхнього керівництва у військовій допомозі з боку зовнішніх сил [255].

На думку О. Алексєйченко, головним геополітичним мотивом участі Кремля у врегулюванні російсько-молдовського конфлікту було намагання

отримати від провідних держав світу визнання пострадянського простору сферою особливої відповідальності РФ [4].

У колективній монографії «Придністровська проблема: погляд із України» визначили аспекти геополітичної взаємодії України з Молдовою до та після «гарячої фази» російсько-молдовського конфлікту 1992 р., проблеми української меншини у Молдові та Придністровському регіоні та роль України, як перемовника у цьому конфлікті [280].

Ідеологічні чинники складають, на переконання українських вчених, наступну групу виникнення російсько-молдовського конфлікту. Так, науковець О. Кава підкреслював, що за часів СРСР у Придністров'ї існували сторони майбутнього протистояння: «з одного боку – молдовська національна частина політиків та інтелігенції, репрезентована переважно націонал-демократами та ультранаціоналістами, а з іншого – консервативна, прорадянськи зорієнтована, номенклатура Придністровського регіону, яка була представлена т. зв. «червоними директорами». За таких обставин, на його думку, загострення конфлікту між цими силами, із кардинально різними, а точніше абсолютно протилежними ідеологічними та політичними поглядами, було неминучим. Врешті, як стверджував вчений, важливим політичним прецедентом, який давав Придністров'ю можливість сформувати ідейне підґрунтя для визначення нового державного статусу, за який ця сторона була готовою, заручившись російською підтримкою, навіть воювати, була практика створення в межах СРСР автономних національно-адміністративних утворень [144].

У цьому контексті Г. Перепелиця зазначив, що наприкінці 1980-х рр. придністровська номенклатура втратила будь-яку перспективу репрезентації як у республіканських структурах, так і в молдовському суспільстві загалом. З іншого боку, на думку науковця, прийнята вищим законодавчим органом республіки Декларація про державний суверенітет Молдови відокремлювала її від Союзного Центру, без сприяння якої вона ризикувала повністю втратити владу та авторитет не тільки в Молдові, а й у своєму регіоні. За таких обставин, акцентує Г. Перепелиця, придністровська номенклатурна верхівка вирішила

всіляко підтримувати союзу. «Перший з'їзд депутатів Придністров'я всіх рівнів, який відбувся 2 червня 1990 р. в с. Паркань, не визнав резолюцію Парламенту Молдови щодо підтримки незалежності Литви, але заохотив зусилля Союзного Центру щодо збереження СРСР. Тоді ж Придністров'я відмовилося від Молдовського триколу і почало використовувати на офіційному рівні стяг Молдовської РСР» [255].

Відомий науковець М. Дорошко вважав політику РФ щодо масового надання населенню Придністров'я російського громадянства частиною російського ідеологічно-інформаційного впливу заради підтримки постійної напруги у регіоні. Зокрема дослідник зазначав, що в 2000 р. російське громадянство отримали понад 60 тис. «придністровців» [115]. Крім цього М. Дорошко стверджував, що РФ часто використовувала інформаційні провокації у ЗМІ, звернувши увагу на публікацію в 2000 р. у «Независимой газете» С. Градіровського «Малая шахматная доска». У цій статті піднімалося питання необхідності вирішення конфлікту між зацікавленими суб'єктами, а саме Україною, Молдовою, РФ та містилася провокативна інформація щодо можливого приєднання Придністров'я до України [76].

Водночас О. Алексейченко [3] та Н. Нечаєва-Юрійчук [242] наголошували, що ескалацію конфлікту в регіоні Придністров'я спровокували також мовно-етнічні відмінності між місцевим населенням та мешканцями решти Молдови. Зокрема, етнічний склад Придністров'я був представлений приблизно рівними за чисельністю, переважно російськомовними, основними групами: українців, молдован та росіян. Більшість населення Молдови складали румуномовні молдовани. Наприкінці існування СРСР, коли у Молдові активізувався національний рух, головним чином зорієнтований на співпрацю з Румунією, у Придністров'ї такі процеси зустріли неприхильно, у відповідь проголосивши 25 серпня 1991 р. про створення Придністровської Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки (ПМРСР) (5 листопада 1991 р. змінила назву на Придністровську Молдавську Республіку (ПМР), яку в результаті підтримала російська сторона у протистоянні з офіційним Кишиневом [3].

Український науковець О. Кава подібно зазначав, що населення, яке проживало на придністровських землях, що входили до Молдовської республіки, не становили переважно молдовани. Це, на його думку, було причиною виникнення Придністровського конфлікту» [144].

Водночас в українській історіографії домінує позиція, згідно з якою розгортання конфлікту відбулося через протистояння РФ та Молдови, в якому Придністровському регіону залишалася роль політичної «розмінної монети». Відповідно, коли молдовська сторона намагалася приєднати «бунтівні» території до єдиної держави, РФ під приводом «захисту російськомовного населення» мала на меті зберегти у Придністров'ї осередок постійної нестабільності, за допомогою чого можна було б маніпулювати і внутрішньо-та зовнішньополітичним курсом самої Молдови.

При цьому С. Пирожков в основу виникнення Придністровської кризи заклав кілька детермінантних напрямів: стратегічний, регіональний і внутрішньодержавний. Цікаво, що він розглядав ситуацію в Придністров'ї крізь аналогію із «гібридною війною» в Україні, вбачаючи між ними схожі ознаки. За його словами, у відносинах між Молдовою та Придністровським регіоном не було передумов ні до етнічного, ні до релігійного конфлікту, оскільки майже все населення православне та протягом тривалого часу проживало поруч. С. Пирожков зазначив, що українці та молдовани завжди жили на цій території. Українці є національною меншиною, але не класичною діаспорою, яка утворилася внаслідок міграції з інших країн, як це було у США. Росіяни ж, за словами автора, з'явилися на цій території на початку XIX століття [268].

На думку С. Пирожкова, російська сторона болісно сприймала тривале порозуміння молдован з українцями і безпосередньо вплинула на загострення протиріч у регіоні, в т. ч. після 1991 р. в контексті співпраці Молдови та України та розгляду Придністров'я, як зони перманентної загрози для безпеки обох держав [268].

В. Коцур звів комплекс причин початку російсько-молдовського конфлікту до трьох позицій:

- «... гострі етнічні та політичні розбіжності між Молдовою західного берега Дністра та Придністров'ям;
- полярна геополітична орієнтація крайніх політичних таборів політикуму Молдови та Придністров'я;
- російська військова присутність, що уособлюється із залишками 14-ї армії, дислокованої у Придністров'ї» [172].

О. Садовнік, визначив етнонаціональний фактор, як причину розвитку Придністровської кризи, пов'язуючи це із глибинними структурними змінами в складі населення Молдовської РСР загалом, та Придністровського регіону зокрема. Він наголошував, що розвиток міжнаціональних відносин знаходиться у певному зв'язку з етнічною структурою населення. Відповідно володіння етнічною статистикою та характером зміни чисельності народів дають можливість визначити їх роль у розвитку суспільства, в процесі міжнаціонального спілкування. У цьому контексті О. Садовнік підкреслював, що між собою етнонаціональні структури населення Придністровського регіону Республіки Молдова (РМ) та бессарабської частини республіки значно відрізнялися. На думку автора, відкрите ігнорування урядом Молдови культурної особливості складу Придністров'я, вплинуло на виникнення етнополітичного конфлікту у республіці [302].

Причиною цього воєнного конфлікту Б. Левик вважав етнонаціональні та економічні чинники. На його думку, безпосереднім приводом стало бажання етнонаціональних політичних представників Молдови створити на початку 1990-х рр. нову ідентичність молдаван за збереження територіальної цілісності республіки при геополітичному зближенні з Румунією. Промислові керівники Придністровського регіону, які на межі 1980 – 1990-х рр. складали 40 % індустриального потенціалу всієї Молдавської РСР, не підтримали такої політики і впродовж 1990 – 1991 рр. проводили неформальні перемовини із керівництвом СРСР щодо входження ПМР до нього на правах окремого суб'єкта [197].

Спроба офіційного Кишинєва заарештувати лідерів Придністров'я після провалу серпневого путчу 1991 р. лише загострила ситуацію та прискорила проголошення незалежності останньої.

У результаті з 1 березня до кінця липня 1992 р., на думку Б. Левики, у Молдові відбулася громадянська війна, силовому ж варіанту захоплення влади у Придністровському регіоні завадила 14-та (спершу радянська, потім російська) армія під командуванням генерала О. Лебеда, яка «стала на захист місцевого населення» [197].

Українські дослідники наголошували на тісному зв'язку етнонаціональних факторів із мовними та культурними детермінантами виникнення російсько-молдовського конфлікту. У цьому контексті О. Садовнік висуває культурно-лінгвістичний чинник. За його переконанням, на противагу використанню населенням молдовської мови, здійснювалось її виключення із сфери інтелектуального обігу владною верхівкою Придністров'я, а вживання в офіційних промовах вже у 1990-х рр. прирівнювалось до прояву націоналізму. Відповідно це відбувалось на тлі активного просування російської мови [302].

На підтримку О. Садовніка виступає українська дослідниця Н. Нечаєва-Юрійчук, яка акцентувала, що мовний фактор вплинув на виникнення конфлікту між російською та молдовською сторонами. Причинами протистояння науковиця назвала процес етнополітизації, який у 1980-х роках проходив надто швидко. Це відбувалось під тиском партійної номенклатури та під гаслами румунізації молдовського суспільства. Авторка наголошувала: «Процес етнополітизації молдовського суспільства населення Придністров'я не сприймало, вбачаючи в ньому реальну загрозу існуванню власного життєвого устрою». У такій невизначеній ситуації, за її словами: «люди об'єдналися навколо придністровської номенклатури у конфлікті з офіційним Кишинєвом, який лише сприяв загостренню ситуації і посиленню дій конфліктогенних факторів, одним із яких став мовний» [242].

Г. Перепелиця, аналізуючи причини російсько-молдовського конфлікту на підставі мовного питання, обґрунтував свою думку, надавши інформацію про прийняття мовного закону у Молдові 31 серпня 1989 р. Науковець підкреслював, що даний нормативно-правовий акт визначив офіційною румунську мову з латинським правописом. Це було провокацією для російськомовного населення Придністров'я, яке відреагувало на даний факт політичними страйками. Водночас Г. Перепелиця наголошував, що настрої цього населення були посилені негативним ставленням до офіційного Кишинева та відповідно висловленням побажань про усунення влади [256].

І. Рудь також називав мовне питання чинником розгортання конфлікту між Молдовою та РФ довкола Придністров'я. Він стверджував, що ситуація значною мірою була спровокована прийняттям нового закону про мову, після чого офіційна влада Кишинева вже не мала можливості налаштовувати комунікацію з російськомовним населенням через прийняття відповідного нормативно-правового акту, що спричинило активні політичні страйки. До інших детермінантів конфлікту науковець відносив фактори, які сприятливо впливали на об'єднання двох еліт широких верств населення. Для молдовської еліти це був національний чинник. Однак, останній не міг застосовуватися на території Придністров'я, де кількість молдован не перевищує 40 % населення регіону. Придністровська номенклатура зі свого боку не могла орієнтуватися виключно на етнічну складову, оскільки населення складалося з трьох приблизно рівнозначних національних груп. Крім молдован, українці становили 28,3 %, а росіяни – 25 %. Загалом, на думку І. Рудя, за таких обставин наявність різного за національним та етнічним складом населення могло провокувати національні зіткнення та протистояння [294].

Українські науковці в основному засереджували свою увагу на політичних аспектах виникнення конфлікту. У цьому контексті О. Садовнік звернув увагу на русифікаторську політику, яку проводила на той час радянська влада на території молдовсько-придністровського регіону, і яка, зокрема, проявилася в ігноруванні особливостей, національних потреб

народів, які населяли цю територію, зокрема інтересів молдован. Тому, коли на тлі колапсу радянської системи у Молдові з'явився запит щодо національного відродження, його не підтримали прихильні до радянської політики представники номенклатури Придністров'я, які у вирі подій межі 1980 – 1990-х рр. перетворилися на місцеву політичну та владну верхівку і протистояли незалежній Молдові [302].

О. Садовнік виділяв соціально-економічні чинники виникнення російсько-молдовського конфлікту, серед яких зазначав:

- нерівномірний економічний розвиток районів МРСР, в результаті якого Придністров'я ставало найбільш розвинутим в економічно-промисловому плані регіоном республіки;
- наявність у Придністров'ї значної кількості промислових об'єктів загальносоюзного підпорядкування, що перетворювало керівну директорську ланку цих підприємств у людей з особливим «загальносоюзним» статусом і відповідними зв'язками на рівні найвищого керівництва СРСР;
- економічну незалежність Придністров'я від інших, більш відсталих в промисловому відношенні районів МРСР [302].

Проаналізувавши економічний стан регіону у період російсько-молдовського конфлікту, О. Кава окреслив низку економічних детермінантів виникнення та розвитку. Зокрема, дослідник робив наголос на тому, що Придністров'я наприкінці 1980-х рр. було достатньо урбанізованим, високорозвиненим регіоном. На час розпаду СРСР промисловість Придністров'я виробляла на рік 13,5 млрд. кВт год. електроенергії, більше 700 тис. т сталі і близько 600 тис. т прокату, 3,4 тис. великих електромашин, 10,4 тис. силових трансформаторів, 957 одиниць технічного обладнання для ливарного виробництва, 185 тис. електродвигунів малої потужності тощо. Втрата індустріального ресурсу, який фактично залишався під безпосереднім російським впливом, міг стати важливим для Москви важелем впливу на Кишинів та для місцевих учорашніх «червоних директорів», які зберігали економічні позиції у нових, пострадянських умовах [144].

Г. Перепелиця також розглядав економічні причини виникнення конфлікту і дійшов висновку, що на прагнення придністровської номенклатури отримати незалежність від офіційного Кишинева вплинули її економічні інтереси. В умовах приватизації державних підприємств було необхідно закріпити контроль за економікою Придністров'я, яка на той час складала 40% економічного потенціалу Молдови, тобто була високорозвиненою і прибутковою. Для цього придністровська номенклатура готова була на ескалацію з офіційним Кишиневом [256].

На думку І. Петрової, соціально-економічні та культурні передумови російсько-молдовського конфлікту сформувалися протягом другої половини ХХ ст., внаслідок становлення та спеціалізації господарського комплексу республіки, етносоціальної структуризації її населення. Інтенсивні урбанізація та індустріалізація МРСР, підкреслила авторка, в цей час призвели до концентрації основних виробничих потужностей на лівобережжі Дністра. З цим була пов'язана поява чисельного прошарку професіоналів серед українців та росіян [245]. У такій конфігурації місцеве молдовське населення посідало менш престижні місця в соціально-професійній структурі суспільства, що створювало об'єктивне підґрунтя для виникнення етносоціальних протиріч. Ще однією передумовою етнополітичного протистояння в Придністров'ї, наголосила І. Петрова, було недостатнє забезпечення соціально-культурних прав національних груп [262].

Провідними чинниками виникнення російсько-молдовського конфлікту в українській історіографії визначали воєнно-політичні фактори. На нашу думку, військова присутність росіян відіграла ключову роль у даному конфлікті, яка, навіть без ведення активних дій, мала істотний психологічний вплив як на владу Молдови, так і на погляди населення. Вважаємо, що цей аспект варто розглядати, вивчаючи глибше військово-тематичну наукову літературу.

Так, до прикладу, в українській історіографії ґрунтовними є праці фахівця у галузі зовнішньої та військової політики, військово-політичних конфліктів Г. Перепелиці, який розкрив проблему європейської безпеки, аналізуючи

регіональні та субрегіональні протистояння, а саме: причини їх виникнення та способи врегулювання, торкаючись вивчення російсько-молдовського конфлікту [255 – 257].

Низка українських дослідників (Г. Перепелиця, Н. Нечаєва-Юрійчук, О. Кава, О. Алексєйченко, О. Шкуратенко, Є. Дурнов, В. Щербатюк, О. Анатольєва, В. Довбня, Д. Курас, В. Прус, Н. Романишин, Ю. Сокур) висловлювали свої думки щодо перебування на території Молдови озброєних формувань [381].

Так, Н. Нечаєва-Юрійчук вважала, що спочатку ситуація довкола Придністров'я перебувала у латентній стадії воєнного конфлікту, яка характеризувалася підпільною роботою військових формувань, задіяних з метою наступу та «сіяння» паніки у місцевих жителів. У такий період, зазначає дослідниця, офіційно владою, яка відряджає військові підрозділи на територію іншої держави, відкидаються будь-які заяви щодо її причетності до конфлікту. Військова допомога офіційному Кишиневу від Румунії та готовність 14-ї російської армії виступити на боці Тирасполя, за її словами, створили умови для переходу конфлікту з латентної стадії у фазу збройної експансії [242].

Невдовзі, на думку більшості науковців, конфлікт став «замороженим», але він може стати активним у будь-який момент. Це створює свого роду постійну небезпеку для сусідніх держав, у тому числі і для України.

З цього приводу український вчений О. Кава висловлював занепокоєння, адже базування російських військ у Придністров'ї на сьогодні має безпосередній вплив на загострення конфлікту [144].

О. Алексєйченко зазначав, що рішення лідера Придністров'я І. Смирнова про перехід у власність ПМР озброєння, військової техніки і майна, що перебувало на її території, а офіційного Кишинева, згідно з рішенням командування 14-ї армії та Об'єднаних Збройних Сил СНД про передачу озброєння, військової техніки, підрозділів, дислокованих у Молдові, сприяли розгортанню воєнного протистояння [4].

У своїй статті «Геополітичні інтереси Російської Федерації у зоні заморожених конфліктів на пострадянському просторі» О. Алексєйченко наголосив, що територія Придністров'я є військово-стратегічним плацдармом для Росії. Водночас, наявність військової зацікавленості з російського боку також впливало на посилення пронаціоналістичних настроїв [3].

Таку ж думку висловили вчені у колективній праці «Анексія в європейському геополітичному просторі XX – XXI століть». Автори зазначали, що уряд Молдови у 2018 р. мав намір запросити міжнародну юридичну фірму для підрахунку збитків, отриманих Придністров'ям внаслідок російської військової присутності протягом 25 років. Дослідники взяли до уваги інтерв'ю спікера Молдовського парламенту А. Канду, який заявив про те, що у Придністров'ї незаконно перебувають близько 2000 російських військовослужбовців, яких у Кишиневі вважають «окупаційними силами» [381].

Ознаки впливу РФ на ситуацію в Придністров'ї також детально розкриті у монографії А. Бульвінського «Доктринальні засади політики війни щодо пострадянського простору» [39], де автор розглядає такі фактори:

- функціонування на території Молдови військових частин чи військового обладнання РФ;
- участь у воєнному конфлікті громадян РФ;
- військова, економічна, фінансова, політична підтримка, що надається РФ самопроголошеній Придністровській республіці;
- недотримання російськими військовими принципів нейтралітету, замість проведення миротворчих операцій.

О. Неприцький чітко вказував на розгортання воєнного конфлікту за безпосередньої участі російських військ, а саме 14-ї армії, яка базувалась у Придністров'ї. Політолог зазначив, що: «припинення військових дій не зупинило протистояння сторін, а п'ятисторонні переговори за участю представників Придністров'я, Молдови, України, Росії та ОБСЄ продовжуються по сьогодні» [240].

Підсумовуючи дослідження української історіографічної думки з питань детермінантів виникнення російсько-молдовського конфлікту, варто наголосити на схожості позицій науковців. Найбільш змістовними та місткими вважаємо праці О. Кави, О. Садовніка, Г. Перепелиці.

У російській історіографії на перший план висувається позиція щодо миротворчих операцій РФ, а не військового втручання у внутрішню політику республіки Молдова. Крім того, цей конфлікт російськими вченими іменується виключно як Придністровський, або Молдово – Придністровський.

Зокрема, А. Девятков окреслив роль РФ як підтримку Придністров'я, яка, на його думку, зумовлена стратегічними та геополітичними інтересами, а також історичними та культурними зв'язками між Росією та регіоном. Він акцентував на бажанні Росії зберегти буферну зону між державами-членами НАТО, а також на зацікавленості у збереженні впливу на пострадянському просторі [103].

В. Колосов у своєму дослідженні «СССР, Российская Федерация и Приднестровский конфликт» підкреслив, що російська наука зосередилася на аналізі переговорного процесу, моніторингу та описі подій навколо Придністров'я, роблячи спроби прогнозування подальшого розвитку ситуації. За його словами, російська історіографія вважає за краще черпати інформацію про передумови, причини, хід тих подій, які призвели до вищеназваних процесів із досліджень придністровських вчених. Автор наводить власні роздуми з приводу детермінантів конфлікту. До основних причин він відносить:

- структурну кризу і ослаблення радянської системи;
- боротьбу за владу між двома групами номенклатури Молдовської РСР;
- бажання закріпити за собою монополію на владу частиною республіканської бюрократії, яка спілкувалась молдовською мовою;
- дискримінаційні закони «Про повернення молдовській мові латинської графіки», «Про статус державної мови Молдовської РСР», «Про функціонування мов на території Молдовської РСР» і подальша реакція населення Лівобережжя на їх прийняття;

- провокації та участь в розпалюванні, пряме інспірування конфлікту на Дністрі зацікавленими колами з вищих ешелонів влади СРСР;
- так званий «Феномен Придністров'я»;
- різницю між лівобережжям і правобережжям Дністра в етнічній структурі населення, в економічному розвитку, в політичній, культурній орієнтації, світогляді, інтересах людей, оскільки Молдовська РСР за роки радянської влади так і не стала єдиним цілим;
- різке загострення міжетнічних відносин, зростання націоналістичних настроїв і побутового націоналізму, а також нагнітання антиросійської істерії, яка виливалася в побиття і вбивства російськомовних;
- готовність людей боротися за свої права, наявність організацій, що підтримують їх (Народний фронт Молдови (НФМ) у правобережній частині МРСР і Об'єднана рада трудових колективів (ОРТК) в Придністров'ї), які користувалися підтримкою населення, кожна у своєму регіоні;
- побоювання виходу Молдови з СРСР і подальшого об'єднання з Румунією з усіма наслідками для російськомовного населення Придністров'я [162].

Н. Штанські наголосила на тому факті, що серед основних протиріч, які призвели до російсько-молдовського воєнного конфлікту, не можна виділити виключно міжетнічне і міжконфесійне протистояння. На її думку, цей конфлікт уособлює в собі ідентичний, статусний і територіальний елементи [392].

М. Зеленков розглядав російсько-молдовський конфлікт як міжнаціональний. За його словами, це була боротьба проти «румунізації», що об'єднало росіян, українців і молдован Придністров'я, яких підтримали і гагаузи [130].

Д. Малишев у статті «Приднестровский конфликт: траектория развития» навів особливі ознаки розвитку російсько-молдовського протистояння 1992 р., які відрізняють його від інших. Науковець зазначив, що особлива увага ЄС до подій у Придністров'ї пояснюється безпосередньою близькістю кордонів цього економічного і політичного об'єднання. Крім цього, він окреслив, що конфлікт не мав етнічного характеру, в ньому не проглядалися гострі

протиріччя на національно-етнічному ґрунті, які були властиві, наприклад, переважно етнічним вірмено-азербайджанському, грузино-абхазькому і грузино-південно-осетинському протистоянням [219].

О. Хухлаєв зробив акцент на тому, що етнічні протистояння є конфліктами визнання. Дискриміновані на підставі своєї етнічної приналежності, вступають у боротьбу за визнання, а символічний вимір цієї боротьби має більшу важливість, ніж практична користь. Науковець підкреслив, що для російських жителів Молдови неприйнятним було оголошення молдовської єдиною державною мовою [362].

О. Іванов вважав, що виникненню конфлікту, що розглядається, передували процеси, які були пов'язані з паралельною ескалацією етнонаціональних протиріч [133].

О. Гром, розмірковуючи над детермінантами виникнення російсько-молдовського конфлікту, розглядав історичні аспекти відносин між РФ та Молдовою ще задовго до 1991–1992 рр. Дослідник висловив переконання, що після 1917 р. опублікований аналіз соціально-політичних рухів у Бессарабії та історії місцевого націоналізму були залежні від політичної кон'юнктури і безперервної «війни ідентичностей» [81].

Н. Харитонova у праці «Международно-политическое измерение Приднестровского конфликта: стратегические подходы к урегулированию» виділила кілька напрямів, а саме: придністровський, молдовський, російський і західний. Безперечно цікавий факт, що російські і придністровські дослідження загалом мають однакову суть, а молдовські майже нічим не відрізнялися від західного напрямку. Цю позицію авторка ґрунтовно розкрила у вищезазначеній праці. Крім цього, Н. Харитонova акцентувала увагу на загальній кількості праць з історіографії та причинах виникнення російсько-молдовського конфлікту. Поступово, зі зміною парадигми управління та трансформації політичної системи світу, кількість різних локальних непорозумінь зростала. Науковиця зазначила, що існування утворень з

невизначеним статусом, починаючи з 1990 року, було підсумком кризи системи державного устрою [358].

Однією із можливих причин конфлікту в російській історіографії визнають політичну кризу в Молдові. Зокрема, у працях І. Кочедикова можна відслідкувати злам, що виник, як наслідок приходу до влади у Молдові націоналістів, що спровокувало воєнне протистояння. Цей же науковець однією з причин окреслив дискурс молдовенізму, зазначивши, що мовний аспект був одним із чинників початку конфлікту. Разом з тим він розкрив прагнення місцевих еліт зберегти свою владу і незалежність [174].

Паралельно серед причин російсько-молдовського конфлікту 1992 р. науковці висувують інші аспекти.

У своїх військових мемуарах «Неизвестная правда о Приднестровском конфликте 1992 года» Ю. Неткачев, командувач 14-ї загальновійськової армії, зауважив зміну настроїв колишніх республік Радянського Союзу після його розпаду. За словами автора «першочергово кожна країна мала забезпечити безпеку територій після падіння «могутньої держави СРСР».

На той час була незрозумілою приналежність армії чи то Росії, чи то Республіці Молдова. На думку Ю. Неткачева, військовим віддавались накази воювати проти народів, які колись були об'єднані в єдину державу. Ці вказівки надходили від групи людей, яка намагалася здійснити поділ влади в республіці [241].

Підсумовуючи дослідження української історіографічної думки з питань детермінантів виникнення російсько-молдовського конфлікту, варто звернути увагу на схожість позицій науковців. Найґрунтовнішими вважаємо праці О. Кави, О. Садовніка, Г. Перепелиці. Таким чином, провідними чинниками українська історіографія називає воєнно-політичні фактори. На нашу думку, військова присутність росіян відіграла надважливу роль у даному конфлікті, яка, навіть без ведення активних дій, мала істотний психологічний вплив як на владу Молдови, так і на погляди населення. У російській історіографії військове втручання називають миротворчими операціями РФ, а сам конфлікт

російські вчені визнають виключно як Придністровський, або Молдово – Придністровський.

Загалом протистояння між Молдовою та Росією має певний дослідницький потенціал, оскільки йому досі притаманний «заморожений» характер. Воно у «замороженій» площині, з огляду російсько-української війни та стратегічних планів РФ конфлікт може бути поновлений, а Росія робить усе, для того, щоб зберегти напружену ситуацію у регіоні шляхом використання постійних провокацій, вербування та залякування місцевого населення, активній протидії проєвропейському уряду Молдови. Окрім того, наявність російського військового контингенту у Придністров'ї є також «вибухівкою», яка чекає свого часу.

2.2. Відображення основних етапів російсько-молдовського конфлікту та їх особливостей у науковій літературі

Досліджуючи праці науковців стосовно періодизації російсько-молдовського конфлікту представниками різних країн, можна зробити висновок, що єдиної думки у цьому питанні немає. Вважаємо, що причинами такого стану справ є заполітизованість відображення подій представниками різних наукових шкіл. Тому, питання протистояння між Придністров'ям, Румунією, Молдовою та РФ не виносилося на широкий загал. Об'єктивного історичного матеріалу, який принципово та чітко мав би констатувати початок та хід російсько-молдовського конфлікту, також не було. Для цілісного відображення варто розглянути основні позиції українських та російських дослідників щодо його періодизації та характеристики визначених етапів.

Першими здійснили періодизацію історії російсько-молдовського конфлікту вчені Тираспольського державного університету ім. Т. Шевченка – М. Бабілунга і Б. Бомешко, чиї напрацювання варто розглядати радше у дискурсі російської історіографії, оскільки світоглядно вони повністю їй відповідали. З огляду на зміст даного дослідження, на нашу думку, говорити про його об'єктивність не варто. Так, аналізуючи історичні віхи конфлікту, автори намагалися використати два основні принципи періодизації. Відповідно до першого, вони формували свої праці шляхом констатації фактів та подій, які відбувались на території Придністров'я, використовуючи описовий метод. Згідно із другим принципом періодизації, вчені аналізували динаміку соціально-політичних змін у всьому Придністровському регіоні, виділивши п'ять етапів [21].

Перший період, на їх думку, датується кінцем 1988 р. – серпнем 1989 р.. Зокрема, М. Бабілунга та Б. Бомешко фіксують збільшення кількості національних груп, розквіт націоналістичної ідеології, прийняття мовного закону, а також посилення російської пропаганди, яка активно «працювала» з

населенням Придністров'я з метою «підігрівання» суспільних настроїв у регіоні. Тут варто зазначити, що російські спецслужби відпрацювали завдання швидко, впевнено, точково: вміло використовували лідерів громадської думки серед російськомовного населення, не забуваючи прославляти велич своєї держави та вводити в оману з питань миротворчих настроїв.

Другий етап М. Бабілунга і Б. Бомешко датували серпнем 1989 р. – серпнем 1990 р.:

- формування прорумунськоорієнтованого Народного Фронту Молдови (НФМ). Також для даного періоду характерним було небажання конфліктуючих сторін та націоналістичних груп вирішувати протиріччя мирними засобами;

- прийняття мовного закону, за яким визнавалась державною молдовська мова;

- створення Об'єднаної ради трудових колективів.

Третій етап розвитку російсько-молдовського конфлікту автори датували серпнем 1990-го р. – лютим 1992 р., коли у Придністров'ї були спроби створити власні інститути державної влади, які не підпорядковувалися керівництву Молдови. Їх формування давало можливість приймати не вигідні рішення для офіційної влади Молдовської Республіки. Саме тоді, на думку дослідників, почалися перші проблеми у фінансуванні цих органів та всієї інфраструктури Придністров'я.

Розгортання воєнного конфлікту вказані науковці відносять до четвертого етапу, який охоплює березень – серпень 1992 рр. Саме в цей час відбувались воєнні протистояння та ведення військових дій між Молдовською Республікою та самопроголошеною ПМР, що призвело до значних людських жертв та матеріальних втрат.

П'ятим етапом вчені називають переговорний процес, який не мав закритої дати, оскільки охоплював період від серпня 1992 року до теперішнього часу. Його особливостями М. Бабілунга і Б. Бомешко вважають введення конфлікту у фазу «заморозки» [21].

Тим часом, у контексті періодизації конфлікту у Придністров'ї, варто розглянути погляди українського дослідника О. Садовніка, який виокремив п'ять періодів цього протистояння:

1-й етап. Кінець 1988 р. – серпень 1989 року. Характеризується появою молдовських етнокультурних організацій на основі «ідеології етнічної державності», урядом були прийняті три Закони про мови, що започаткувало непримириму конфронтацію між різними етнічними групами;

2-й етап. Від серпня 1989 до серпня 1990 рр. Впровадження Закону про мову та зростання молдовських націоналістичних рухів. Початок воєнного конфлікту.

3-й етап. Охоплює серпень 1990 р. – лютий 1992 р. Перші кроки у формуванні у Придністров'ї незалежних від Молдови інститутів державної влади.

4-й етап. Від березня 1992 до серпня 1992 рр.. Початок розбудови державності Молдови і наповнення реальним змістом суверенітету Придністров'я; відбулось збройне протистояння та військові дії між Молдовою та самопроголошеною Придністровською Молдавською Республікою, в результаті якої обидві сторони зазнали численних людських та матеріальних втрат.

5-й етап. серпень 1992 року до т.ч.. Розпочався переговорний процес з метою врегулювання Придністровського конфлікту. Угода «Про принципи мирного врегулювання збройного конфлікту в Придністровському регіоні Республіки Молдова». Як зазначалося раніше, цей історичний етап з різною інтенсивністю триває й до сьогодні [303].

Крім цього, український науковець виділив три стадії Придністровського конфлікту:

- передконфліктна (латентна);
- конфліктна;
- врегулювання етноконфліктної ситуації.

У першій О. Садовнік виокремив етноцентристські настрої; пропаганду негативних стереотипів щодо представників іншої національності; зростання соціальної та етнічної напруги; небажання учасників конфлікту мирно

вирішувати проблему. У другій науковець розглянув активну фазу. Третю він назвав досягненням умовного консенсусу [303].

Російська науковиця О. Цуканова розглядала цей конфлікт, починаючи із загострення обстановки та його ескалації. Перший період дослідниця назвала «фазою збройного протистояння», яка тривала від 1 березня до 29 червня 1992 р. Авторка акцентувала на посиленні та інтенсивності дій супротивних сторін, що спричинило розпал воєнного конфлікту. Наслідком цього стали численні жертви, неконтрольований потік біженців. Найгостріша стадія датується 19–21 червня 1992 р. У цей час тривали криваві бойові дії за місто Бендери. До наступного етапу О. Цуканова віднесла «фазу збалансованої протидії», яка окреслена хронологічними рамками, починаючи від липня 1992 р. до квітня 1994 р. Точкою відліку, на її думку, є підписання 21 липня 1992 р. угоди «Про принципи врегулювання конфлікту у Придністров'ї», в якій визнавалася територіальна цілісність Молдови і права Придністров'я «самостійно вирішувати власну долю». Кінцевим етапом конфлікту авторка визначила «фазу конфліктної взаємодії», яка розпочалася 28 квітня 1994 року і триває по теперішній час [367].

Українська науковиця О. Звездова у праці «Де-факто держави» на пострадянському просторі» вважає, що передконфліктний етап не був латентним. Його початком авторка назвала прийняття Закону про мови 31 серпня 1989 р., наслідком чого, за її словами, стали протести і страйки. Конфліктуючі сторони відкрито висловлювали своє незадоволення і висували протилежні вимоги. У своєму дослідженні О. Звездова відштовхувалась від періодизації, яку запропонувала О. Цуканова, водночас маючи власні переконання щодо поділу останньої стадії конфлікту. Так, О. Звездова поділяє «фазу конфліктної взаємодії» на 5 додаткових періодів:

– перший – підписання спільної Декларації РФ та Молдови від 28 квітня 1994 р., який характеризувався значними успіхами під час переговорів щодо питань безпеки;

- під час другого відбувалось врегулювання статусу ПМР, початком якого стало підписання меморандуму «Про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям» 8 травня 1997 р.;
- на третьому – проведено парламентські вибори у лютому 2001 р., на яких перемогу здобула Комуністична партія Молдови;
- на четвертому – спостерігалась значна активізація діяльності «зовнішніх акторів», зокрема РФ, США і ЄС у сфері врегулювання конфлікту;
- п'ятий – характеризувався проведенням 17 вересня 2006 р. на території «Придністровської Молдовської Республіки» референдуму, на який було винесено два питання: про можливість збереження курсу на міжнародне визнання Придністров'я і входження до складу РФ та приєднання Придністров'я до складу Молдови» [128].

Українська дослідниця І. Петрова пропонувала здійснити поділ на три стадії: конфліктна ситуація, конфліктна взаємодія та інституціоналізація конфлікту. За її словами, перший етап характерний тим, що протистояння між Кишиневом і Тирасполем почалося після оголошення «мовної революції», яка переслідувала триєдину мету: латинізацію і румунізацію молдовської мови з одночасним наданням їй статусу державної. На цій же стадії відбулась мобілізація населення навколо суб'єктів конфлікту через усвідомлення колективної ідентичності.

Другий етап Придністровського конфлікту, на думку І. Петрової, окреслений конфліктною взаємодією сторін, яка пройшла дві фази: латентну та збройної ескалації. На латентній стадії протистояння із соціокультурного, економічного та правового перетворюється на політичне. Процес супроводжується розширенням предмету суперечки, який охоплює супутні спірні проблеми (економічні, соціальні, ідеологічні, політичні), поляризацією стосунків. Прагнення Молдови до силового варіанту вирішення конфлікту переводить його в площину воєнного протистояння.

Третій етап – інституціоналізація, яка, на думку авторки, характеризує «відоме і рівноважне співвідношення сил». На цій стадії особливого значення

набувають посередники, політика яких щодо безпосередніх суб'єктів та самого конфлікту, на переконання І. Петрової, є впливовим фактором для його врегулювання [259].

Б. Левик також пропонував російсько-молдовський військовий конфлікт в Придністров'ї поділити на три періоди:

1) 1989–1992 рр. –структуризація сил ворогуючих сторін, де з одного боку постали націоналісти-молдовани, а з іншого – українсько-російське населення регіону. Безпосереднім приводом до початку конфлікту, на його погляд, стали сподівання ПМР підписати союзний договір з СРСР у ролі нового суб'єкта федерації, однак серпневі події 1991 р. в Москві перекреслили ці плани. Тим часом 14-та російська армія силою витіснила з лівого берега Дністра молдовську владу, тим самим підтримавши політику ПМР. У відповідь 28 березня 1992 р. Кишинів оголосив надзвичайний стан у державі.

2) Березень – липень 1992 р. – етап активних бойових дій з обох сторін, взаємних контрнаступів, блокада м. Бендери, бої у м. Дубосари. Завершенням стали переговори молдовською стороною із РФ та підписанням Угоди «Про принципи мирного врегулювання збройного конфлікту у Придністровському регіоні Республіки Молдова» від 21 липня 1992 р.. Цей нормативно-правовий акт передбачав проведення миротворчої операції з метою підтримання миру та правопорядку у зоні безпеки спільними силами у складі військовослужбовців ЗС Молдови, Придністров'я, України та РФ.

3) 3 липня 1992 р – до сьогодні – етап постійного перегляду статусу-кво в регіоні, пропозиції нових планів врегулювання конфлікту (в тому числі «план Козака», «план Ющенка»), референдуми щодо статусу Придністров'я. Останній, сьомий плебісцит відбувся 17 вересня 2006 р., на якому 98 % населення висловились за незалежність ПМР та її входження до складу РФ. Втім, зазначив Б. Левик, таке волевиявлення не мало юридичного підґрунтя, а його результати не визнали Молдова, ЄС, США та ОБСЄ, які досі виступають проти військової присутності РФ у регіоні [199].

Російський науковець А. Девятков виділяв три етапи становлення Придністровської державності:

- до середини 90-х років XX ст.;
- до середини 2000-х рр.;
- відсутня закрита дата, тобто конфлікт не є вичерпаним.

Загалом, така класифікація російсько-молдовського конфлікту А. Девятковим підкреслює складність і постійний характер цього протистояння, який десятиліттями не завершено. Ми вважаємо цю періодизацію неповною, оскільки вона надто спрощує природу конфлікту. Зосередившись на формуванні придністровської державності, вчений не бере до уваги роль міжнародних «акторів», особливо РФ та геополітичних факторів у продовженні протистояння [105].

Науковці Ілля та Ярослав Галінські, спираючись на класифікацію Придністровського конфлікту російської дослідниці С. Осіпової, зробили власний поділ. На їх думку, концепція С. Осіпової базується на оцінці якості діяльності вищих представників політичної влади, зокрема президентів Придністров'я, як ключових фігур, носіїв верховної влади у державі. Таким чином, російські вчені першим етапом виокремлювали період, який охоплює 1990–2011 рр., вважаючи, що фаза розвитку конфлікту пов'язана з політичною діяльністю першого президента І. Смірнова, який діяв в цей час у ролі голови Тимчасової Верховної Ради Придністров'я, а згодом – президента Республіки за результатами чотирьох президентських виборів (1991, 1996, 2001, 2006 рр.).

Другий етап Галінські датували 2011–2016 рр.. Досліджуючи цей період, вони аналізували управлінську діяльність колишнього лідера ПМР Є. Шевчука. На переконання Галінських, цей етап закінчується його поразкою на чергових президентських виборах.

Третій етап вчені характеризують модернізацією та реформуванням інститутів політичної системи Придністров'я та його економіки, розпочинаючи із грудня 2016 р., коли, на їх думку, тривала внутрішня політична стабільність [65].

М. Медінець проаналізував періоди російсько-молдовського конфлікту, стверджуючи, що активна фаза тривала впродовж 1989–1992 рр., тобто у часі становлення молдовської і придністровської державностей. Крім того, науковець зазначив, що переговорний процес навколо врегулювання статусу Придністров'я пройшов низку етапів чергування активізації (1996–2001, 2003–2005, 2012–2013 рр.) і «заморозки» (2001–2003, 2006–2011, 2014–2017 рр.) переговорів між сторонами конфлікту [227].

М. Махалкіна, розглядаючи історичні віхи у 1994–2000 рр., виділила дві фази у переговорному процесі щодо придністровського врегулювання. На першому етапі (1994–1996 рр.), за її словами, сторони вирішували питання безпеки, результатом чого стало підписання в 1995 р. Договору про незастосування сили. У той же момент, під час другої стадії (1996–2000 рр.), на думку М. Махалкіної, тривало правове врегулювання конфлікту, в ході якого досягнуто важливих домовленостей, в тому числі – Меморандум 1997 р. «Про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям» [224].

Таким чином, аналізуючи російсько-молдовський конфлікт за публікаціями різних авторів, робимо висновок, що всі його етапи перетікають із одного в інший, що не дає можливості однозначно визначити їх хронологічні рамки. Тому, для узагальнення варто зупинитися на ширшому варіанті історичної класифікації його розвитку.

Отже, наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., маючи власні геополітичні інтереси, офіційна Москва використовувала наявні важелі впливу на невигідні для неї політичні рішення та співпрацю колишніх союзних держав. У цей час спалахнули грузино-абхазський, вірмено-азербайджанський конфлікти, а також етнополітичні протистояння в Чечні, Фергані.

Характерно, що латентний характер воєнного конфлікту у Придністров'ї згодом досить швидко перейшов у фазу загострення. Відповідно цей етап вважаємо точкою відліку Придністровського протистояння [126].

Водночас кінець 1980-х – початок 1990-х рр. сформував сукупність подій, притаманних нульовому (передпочатковому) етапу розвитку конфлікту.

Сюди варто додати події з формування націоналістичних груп та настроїв, ведення пропаганди РФ серед жителів Придністровського регіону. Відбулися протести та демонстрації проти мовного закону, висловлювалися побоювання, що закон може загострити існуючу напруженість між Молдовою та Придністров'ям.

Першим етапом конфлікту (1989–1992 рр.) можна вважати початок ведення бойових дій із залученням військових та зброї під назвою «Бої за Бендери». Важливим фактором у цей час була не стільки наявність сепаратистських провокацій, скільки офіційна реакція Республіки Молдова на ці дії.

Хронологічні рамки другого періоду припадають на березень – липень 1992 р. – виникнення воєнного конфлікту на Дністрі.

Третій етап конфлікту (1992 – 2006 рр.) окреслюємо періодом його загасання та фазою спроб щодо вирішення усіх проблем дипломатичними засобами. Відбувалися численні переговори та міжнародні зібрання, конференції, на яких узгоджувались альтернативні плани вирішення мирними засобами. Сюди слід віднести підписання угоди «Про принципи врегулювання конфлікту у Придністров'ї» від 21 липня 1992 р. та спільного молдовсько-російського договору про мирне врегулювання воєнного конфлікту в Придністровському регіоні Республіки Молдова 22 липня 1992 р. між Президентом Республіки Молдова М. Снегуром і Президентом РФ Б. Єльциним [110]. Відповідно до цього документу передбачалось повне припинення ведення бойових дій і розвідки в регіоні.

Засобами для реалізації цього було:

- створення спеціальної зони безпеки та формування спеціальної комісії для спільного контролю за виконанням умов;
- неухильне дотримання нейтралітету 14-ї армією РФ;
- зняття економічної блокади;
- повернення біженців до їх постійного місця проживання [234].

Позицію РФ щодо конфлікту у Придністров'ї у цей період науковець С. Мустяце вбачає у допомозі, яку отримували сепаратистські сили від Росії. Зокрема, він робить наступні висновки: аналізуючи візит тодішнього голови

Державної Думи РФ Г. Селезньова до Республіки Молдова та його висловлювання, що метою війни 1992 р. було запобігання об'єднанню Молдови з Румунією, у 1999 р. у Туреччині було прийняте Рішення саміту ОБСЄ щодо виведення російських військових із території Республіки Молдова. Варто вказати, що підписавши його, РФ не намагалась його виконувати, що свідчило про його фіктивний характер [234].

І. Гурак та І. Цепенда висловлюють переконання, що друга каденція В. Путіна характеризується відмовою від підходів попередника. Науковці звертають увагу на порушення зобов'язань, прийнятих у 1999 р. у Стамбулі, оскільки російські війська досі перебувають на території Молдови [96 – 97].

На Вашингтонській конференції «Врегулювання конфліктних ситуацій на Кавказі і в Молдові: перспективи подальших дій» (6–7 травня 2002 р.), за словами С. Мустяце, прогнози експертів США щодо завершення протистояння у Придністров'ї були помилковими [234].

У червні 2003 р. ОБСЄ поширила неофіційний документ «Місія зі зміцнення миру в Молдові» («голландська ініціатива»), основний зміст якого полягав у плануванні врегулювання Придністровської кризи під контролем ОБСЄ. Зазначалось, що контингент військ мав бути нечисельним, з мінімальним озброєнням, необхідним для забезпечення порядку і контролю в зоні конфлікту, а дана операція можлива за умови передачі її керування ЄС [234].

У РФ на «голландську ініціативу» відреагували вороже, оскільки стверджували, що в такій конфігурації російська сторона розцінювалася другорядно щодо країн-членів ЄС. Владу Росії не влаштовувало, що керівництво миротворчої місії мало належати Брюсселю. За таких обставин були б обмежені російські важелі впливу, в основному через те, що Росія не входила до ЄС. Проте, офіційний представник МЗС РФ О. Яковенко заявив, що поки не буде визначено реальні потреби військово-гарантійного забезпечення політичного врегулювання, спільні миротворчі сили,

«ефективність яких підтверджується понад десятилітнім досвідом і ніким не ставиться під сумнів», повинні продовжувати свою діяльність [102].

Російські дипломати схилили молдовського президента В. Вороніна залишити війсьний контингент своєї країни у Придністров'ї назавжди. Крім того, російська сторона вдавалась до хитрощів, зокрема, закликаючи В. Вороніна підписати «Меморандум Козака» (Проект меморандуму про основні принципи державного устрою від 2003 р. авторства першого заступника керівника адміністрації Президента РФ Д. Козака, який уособлював пропозицію щодо вирішення Придністровського конфлікту через федералізацію Молдови) без офіційної рекомендації ОБСЄ. Через зацікавленість В. Вороніна у веденні євроінтеграційної політики, такі пропозиції від РФ він не прийняв. Російська влада добре розуміла, що «Меморандум Козака» буде відхилений у будь-якому випадку, на що, зрештою, й очікувала. В результаті, О. Алексєєвим (постійним представником РФ при ОБСЄ) було інтерпретовано, що В. Воронін відмовився підписувати «Меморандум Козака» «через тиск з боку деяких держав, політичних організацій та інститутів» [102].

Варто констатувати, що Росія інтерпретувала дану відмову, як власну образу, що ознаменувало початок супротиву між Заходом та РФ. Для останньої була зрозумілою неможливість єдиноначального виконання миротворчих функцій без контролю за ними ЄС та ОБСЄ. Натомість, для Заходу стали очевидними неоімперські амбіції Москви. Навіть російські експерти пізніше визнавали те, що провал вищезазначеного меморандуму для Росії прирівнювався до невдач військових конфліктів у Грузії та Україні.

Незважаючи на тривалі перемовини та бажання РФ повернути відносини з Молдовою на колишній рівень, зустріч глав держав у липні 2006 року не дала очікуваних для офіційної Москви результатів. Молдовське керівництво було налаштоване в напрямку Заходу, всупереч обіцянок РФ щодо стабільності їх можливої співпраці.

Тим часом, відомий п'ятисторонній формат перемовин (з РФ, Україною та ОБСЄ у ролі посередників) у 2005 р. розширився новими учасниками: ЄС і США, які виступали у ролі спостерігачів. Однак, ця зустріч, як і попередні, не принесла результату у вирішенні конфлікту [420]. Молдовська Республіка прийняла рішення не вести перемовини, поки російський контингент перебуває на території країни. На цю позицію Росія відповіла посиленням фінансування Придністров'я у вигляді економічної підтримки та підписанням Протоколу про співробітництво з І. Смірновим [413].

25 січня 2006 р. розпочалася нова фаза загострення протистояння, приводом якої слугувало невизнання документального супроводу товарних потоків, засвідчених печатками самопроголошеної ПМР на митному контролі з Україною. Відтоді почали діяти нові обмеження, згідно з якими всі вантажі Придністров'я на імпорту та експорт можуть переміщатися через молдовсько-український кордон тільки з митним оформленням офіційного уряду Молдови.

У ситуацію втрутилася РФ, яка засудила тиск України на новостворену республіку, яку, до речі, визнала тільки російська сторона. Підтримку Україні висловили США та ЄС, розцінивши дії РФ, як повторне розпалювання конфлікту, але вже із залученням української сторони. Висловивши занепокоєння ситуацією, що склалася, Росія відверто заявила про початок боротьби щодо блокади Придністров'я. Натомість, у Республіці Молдова (РМ) пояснювали необхідність перевірки всіх товарів, що переміщуються через кордон, з метою боротьби із незаконним збутом зброї [279].

Влада самопроголошеної ПМР 21 березня 2006 року відкрито звернулася до В. Путіна за наданням допомоги у вирішенні конфліктної ситуації. Наступного ж дня до Молдови було відправлено гуманітарні вантажі, яким було надано дозвіл руху територією України, навіть у нічний час. Російські політики на підтримку влади ПМР почали висувати пропозиції щодо проведення референдуму у Придністровському регіоні [222].

Четвертим етапом розвитку Придністровського конфлікту ми вважаємо період проведення всенародного опитування в Придністров'ї 17 вересня 2006 р. і до сьогодні.

Як стверджував дослідник О. Кава, керівництво Придністров'я постійно намагалося перевести свою «державність» у формальну свободу. Визнання Чорногорії після референдуму 2006 р. незалежною державою спонукало Придністровське керівництво заявити про організацію власного референдуму у вересні 2006 р. Як наслідок, відповідно до оприлюднених даних, 97 % населення проголосували за підтримку курсу на незалежність ПМР і подальше приєднання Придністров'я до РФ [144]. Порівнюючи референдуми, які ініціювали створення Донецької народної республіки (ДНР), Луганської народної республіки (ЛНР), від'єднання АР Крим від України і приєднання до РФ та у Придністров'ї в 2006 р. слід наголосити на помітній схожості між явкою виборців та результатами голосування, які не були визнані Україною, Молдовою, ЄС та США.

Зазначимо, що надалі російсько-молдовський конфлікт перейшов у фазу очікування або «заморозки». Суттєвих змін на шляху вирішення в цей період не спостерігалось. Проте, у 2018 р. важливим міжнародним кроком стало прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН з вимогою про виведення російських військ з території Придністров'я. Цікавим є той факт, що більшість країн утримались під час голосування, а 14 із них взагалі висловились проти.

На нашу думку, цей воєнний конфлікт може бути використаний РФ проти України у будь-який, необхідний для цього, момент і це відповідно мало б насторожувати владні структури нашої держави.

Таким чином, єдності в думках українських і російських науковців щодо періодизації цього протистояння також не спостерігається. Вважаємо найбільш коректними є наступні хронологічні дати зародження та ходу російсько-молдовського конфлікту:

1. 1989 – 1992 рр. На даному етапі науковці визнають виникнення передумов та ескалації, які сприяли розгортанню воєнного протистояння.

2. березень-липень 1992 р. Фаза фактичного воєнного конфлікту, який закінчився колосальною кількістю жертв для обох протиборчих сторін. Також варто зазначити, що цей кривавий етап не завершив протистояння. Надалі безпека Молдови і сусідніх держав залишається під питанням через присутність російських військових на території Придністров'я.

3. 1992 – 2006 рр. Ведення переговорів, виникнення самопроголошеної ПМР. Міжнародна співпраця, консультаційні перемовини не вплинули на завершення конфлікту.

4. Після 2006 року – до сьогодні. Даний хронологічний проміжок часу характеризується «заморозкою» російсько-молдовського конфлікту.

Висновки до розділу 2

Доведено, що численні праці українських та російських науковців, які стосуються російсько-молдовського конфлікту, свідчать про значну увагу вчених до проблеми його витоків та перспектив врегулювання. Однак, українській та російській історичним школам упродовж 1990-х початку – XXI ст. властиві відмінні підходи до оцінки причин воєнного конфлікту у Придністров'ї. Детальний аналіз наукових робіт українських учених підводить до однозначного висновку: українська історіографія розглядає російсько-молдовський конфлікт як складне багатогранне явище, що виникло на ґрунті різноманітних факторів. Шукаючи причини протистояння, українські науковці безпосередньо / опосередковано спираються на наступні аргументи його невідворотності:

1. Імперські амбіції Російської Федерації (прагнення підтримувати свої політичні та геополітичні інтереси, використовуючи конфлікти та нерегульовані міжнародним правом територіальні суперечності);
2. Етнічні та культурні розбіжності між російськомовними жителями Придністров'я та більш західними частинами Молдови;
3. Боротьба за вплив на регіон провідних «геополітичних гравців», зокрема держав ЄС та Російської Федерації, що пояснюється сукупністю історичних та економічних факторів.

Визначено, що провідними чинниками виникнення російсько-молдовського конфлікту українська історіографія називає воєнно-політичні фактори, серед яких військова присутність росіян відіграла надважливу роль, яка, навіть без ведення активних дій, мала істотний психологічний вплив як на владу Молдови, так і на позицію населення регіону.

Намагаючись приховати істинні причини російсько-молдовського конфлікту, впродовж 1990-х рр. російська історіографія, шукаючи його витoki, вперше на пострадянському просторі звертається до ідеологеми

«захисту прав російського населення Придністров'я від націоналістичного режиму в Кишиневі». Надалі до базової гіпотези російські учені поетапно долучають інші фактори, які сприяли загостренню російсько-молдовських відносин, основними із яких стали: численні проблеми, пов'язані з процесом розпаду Радянського Союзу; етнічні та культурні відмінності між регіонами Молдови; бажання Росії зберегти статус медіатора і гаранта миру у регіоні.

У російській історіографії військове втручання називають миротворчими операціями РФ, а сам конфлікт іменується вченими виключно як Придністровський, або Молдово – Придністровський.

Загалом конфлікт між Молдовою та Росією має ще певний дослідницький потенціал через те, що для нього властивий «заморожений» характер, з огляду російсько-української війни та стратегічних планів РФ конфлікт може бути поновлено, а Росія робить усе, щоб зберегти напружену ситуацію у регіоні шляхом використання постійних провокацій, вербування та залякування місцевого населення, активній протидії проєвропейському уряду Молдови. Окрім того, наявність російського військового контингенту у Придністров'ї є також «вибухівкою» сповільненої дії.

Констатуємо, що періодизація російсько-молдовського конфлікту – складне завдання сучасної української та зарубіжної історіографії, зважаючи на його багатоаспектний характер, політичні переконання вчених, а також сучасні геополітичні реалії. З цією проблемою стикнулися українські та російські науковці, які у 1990-х – початку ХХІ ст. намагалися знайти універсальні методологічні підходи для побудови класичної схеми розгортання російсько-молдовського конфлікту. Прискіпливий аналіз здобутків української та російської історіографії у сфері періодизації конфлікту дозволяє викристалізувати його узагальнену схему:

1. Початок конфлікту (1989 – 1992 рр.): загострення етнічних та політичних суперечностей, що призвело до проголошення незалежності ПМР (1990 р.);

2. Військові дії (літо 1992 р.): збройні сутички між молдовськими силами і придністровськими сепаратистами, яких підтримували російські війська.

3. Післявоєнний період (1992 р. – до сьогодні): ПМР продовжує функціонувати як автономія, яка не визнається Молдовою та цивілізованим світом, незважаючи на пропагування ідеї повної незалежності або ж приєднання до Російської Федерації.

Звичайно, кожна наукова школа, кожен дослідник мав власне бачення особливостей розгортання конфлікту, що породило чимало інтерпретацій його періодизацій: (а) конфліктна ситуація, конфліктна взаємодія, інституціоналізація конфлікту (І. Петрова); (б) передконфліктна (латентна), конфліктна, врегулювання етноконфліктної ситуації (О. Садовнік); фаза збройного протистояння (1 березня – 29 червня 1992 р.), фаза збалансованої протидії (липень 1992 р. – квітень 1994 р.), фаза конфліктної взаємодії (із 28 квітня 1994 р. – до сьогодні (О. Цуканова) та ін.

Чимало риторичних запитань серед російських та українських учених викликає періодизація переговорного процесу. Дослідники виокремлюють етапи чергування активізації (1996–2001 рр., 2003–2005 рр., 2012–2013 рр.) і «замороження» (2001–2003 рр., 2006–2011 рр., 2014–2017 рр.) переговорів між сторонами конфлікту (М. Медінець). Знаходять симпатиків трактування періодизації, яка виокремлює період акцентування уваги сторонами на власній безпеці (1994 – 1996 рр.) та період безперспективних спроб правового врегулювання конфлікту (1996 – 2000 рр.) (М. Махалкіна).

На жаль, російська історіографія не відмовилася від радянських та великоімперських наративів, акцентуючи надмірну увагу на «розквіті націоналістичної ідеології в Молдові наприкінці 1980-х рр.», «особливостях створення націоналістичних груп», «бажанні Молдови збройним шляхом придушити мирні ініціативи Тирасполя», «перспективах розвитку державності у Придністров'ї» тощо.

РОЗДІЛ 3

РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКИЙ ВОЄННИЙ КОНФЛІКТ В
УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУРСАХ

3.1. Контраверсійні позиції українських та російських науковців у характеристиці причин та цілей російсько-грузинського конфлікту.

Із часу останнього протистояння на Південному Кавказі між Грузією та РФ у серпні 2008 р. українська та російська історіографії поповнилися новими дослідженнями цього конфлікту. Варто підкреслити, що більшість російських істориків у своїх працях аналізують події у контексті наративів російської офіційної влади. На цих же позиціях знаходиться частина науковців, вихідців з Грузії, які проживають в РФ. Українським авторам, які проводили свої дослідження щодо української Революції Гідності теж бракує об'єктивності, оскільки свої висновки вони будували ґрунтуючись, передусім, на думках російських експертів, не беручи до уваги напрацювання грузинських аналітиків. Саме це робить проблему висвітлення вказаних подій актуальною.

Основними здобутками в українській історіографії ми вважаємо праці: П. Артимішина [9], А. Киридон [155 – 156], А. Алексейченко [3], Б. Леви́ка [198-199], Н. Шпакової, М. Дорошко [116], В. Карасьова [152], О. Задорожного [124], Г. Соловій [322], Є. Ярошенко [397], П. Черника [377], Н. Нечаєвої-Юрійчук [243; 245], А. Сороківської-Обіход [323] та інших.

Більшість представників української історіографії, на нашу думку, аналізують власне історичні передумови протистояння, починаючи їх пояснення з особливостей міжнаціональних відносин у СРСР, зокрема у Грузинській Радянській Соціалістичній Республіці (ГРСР) [193].

На думку українського дослідника П. Артимішина, який розглядав історію розвитку та ймовірні причини виникнення воєнного конфлікту у Грузії у 2008 р., протистояння між Грузією, Абхазією та Південною Осетією розпочалося ще у 1920-х рр. у складі Закавказької Соціалістичної

Федеративної Радянської Республіки (ЗСФРР), а з 1936 р. – Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки (ГРСР). Він зазначив, що на межі 1980 – 1990 х рр., міжетнічні сутички у Грузії загострилися, що призвело до грузинсько-південноосетинського воєнного конфлікту впродовж 1991 - 1992 рр, а у 1992–1993 рр. – до воєнного протистояння в Абхазії. Акцентуючи увагу на політиці Е. Шеварнадзе, який на той час був президентом Грузії, П. Артимишин вказував на те, що політичний курс глави держави мав західні орієнтири, що насторожувало РФ, яка розглядала Грузію у колі власних політичних інтересів. Однією з причин посилення протистояння між Грузією та РФ дослідник вважав «революцію троянд», провідною ідеєю якої було відновлення територіальної цілісності Грузії, в той час як Росія вбачала у збереженні «бунтівних територій» запоруку власного успіху. Для РФ нестабільна закавказька країна була «хорошим прикладом» для внутрішнього російського споживача інформації, якому нав'язували імперську думку щодо будь-яких «кольорових революцій» [9].

Це підтверджується низкою фактів, що наводить автор, серед яких – активна роздача російських паспортів мешканцям Абхазії і Південної Осетії, що давало можливість Росії в подальшому здійснити «захист нових російських громадян» у разі розвитку подій не за російським сценарієм. Водночас автор зауважив, що у медійному дискурсі України до 2014 р. не фігурувало поняття російсько-грузинського конфлікту. Лише з початком російської агресії проти України, що розпочалася навесні 2014 р. і триває досі, ситуація кардинально змінилась і відповідно українська історіографія почала оперувати вищезазначеним словосполученням [9].

Українська науковиця М. Воротнюк висловила думку, що російсько-грузинський воєнний конфлікт 2008 р. є прикладом асиметричного впливу РФ з метою досягнення своїх геополітичних інтересів, що включає використання історичного конфліктного потенціалу між народами та етнічними групами на Кавказі, а це значно ускладнювало, а іноді й унеможливлювало їх вирішення [63].

Дослідники І. Габро та А. Куріленко з метою уточнення об'єкта дослідження використовують назву грузинсько-осетино-абхазько-російський конфлікт. Розглянувши першопричини та фактори його виникнення, вони зауважили, що об'єктивність висвітлення цього протистояння в російській історіографії під великим питанням. Відправною точкою грузинсько-осетино-абхазького конфлікту, на думку І. Габро, А. Куріленко, стали 90-ті рр. ХХ ст., розпад СРСР, де міжнаціональні проблеми вирішувалися виключно силою. Науковиці погоджуються з висновком Міжнародної слідчої комісії під керівництвом швейцарської дипломатки Х. Тальявіні, яка констатувала, що причинами виникнення російсько-грузинського конфлікту 2008 року стало протиборство, яке розпочала Грузія за провокацією РФ [64].

Водночас І. Габро, А. Куріленко, посиляючись на міркування Г. Соловій [300], відносили до першопричин воєнного конфлікту репресивну міграційну політику, яка проводилась Л. Берією і призвела до штучного зменшення чисельності абхазців у регіоні. Зокрема, станом на 1990-ті рр. абхазців було близько 17%, а решту складали грузини та вірмени. Це спричинило загострення відносин між Абхазією та Грузією. Навесні 1989 р. було проголошено автономію Абхазії, що фактично означало її вихід зі складу Грузії і поставило перед грузинським урядом питання про необхідність кардинальних дій проти сепаратистів. Як бачимо, характер подій дещо нагадує за своїм сценарієм проблему сепаратизму Донбасу. На думку авторів, це питання вимагало обережного підходу щодо його вирішення, адже будь-які необачні дії дипломатів могли спровокувати кровопролиття.

Загалом, більшість українських дослідників виділяли наступні причини та передумови початку російсько-грузинського конфлікту: історичні, політичні (в тому числі геополітичні), етнічні (серед них – міграційні), економічні, зокрема енергетичні. Особливо серед факторів протистояння автори виокремили внутрішні соціально-економічні проблеми у самій РФ, а також прагнення Грузії вступити до НАТО, чого категорично не могла допустити владна верхівка РФ [64].

Б. Кушнірук, А. Киридон, П. Черник, Н. Нечаєва-Юрійчук, Є. Ярошенко підтримали думку, що основною причиною виникнення конфлікту було прагнення РФ перешкодити вступу Грузії в НАТО.

Зокрема Б. Кушнірук зазначив, що відсутність відкритих воєнних протистоянь відкривало Грузії дорогу в НАТО, а запорукою цього була зацікавленість західноєвропейських країн і США у стабільному транзиті каспійської нафти незалежними від РФ трубопроводами. Автор вважав, що реалізація такого сценарію означала б програш Росії, яка проявляла постійну зацікавленість у впливі на Кавказі. Поштовх процесу загострення ситуації у цьому регіоні, на його переконання, датується 1988 р., коли Президент СРСР М. Горбачов віддав доручення Комітету державної безпеки (КДБ) почати процес міжетнічної дестабілізації в тих союзних республіках, які мали намір вийти зі складу Радянського Союзу [193].

К. Усатюк має схожу думку щодо виникнення конфлікту з І. Габро та А. Куріленко. Вчений вбачав загальну специфіку участі РФ у грузинсько-осетинському та грузинсько-абхазькому протистояннях, зазначивши, що аналіз першопричин виникнення російсько-грузинського конфлікту варто розглядати в контексті подій розпаду СРСР. Автор зробив акцент на тому, що велику роль у посиленні сепаратизму відіграла Росія, яка підбурювала та озброювала місцеве населення, сподіваючись на відокремлення цього регіону від Грузії. Вчений упевнено стверджує, що євроатлантичний політичний курс Грузії став безпосередньою передумовою для російського вторгнення на її територію. Разом з тим, К. Усатюк прагнув перекласти вину РФ і на Грузію, адже, на його думку, існувала спільна вигода у цьому протистоянні для обох сторін: «По-перше, РФ відкрито не заявляла про готовність надання будь-якої підтримки Осетії та Абхазії, навпаки публічно говорила про необхідність територіальної цілісності Грузії. Керівництво РФ добре розуміло, що воно не зможе таким шляхом зупинити Грузію на шляху до НАТО. По-друге, Грузія, як жертва агресії, могла закликати західних партнерів до активізації їхнього втручання у розв'язання «грузинського питання» в контексті інтеграції з ЄС та НАТО» [346].

Б. Левик стверджував, що на початку 1990-х рр. грузинсько-південноосетинський та грузинсько-абхазський конфлікти були спровоковані передусім інспіраціями радянських (а згодом – російських) спецслужб та військових, які розпалювали у відповідних регіонах сепаратистські настрої, що набували популярності на противагу «безпорадній» політиці першого президента Грузії З. Гамсахурдії. Зрештою обидва протистояння вдалося «заморозити» до серпня 2008 р.. На той час, на думку Б. Левики, Росія, скориставшись наслідками жорстких дій Грузії, яка спробувала відновити свій статус на непідконтрольній частині Південної Осетії, розпочала відкриту збройну агресію проти Грузії, що призвело до окупації значної частини країни. Лише через міжнародний тиск та посередництво тодішнього французького президента Н. Саркозі наступ РФ вдалося зупинити неподалік Тбілісі [199].

І. Мельничук зазначав, що російсько-грузинський воєнний конфлікт 2008 р. схожий на вірмено-азербайджанський, оскільки обидва були пов'язані із територіальними інтересами РФ у регіоні. Дослідник наголосив на етнополітичних та економічних причинах протистояння на Закавказзі. Відповідно до його міркувань, утриманням Грузії у власній геополітичній орбіті РФ намагалася зберегти вплив на транспортування каспійської нафти через Закавказзя. У протилежному випадку відбулася б втрата її авторитету не тільки у Кавказькому регіоні, а й на Близькому Сході [228].

В. Копійка, В. Манджолла, Н. Весела, розглядаючи причини воєнного конфлікту в геополітичному контексті, наголосили на ролі політики «Східного партнерства» ЄС. Вчені стверджували, що події літа 2008 р. на Закавказзі перетворили програму, метою якої було поглиблення відносин із сусідами ЄС на Сході та збалансування Союзу для Середземномор'я, на стратегічну. Науковці підкреслили, що активізація діяльності РФ щодо відновлення свого впливу на пострадянському просторі, змусила європейські країни вирішувати питання стосовно обмежень експансії Росії на пострадянські країни. Вони зазначили, що військове протиборство між Грузією та РФ мало вплив на зміст повідомлення Європейської Комісії від 3 грудня 2008 р. За їхніми словами,

«Східне партнерство» сприяло зміцненню державності, територіальної цілісності запрошених до участі в ньому країн і ґрунтувалось на засадах європейської солідарності [163].

Окрему думку щодо причин протистояння висловлював В. Карасьов. Напередодні військових дій між РФ та Грузією він зазначив, що російська сторона ніколи не погодиться на те, щоб на пострадянському (колишньому імперському) просторі, формувалися держави із відмінними політичними моделями та геополітичними орієнтаціями, зокрема скерованими на членство в ЄС та НАТО. Із початком воєнних дій на Закавказзі В. Карасьов нейтрально оцінював закавказький конфлікт. Він вважав, що у його розв'язанні були зацікавлені і США, які намагались «обнулити» миротворчий мандат РФ у регіоні, замінивши його міжнародними силами та витіснити її із Кавказу [152].

На думку Є. Ярошенка, цей конфлікт був обумовлений вичерпаністю РФ економічних, політичних та інших важелів тиску на Грузію та її зовнішньополітичним вектором, що був спрямований на інтеграцію в ЄС і НАТО [397].

У своїх наукових поглядах К. Данилюк спирається на думку представника російської опозиції А. Іларіонова [136]. Авторка зазначила, що РФ змогла у 2008 р. повернути собі статус одного із світових лідерів та довести свою перевагу. Крім того, К. Данилюк, погоджуючись з поглядами О. Бебешко [26], акцентує на тому, що Росія намагалась утвердити свої позиції у цьому регіоні, обмеживши західний вплив у політичній, економічній сферах та галузі безпеки. За твердженням К. Данилюк, Росія довела можливість свого втручання на ситуацію в державах СНД, оскільки наявна російська військова присутність у західній частині Південного Кавказу визначала нові параметри геополітичної реальності в Чорноморському регіоні [99].

А. Киридон зосередила увагу на історичній обумовленості воєнних протистоянь напередодні та після розпаду СРСР: «Ці процеси супроводжуються складними проблемами територіальних розмежувань, психологічними потрясіннями, нестабільністю, напруженістю, пошуком

національних ідентичностей тощо». За словами А. Киридон, РФ у ролі правонаступниці СРСР, всіляко намагалася втримати свій вплив на Закавказзі, що спричинило виникнення протистояння між Росією та Грузією [155].

Ю. Лебедева [210] наголосила на тому, що однією з перших українських пошуковців, яка почала досліджувати сутичку між РФ та Грузією 2008 р., була Г. Соловій [322]. Ю. Лебедева підтримала твердження Н. Нечаєвої-Юрійчук щодо масштабної інформаційної кампанії, яку розгорнула РФ з метою представлення Грузії агресором в очах світової спільноти [243]. Крім того, Ю. Лебедева розділила позицію Н. Мутіної, яка здійснила спробу виявити тенденції та значущість формування образу «ворога» в російсько-грузинській інформаційній війні, порушила проблему взаємного сприйняття, формування / трансформації масової свідомості в цьому процесі [235].

О. Балацька окреслила цей конфлікт російсько-грузинською війною із сепаратистським та сецесіоністським характером, вбачаючи основними передумовами грузинсько-південноосетинський та грузинсько-абхазський конфлікти [24].

П. Черник, А. Киридон та Є. Ярошенко зазначили, що російсько-грузинський конфлікт мав геополітичні причини виникнення, наголосивши на спробі РФ відновити статус «держави світового значення».

Зокрема П. Черник вважав, що спільні кордони надали Росії можливість сприяти сепаратистським формуванням і розташовувати на цій території свої війська. Свідченням вищезазначеного стало ускладнення ситуації вранці 8 серпня 2008 р., коли через Рокський тунель почалося масове вторгнення регулярної російської армії на територію Грузії. До цього протистояння між грузинами та осетинами було суто етнічним.

Окрім того, однією з основних причин вчені вважають енергетичну проблему і те, що цей фактор найбільше вплинув на «енергетичних тигрів» регіону – Туркменістан, Казахстан і Азербайджан, які шукали нові шляхи експорту власних енергоресурсів в обхід традиційних російських коридорів. Тобто, в тій ситуації РФ могла втратити контроль над транзитом каспійських і центральноазіатських

енергоресурсів, відповідно Азербайджан разом із Грузією могли стати головними країнами їх транзиту для споживачів на Заході [377].

Акцентуючи увагу на енергетичних причинах протистояння, Н. Нечаєва-Юрійчук висловила думку, що РФ, яка є однією із найбільших експортерів нафти та газу для держав ЄС, продемонструвала прагнення Росії взяти під свій контроль нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан і встановити монополію на рух азербайджанської нафти [243].

І. Зельманович зазначив, що грузинсько-абхазько-осетинський конфлікт із локального та внутрішньодержавного перетворився на міждержавний російсько-грузинський, що призвело до окупації російськими військами територій незалежної держави. Науковець звернув увагу на складну етнополітичну ситуацію у взаємовідносинах між абхазцями, осетинцями та центральною владою Грузії, яка ускладнювалася прагненням Тбілісі мати цілковитий контроль над проблемними регіонами, водночас нехтуючи їхніми законними правами. Існування в Грузії автономій, за словами І. Зельмановича, вступило в протидію із принципами формування грузинської держави та засадами його національно-державного устрою. Тому, заперечення легітимності автономій виникало від принципової неможливості їх існування у складі нової Грузії. Дослідник акцентував, що на початку «п'ятиденної війни» російське керівництво зробило низку кроків, які наблизили офіційне визнання двох відокремлених від Грузії республік, а саме: скасувало санкції проти Абхазії, введені Радою глав держав СНД в 1996 р., та оголосило про встановлення прямих правовідносин РФ з Абхазією і Південною Осетією. І. Зельманович пояснив це: «по-перше, прагненням не допустити втягування Абхазії та Південної Осетії в процес вступу Грузії в НАТО; по-друге, спробою дати відповідь на активізацію дипломатії Євросоюзу і США в абхазькому конфлікті, спрямовану на зміну формату врегулювання і, в кінцевому результаті, – на виведення російських миротворців та заміну їх міжнародним контингентом» [131].

Причинами виникнення конфлікту між РФ і Грузією Н. Нечаєва-Юрійчук назвала непорозуміння між політичними лідерами обох країн та бажання Кремля не втратити контроль над Грузією [243].

Черговим мотивом зазначеного воєнного конфлікту А. Киридон назвала: «інституційну кризу із подальшим руйнування міжнародно-правової системи, в тому числі поступовий «демонтаж» Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, кризи процесу реформування ООН та інших міжнародних інститутів, що викликає зростання напруженості у світі». Реальністю XXI ст., стало те, що напруга старих – нових конфліктів перевищувала політичні та інституційні можливості міжнародної спільноти або окремих держав щодо їх вирішення. У цьому сенсі воєнне протистояння на Кавказі стало найбільшим викликом світу за останні роки [156].

На думку Т. Возняка, воєнні сутички в Грузії були значно більшим, аніж просто локальний конфлікт – явищем, яке засвідчило зміну світового порядку. Він зазначив, що РФ остаточно дала зрозуміти Заходу, що вона повністю оговталась і вийшла із кризи, до якої призвів розпад СРСР, і стала самостійним політичним гравцем, який хоче повноцінно впливати на свою вчорашню «периферію» – у т. ч. на Україну. Російська інтервенція в Грузії, яка, на його думку призвела до воєнного конфлікту, була перевіркою того, наскільки далеко західні партнери дозволять Росії зайти, руйнуючи норми міжнародного права [59].

В. Чалий із Центру Разумкова стверджував, що дії РФ на Південному Кавказі, зокрема визнання нею незалежності окремих територій Грузії, не сприяли її посиленню, а навпаки викликали негативну реакцію серед країн ЄС та навіть СНД, що могло завершитись певною міжнародною ізоляцією РФ [372].

Такої ж думки О. Майборода, який доводить, що орієнтація РФ на військову силу у відносинах з сусідами не сприяла її позитивним відносинам, а віддаляла їх від РФ. Це стосується зокрема порушень норм міжнародного права як у військовій, так і в економічній площині, що робить російський науково-технічний комплекс несумісним із науково-технічним комплексом (НТК) інших держав, у т. ч. України [215].

Г. Перепелиця наголосив, що Грузії не варто було очікувати допомоги від міжнародних організацій Заходу, зокрема від НАТО, які уникали безпосереднього протистояння з РФ. На його думку, саме західні партнери, хоч опосередковано, доклалися до розгортання кризи на Кавказі, визнавши незалежність Косова, чим «розв'язали Москві руки» для вторгнення до Грузії [257]. На наш погляд таке висловлювання грає на руку російській пропаганді.

У той же час, О. Гарань критикував українську сторону за відсутність активної реакції на закавказькі події. Він вказував на те, що в Україні кавказька криза породила непорозуміння між урядовцями (натякаючи на протиріччя між президентом та прем'єр-міністром), що не сприяло укріпленню обороноздатності та захисту національних інтересів України [68].

О. Баган назвав протистояння РФ та Грузії «битвою за Кавказ» між незалежною країною та «великодержавницьким гегемонізмом». Науковець зазначив, що Москва намагалася в черговий раз повернути свій імперіалістичний вплив через реінтеграцію важливих для неї регіонів. З одного боку це – Україна, з іншого – Тбілісі. Наслідком цього, залежно від позиції країн Заходу, могла стати або подальша дестабілізація Південно-Східної Європи (у разі пасивної реакції країн Європи та США), або припинення РФ «наступу грубої сили, пропаганди шовінізму, імперіалізму і зневаги до міжнародних норм права» [23].

Б. Кушнірук наполягав на тому, що протиборство на Кавказі не просто локальний конфлікт, а показник розвитку кризи на пострадянському просторі. Вчений наголосив, що в кожному країну під приводом захисту росіян та/чи/ російськомовних громадян відтепер може втрутитися без попередження армія РФ [193].

Подібні думки висловив Ю. Щербак, який вбачав у інтервенції росіян на Закавказзі один із брутальних проявів путінської Росії, сповненої «нової великодержавної ейфорії» у ролі «нафтогазової імперії» [396].

О. Сушко розглянув протистояння у Грузії, як перший етап реалізації російського проєкту із встановленням нової світової конфігурації. За відсутності адекватної реакції країн ЄС та США у майбутньому, на його

думку, це могло перетворитись у небезпечний виклик демократії. Вторгнення російських «миротворців» до України – наступного для Москви ключового пункту для «наведення порядку» в регіоні – О. Сушко назвав справою часу. Саме тому, на думку науковця, українській владі вкрай важливим було, сконсолідувавшись, клопотати про якнайшвидший вступ до НАТО або ж прийняти іншу альтернативу – політичну капітуляцію перед РФ та перетворення її на об'єкт внутрішньої та зовнішньої політики [326].

В. Лаптічук запевнив, що у генеральному штабі РФ давно підготовлено детальні карти усіх військових об'єктів в Україні, із задумом знищення протягом першої години, розроблено плани окупації українських територій, блокування місцевих військових частин. Тому, на думку аналітика, єдиним засобом для «охолодження гарячих кремлівських чекістів» було звернення про захист до США, які, на відміну від країн Західної Європи, не були пов'язані із РФ газовим ринком та були максимально незалежними від Росії у цьому питанні[320].

Таким чином, узагальнюючи позиції українських науковців щодо оцінки російсько-грузинського конфлікту, можна зазначити, що більшість зводить чинники, які сприяли виникненню колізії, до історичних та етнонаціональних. Фактором протистояння між грузинами та осетинами 2008 р. значна частина російських вчених та аналітиків вважають офіційну версію, яка отримала назву «примушення Грузії до миру». Це означало, що основна причина конфлікту полягала в деструктивній політиці РФ проти незалежної Грузії з метою недопущення реалізації нею своїх європейських та євроатлантичних прагнень, бажання РФ залишитися головним суб'єктом міжнародної політики, монополістом на енергетичному ринку, а неадекватні дії керівництва Грузії у вирішенні національного питання у регіоні сприяли загостренню протистояння.

Зазначимо, що російська гуманітарна наука перебуває в певній залежності від офіційного трактування подій Кремлем, тому в основі своєї вчені не роблять глибокого аналізу передумов протистояння. Російські дослідники та аналітики, які проживають за межами РФ, більш об'єктивно оцінюють причини та передумови цього конфлікту.

У цьому контексті можна зазначити, що російський науковий дискурс в основному поділяється на дві думки: провладну та опозиційну. Науковці, які підтримують офіційну позицію, мають істотний вплив на формування громадської думки. Використовуючи поширення певних, як правило вигідних чинній владі поглядів на ті чи інші події, засоби масової інформації (ЗМІ) нав'язують «правильну» точку зору широким верствам населення. Згідно із офіційною версією дії російських військ стали необхідною відповіддю після здійснення нападу грузинів на миротворців РФ та мирних жителів, «геноцид осетин», бажання Грузії вступити в НАТО і подальше базування натівських баз біля кордонів із РФ, що загрожувало національній безпеці Росії, наміри М. Саакашвілі, спрямовані на силове захоплення і приєднання до Грузії територій, що проголосили незалежність.

Представники російського (офіційного) наукового дискурсу дотримуються версії влади, що дата початку воєнного конфлікту в Грузії – 7 серпня 2008 р., а привід – перетин грузинськими військами кордону повсталі провінції Південної Осетії та збройний напад на її столицю Цхінвалі. Тоді було вбито 2000 цивільних осіб, серед яких – багато громадян РФ і солдатів російських миротворчих сил, що базувалися в Південній Осетії. Після цього Росія ввела свої війська, щоб зупинити протистояння, яке, за її версією, розпочала Грузія.

Варто детальніше розглянути дискурс російської історіографії щодо воєнного конфлікту між РФ та Грузією. А. Циганок вважав, що головною причиною протистояння на Закавказзі був розпад СРСР. Він зазначив, що «...колишні республіки функціонують, як слабкі неефективні держави..., користуючись відкритістю російської економіки, в якій головним чином нелегально зайнята значна частина працездатного населення нових держав» [369, с. 320]. Крім того, причиною сутички він назвав бажання грузинського уряду встановити свою владу в Абхазії та Південній Осетії, повністю ліквідувавши їхню автономію.

М. Вершиніна та П. Агапов розкрили передумови боротьби за незалежність Абхазії та Південної Осетії, а російсько-грузинський воєнний

конфлікт окреслили, як «грузинсько-південноосетинський» та «грузинсько-абхазький». Зокрема, вони назвали грузинсько-осетинське протистояння типовим зразком етнічного протиборства, породженого прагненням національної меншини реалізувати своє право на самовизначення. Науковці звернули увагу на той факт, що у період громадянської війни і в перші роки радянської влади осетини підтримали більшовиків, тоді як грузинське населення не прийняло комуністичних установок. Крім того, за час існування незалежної Грузії грузинські війська неодноразово «придушували» виступи осетин [48].

Після встановлення радянської влади на Закавказзі офіційна Москва пішла на включення частини осетинської території до складу Грузії. У підсумку виявилася група населення, лояльна та повністю залежна від Центру. Однак на тлі стабільної етнічної структури відбувалася зміна статусу етнічних груп та доступу їх до владних інститутів і джерел доходу. Це відповідно характеризувалося присутністю у владних структурах торгівлі та освіти переважної більшості грузин. Водночас осетини відчували дискримінацію з боку співвітчизників [48].

24 червня 1992 р. стало поворотною точкою у грузинсько-російських стосунках. У цей день відбулося підписання Угоди про принципи врегулювання грузинсько-осетинського конфлікту. Відповідно до цього зобов'язання у зону протистояння було введено миротворчі сили, у складі яких були російські, грузинські і північноосетинські батальйони (останній фінансувався урядом РФ). Зазначимо, що виконання цієї угоди було частковим.

М. Вершиніна та П. Агапов сфокусували увагу на тому, що в 1995 р. спрямованість дій командування миротворчих сил РФ була зосереджена на проблемі щодо відновлення господарства регіону. Прикладом цього були щотижневі наради адміністративно-господарського активу осетинської та грузинської сторін, які проводив командувач миротворчих сил на базі російського контингенту. Обговорювались не тільки випадки нападів і викрадення худоби, а й відновлення роботи місцевого заводу, боротьба із безробіттям та навіть забезпечення шкіл підручниками перед початком

навчального року. 17 квітня 1996 р. представниками Грузії, РФ, ОБСЄ, Південної та Північної Осетії було підписано спільний меморандум про заходи щодо забезпечення безпеки і зміцнення взаємної довіри між сторонами в грузинсько-осетинському конфлікті. Гарантом виконання цих домовленостей було визначено Росію.

З такою оцінкою подій зайвий раз переконуємось, що РФ вміло втручалася в політичні сутички сусідніх держав у ролі миротворця. Ця позиція була вигідною для неї, оскільки з'являвся офіційний привід. По-перше, брати участь у військовому конфлікті, представляючи себе нейтральною стороною. По-друге, перебування російських військових на території Грузії посилювало психологічний тиск на учасників протистояння. По-третє, РФ мала можливість відстежувати тактику ведення військових дій, передавати найсвіжішу інформацію про їх хід вищому керівництву.

А. Ідаятов розглянув історичні причини виникнення грузинсько-південноосетинського конфлікту. Це протиборство він назвав характерним для кавказького простору пострадянського періоду. Науковець зазначив, що у низці республік та держав Північного Кавказу і Закавказзя час від часу відбуваються загострення тих проблем, які були викликані міжетнічними, міжконфесійними, територіальними, історичними та іншими чинниками. На його думку, прихована конфліктність спричинена політичною нестабільністю, в тому числі соціальними проблемами у суспільстві, а також патріархальним устроєм, що посилює націоналістичні настрої та почуття національного утиску в результаті будь-яких попередніх подій. А. Ідаятов вбачав обстріл Цхінвалі 2008 року несподіваним, але прогнозованим, вказавши на те, що при цьому військові дії супроводжувалися ніби то дискредитацією образу РФ і створенням іміджу останньої як держави-агресора.

Торкаючись передісторії конфлікту, А. Ідаятов констатував, що суттєві суперечності у відносинах між РФ і Грузією погіршувалися поступово, починаючи з 2006 року, із заборною само Росією ввезення грузинських вин. Як наслідок – Грузія піддала сумніву російську об'єктивність та вимагала

виведення миротворчих військ з території Південної Осетії і Абхазії. А. Ідаятов вважав, що Грузія неодноразово проявляла себе агресором щодо національних меншин, які проживають на цих територіях, а Росія, відповідно, згідно із Дагомиською угодою, була гарантом миру та стримуючим фактором щодо Грузії, Південної Осетії, Абхазії. Наступні події, за його переконанням, тільки підсилили «вогнище, яке починало розгорятись» у відносинах РФ та Грузії. Після означених подій 2006 року виник скандал, коли Грузія затримала двох російських військових за підозрою у шпигунстві та підготовці провокацій. Достовірність даного інциденту не була встановлена, але й не визнавалась випадковою. Зазначені факти вказували на початок латентної, неоголошеної «гібридної» війни РФ проти Грузії, яка переросла у відкритий воєнний конфлікт [134].

М. Андріанов також вбачав початок «грузинсько-південноосетинського конфлікту» у зміні статусу етнічних груп та їх доступу до владних інститутів і джерел доходу. У результаті осетини стали відчувати свою дискримінацію і вимагали виправлення становища шляхом возз'єднання з північними співвітчизниками, – зазначав М. Андріанов. За його словами, у Південній Осетії шкіл з осетинською мовою було більше, ніж на території Північно-Осетинської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (АРСР) у складі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР). Саме цей факт, на його думку, зіграв злий жарт з грузинським націоналістичним рухом, що формувався [6].

Таким чином, аналіз історіографії російсько-грузинського військового конфлікту доводить, що більшість українських дослідників виділяли такі причини та передумови початку російсько-грузинського конфлікту: історичні, політичні (в тому числі геополітичні), етнічні (серед них – міграційні), економічні, зокрема енергетичні. Серед факторів протистояння українські вчені виокремлюють внутрішні соціально-економічні проблеми у самій РФ, а також прагнення Грузії вступити до Організації Північноатлантичного договору (НАТО), проти чого категорично виступала російська владна верхівка.

В українській історіографії відкрито почали називати російсько-грузинське протистояння воєнним конфліктом чи війною лише після початку агресії РФ проти України. Проте, можемо констатувати, що українські науковці, на відміну від російських вчених, мають повну незалежність від представників органів влади щодо трактування конфлікту між офіційними Москвою та Тбілісі. Загалом вони уникають публікації чіткого переліку чинників, адже багато інформації досі під грифом «таємно», що унеможлиблює встановлення істини.

Серед російських науковців найпопулярнішою є думка про те, що конфлікт виник через етнонаціональні фактори, де головною причиною називають жорсткі дії Грузії щодо національних меншин, рідше – через стан економіки Абхазії, Осетії та Грузії.

Згідно із офіційною версією дії російських військ – відповідь після здійснення нападу на миротворців та мирних жителів, геноцид осетин Грузією, бажання Грузії вступити до НАТО, наміри грузинської влади на силове утримання у складі Грузії територій Південної Осетії та Абхазії.

3.2. Основні підходи щодо аналізу подій російсько-грузинського конфлікту та їх наслідків.

Досліджуючи динаміку російсько-грузинського конфлікту, варто зазначити, що в українській та російській історіографіях вчені здійснювали опис подій, без виокремлення на конкретні етапи. Водночас українські науковці сходяться на тому, що протистояння пройшло стадії від латентності, крізь «гібридність» до активної фази та «замороження». У цьому контексті варто наголосити, що сучасна воєнно-історична наука стверджує, що у військово-політичних конфліктах «гібридного» типу пріоритетною метою агресора є, насамперед, морально-психологічний тиск на громадян, які стають основним об'єктом агресії. Ключове завдання сучасних воєнно-політичних конфліктів – ліквідація опору супротивника та спонукання його до виконання волі агресора. При цьому зростає роль непрямих (невійськових) дій на противника: політичних, дипломатичних, економічних, екологічних, ПІСО, тобто відбувається «стирання» чіткої межі між політичним конфліктом та початком воєнного протистояння. На завершальному етапі використовуються збройні сили.

Як узагальнюють дослідники, всі суперечки на пострадянському просторі, що перебувають у стадії «заморожених» або «тліючих», залишаються потенційними чинниками дестабілізації. Політичний фактор є одним із основних причин, що сприяв їх виникненню. Відповідно політичні колізії переходять у фазу воєнного протистояння, що становить загрозу безпеці цих країн.

Таким чином, на думку вчених, сучасний воєнно-політичний конфлікт гібридного типу – це протистояння суб'єктів політики як всередині держави, так і на міждержавному рівні, спрямоване на досягнення власних політичних інтересів із застосуванням різних засобів та методів впливу у політичній, військовій, економічній, соціальній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності.

Варто зазначити, що українські автори, розглядаючи розвиток російсько-грузинського конфлікту, який фактично був спровокований Росією, акцентували увагу на тому, що напруження відносин між РФ та Грузією тривало задовго до 2008 р., розпочавшись на тлі розпаду СРСР. Однак, в російській історіографії простежується тенденція до розгляду російсько-грузинського конфлікту лише в рамках п'яти днів «спекотних» військових дій у серпні 2008 р. Разом з тим, не можна аналізувати явища 2008 року без опису подій, що передували цій активній фазі конфлікту та лягли в її основу.

На думку багатьох вчених, міжетнічні протистояння, які спалахнули у низці радянських республік, у т. ч. – в Грузії, були закладені, ще Й. Сталінім, який свідомо при встановленні меж між адміністративними одиницями проводив їх так, щоб будь-які ініціативи із самовизначення завершувались кривавими конфліктами [288].

Відтак, проголошене 10 листопада 1989 р. Південноосетинською обласною радою рішення про перетворення її у автономну республіку у складі Грузії, зустріло рішуче несприйняття з боку Тбілісі. Згодом це спровокувало грузинсько-південноосетинське воєнне протистояння 1991–1992р., у яке втрутилась РФ. Бойові дії активізувались після проведення у Південній Осетії референдуму про незалежність республіки та її приєднання до Росії. «Спекотну» фазу конфлікту вдалось призупинити лише влітку 1992 р., після підписання російсько-грузинських Дагомиських угод, які передбачали введення у зону бойових дій миротворчих батальйонів (з РФ, Грузії та Південної Осетії). Це означало фактичну втрату грузинською стороною контролю над більшою частиною цього регіону, який ставав невідконтрольним Тбілісі, та створення спеціальної змішаної контрольної комісії, до складу якої входили представники Грузії, РФ, Північної та Південної Осетії [247].

Схожі тенденції спостерігались у грузино-абхазьких відносинах, які, після періодичних сутичок між абхазами та грузинами в Абхазії, переросли у повномасштабний воєнний конфлікт, що розгорнувся у серпні 1992 р.. Тоді

Верховна Рада Абхазії проголосила відновлення дії Конституції Абхазької Радянської республіки 1925 р., у якій закріплювався постулат про Абхазію як суверенну державу. Відповіддю на цей факт було прийняте офіційним Тбілісі рішення ввести війська на територію Абхазької автономії [288].

Результатом воєнного конфлікту 1992–1993 рр. стало підписання у Москві під егідою ООН Угоди про припинення вогню і роз'єднання сил від 14 травня 1994 р. Таким чином, в середині 1990-х рр. протистояння на території Грузії вдалось «заморозити», однак не вирішити. Зазначимо, що основу миротворчого контингенту, дислокованого в Абхазії та Південній Осетії, становили росіяни, а офіційний курс Грузії із початку 2000-х рр., ще за президентства Е. Шеварднадзе у 1995–2003 рр., щоразу набував прозахідних та пронативських обрисів [107].

Ситуація загострилась із приходом восени 2003 р. до влади в Грузії лідера демократичної «Революції троянд» М. Саакашвілі, який пріоритетним вважав відновлення територіальної цілісності Грузії із поверненням абхазьких та південноосетинських теренів під контроль грузинської влади [87].

Ослаблена постійними внутрішніми протистояннями Грузія на переконання експертів залишалась зручною для Москви державою, на яку можна було чинити тиск в геоекономічному сенсі [211].

Зауважимо, що практика масової видачі російських паспортів мешканцям Абхазії та Південної Осетії остаточно «розв'язувала» Кремлю руки на випадок ймовірної ескалації протистояння на Закавказзі, внаслідок чого будь-які дії Тбілісі щодо Сухумі чи Цхінвалі Росія могла трактувати як «посягання на права російських громадян» із відповідними наслідками включно до військових дій [293].

З огляду на вищезазначені передумови, серпневі події 2008 р. у Грузії були справою часу, особливо із врахуванням перманентних збройних зіткнень, які, починаючи із 2004 р., активно виникали на грузинсько-південноосетинському кордоні, а також численні інформаційні кампанії та масштабні військові навчання проросійської сторони, що передувало «п'ятиденній війні» на Кавказі.

Незважаючи на те, що 7 серпня М. Саакашвілі оголосив про одностороннє припинення вогню, 8 серпня генерал М. Курашвілі зробив офіційну заяву про перехід грузинських військ у наступ на всьому фронті з метою відновлення у Південній Осетії конституційного порядку [88]. В результаті розпочались воєнні сутички між грузинами з одного боку та осетинами, їхніми союзниками абхазами, а згодом – регулярними російськими військами з іншого. Останні перейшли у другій половині дня 8 серпня в контрнаступ. У ході цього було витіснено грузинів із Цхінвалі, а російські війська перетнули кордон Грузії. Станом на 9 серпня опинились у глибокому грузинському тилу, зупинившись 11 серпня за 45 км від Тбілісі [233].

Слід вказати, що за активного посередництва Заходу, зокрема президента Франції Н. Саркозі, та після непростих дипломатичних консультацій із Тбілісі та Москвою, до 12 серпня вдалось виробити спільний план врегулювання військового протистояння в Грузії [226].

Разом із пунктом про окреслення шляхів забезпечення спокою «бунтівних територій», вищезазначений договір містив наступні положення:

- про відмову воюючих сторін від використання сили;
- остаточне припинення бойових дій;
- надання міжнародній спільноті вільного доступу для здійснення гуманітарної допомоги;
- повернення збройних сил Грузії до місць постійної дислокації;
- виведення військ РФ на ті лінії, де вони перебували напередодні протистояння та покладання на російські миротворчі сили виконання «додаткових заходів безпеки» до часу створення відповідних міжнародних механізмів [62].

Однак, повноцінного втілення цього плану досягнути одразу не вдалося. Так, згідно із заявою глави МЗС Франції Б. Кушнера від 10 жовтня цього ж року, на той момент виведення російських військ так і не завершилось. Росіяни продовжували займати грузинські терени в районі Ахалгорі – спірної території між Грузією та Південною Осетією [292].

Утім, конфлікт залишився невирішеним не лише через невиведення солдатів, але й тому, що не було усунуто його основні причини. Для РФ, яка вважала себе переможцем, це протистояння стало черговим стимулом для подальшого нарощування сил та впливу на пострадянському просторі.

Водночас для Грузії фактична втрата нею значної частини територій посилила реваншистські настрої серед грузинських політиків (і не лише симпатиків М. Саакашвілі) та суспільства, спрямовані на повернення Абхазії та Південної Осетії.

За словами А. Кречетнікова, це створило ситуацію «ані війни, ані миру», а шлях до примирення ставав практично недосяжним [178]. Тим паче, що 26 серпня РФ офіційно визнала незалежність Абхазії та Південної Осетії, ускладнивши цим процес урегулювання із Грузією [414].

Українські науковці (А. Киридон, А. Алексейченко, Г. Соловій, Є. Ярошенко, В. Карасьов, П. Черник, Н. Нечаєва-Юрійчук) схиляються до думки, що початком російсько-грузинського конфлікту 2008 р. варто називати протистояння між Грузією та Абхазією, що виникло на початку 90-х рр. XX ст. Точкою відліку грузино-абхазького зіткнення вважається 21 лютого 1992 р., коли було оголошено скасування радянської конституції та відновлення основного закону Грузинської демократичної республіки 1921 р. Абхазьке керівництво сприйняло цей факт, як відміну автономного статусу Абхазії і 23 липня 1992 р. Верховна Рада республіки поновила дію Конституції Абхазької Радянської республіки 1925 р., що підтверджувало її суверенність. Принагідно зауважимо, що це рішення не було визнано на міжнародному рівні.

14 серпня 1992 р. війська Національної гвардії Грузії чисельністю близько 3000 осіб на чолі із Т. Китовані під приводом переслідування загонів прихильників З. Гамсахурдіа (першого президента Грузії) увійшли на територію Абхазії. Відтоді розпочався воєнний конфлікт, інспірований РФ. Зауважимо, що відкрите протистояння тривало до червня 1994 р.

Грузинсько-південноосетинський конфлікт – типовий зразок етнічного протиборства, породженого прагненням національних меншин, які вважають

себе дискримінованими, реалізувати своє право на самовизначення. Внаслідок специфіки національно-територіального устрою колишнього СРСР осетини виявилися фактично розділеною нацією із відповідними проблемами.

Щодо осетинського питання, то наприкінці 1989 р. рада народних депутатів Південно-Осетинської автономної області ГРСР підвищила статус автономії до республіканського із визначенням на території Південної Осетії державної мови – осетинської. Це призвело до скасування Верховною Радою Грузії цього рішення. Натомість, визнання неконституційним рішення народних депутатів Південно-Осетинської автономної області Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки (ГРСР), дало поштовх для протестів, що вилилося у мітинги на чолі з Головою Хельсінкської групи Грузії З. Гамсахурдія в загальній кількості близько 40 тисяч учасників. Наслідком цих подій стала ескалація конфлікту з подальшим початком бойових дій, посередником у яких виступила РФ[193].

У своєму дослідженні І. Габро, А. Куріленко, у 1991 р. зазначили, що президент СРСР М. Горбачов анулював рішення осетинської облради про проголошення Південно-Осетинської Республіки та рішення Верховної Ради Грузії про скасування Південно-Осетинського автономного округу, як такі, що не відповідають Конституції СРСР, та зобов'язав керівництво МВС ГРСР вивести свої підрозділи з території Південної Осетії. Але цей указ не було виконано і у той же день відбулося збройне зіткнення між мешканцями Цхінвалі та грузинськими міліціонерами [64].

Відтоді грузино-осетинське протиборство переходить у фазу воєнного конфлікту. Відповідно вже в липні 1992 року РФ ввела свій миротворчий контингент. Варто зауважити, що ці два протистояння вважалися «замороженими» до 2003 р. І. Габро, А. Куріленко висловили думку, що М. Саакашвілі, який очолив Грузію у 2004 році, вирішив здійснити об'єднання та поновлення колишніх територій. Грузія повернула Аджарію до свого складу у 2004 р. Пізніше розпочався тиск на Південну Осетію. За словами вищевказаних авторів, у серпні 2004 р., війська МВС Грузії захопили стратегічну висоту навколо

об'їзної дороги, але згодом відійшли. М. Саакашвілі розпочав програму із розширення, модернізації та озброєння грузинських військових, з метою змінення військового балансу на користь Грузії [64].

Р. Кополовець зазначив, що на території, контрольованій абхазькими та грузинськими силами, розташовувались декілька частин російських збройних сил, які перебували там із радянських часів. Вони офіційно зберігали нейтральний статус, займаючись охороною майна Міністерства оборони РФ та забезпеченням безпеки гуманітарних операцій. З цього моменту воєнний конфлікт перейшов у стадію прихованих диверсійно-партизанських дій аж до 14 травня 1994 р., коли в Москві, за посередництва РФ, укладено Угоду про припинення вогню і роз'єднання сил грузинської та абхазької сторін [164].

Зазначимо, що поразка Грузії із подальшим приєднанням її до складу СНД та виходом Абхазії з-під юрисдикції Тбілісі стали результатами цього воєнного протистояння, коли де-факто існувала незалежна, суверенна територія, але де-юре не була визнана і перебувала у блокаді як із боку Грузії, так і зі сторони РФ. Р. Кополовець зауважив на тому, що протягом 1994–1998 рр. Абхазія була під контролем Росії, що призвело до повного спустошення її території, економічної та політичної відсталості. У 1998 р. ця ситуація ускладнилась черговою ескалацією воєнних дій. На думку автора, воєнний конфлікт за Абхазію відбувався з 20 до 26 травня 1998 р. Грузія застосувала воєнно-силову акцію в Гальському районі, однак за кілька днів грузинські сили були розбиті абхазькими військами. Після цього кілька років тривали перемовини на всіх рівнях Грузії, Абхазії, ЄС та РФ. Кінцевим результатом цього стала відмова РФ у березні 2008 р. від договору 1996 р., який вводив санкції в Абхазії, а потім значно збільшив кількість російських військ. Грузинські сили зазнали російського удару у серпні, абхазькі – захопили стратегічну Кодорську ущелину, яка перебувала під грузинським контролем. РФ односторонньо визнала незалежність Абхазії 26 серпня 2008 р. Подальший розвиток напружених відносин між Грузією та РФ перейшов у стадію російсько-грузинського воєнного конфлікту 2008 р. [164].

Український дослідник П. Черник зазначив, що Росія заздалегідь готувалася до війни проти Грузії. Серед свідчень цього – її сприяння грошима та зброєю на початку 1990-х рр. сепаратистам із Абхазії та Південної Осетії. За словами науковця, виступи у Батумі та Цхінвалі не відбулися без відповідної підтримки Москви. Застосувавши свій міжнародний вплив, Росія досягла виключних прав на здійснення миротворчої операції на території Грузії. Паспортизація жителів Абхазії та Південної Осетії, зазначив П. Черник, проводилася з метою отримання правового приводу для початку війни [376].

А. Сороківська-Обіход визначила особливості пропагандистської роботи РФ, що була спрямована на формування у російських громадян стійкого «образу ворога» – прозахідного президента Грузії М. Саакашвілі, який розпочав воєнні дії проти «мирного населення» Південної Осетії з метою консолідувати російську спільноту для подальшої боротьби проти грузинського «агресора». На думку науковиці, російсько-грузинський конфлікт 2008 р. – приклад застосування теорії рефлексивного управління у стратегічному вимірі та результат довготривалої інформаційно-психологічної операції проти президента Грузії, якого російська сторона спровокувала до розв'язання воєнних дій [322].

Р. Черниш висловив думку про те, що осетини відкололись від Грузії на початку 1990-х рр. У 2008 р. Грузія спробувала повернути Південну Осетію. 8 серпня 2008 р. РФ, скориставшись т. зв. захистом російських громадян, ввела свої війська на територію Південної Осетії. Базування у Цхінвалі російського миротворчого контингенту, підкреслював Р. Черниш, дало Росії можливість для втручання, коли грузинські танки зайшли у місто. Російська авіація розбомбила місто Горі, наступним міг бути Тбілісі. 12 серпня РФ оголосила про успішне завершення операції з «примусу до миру». Автор звертав увагу на те, що у 2008 році М. Саакашвілі став не жертвою російської провокації, а навпаки «зіграв на випередження» [377].

О. Бебешко відзначила, що на хід подій вплинуло визнання в лютому 2008 р. державами Заходу незалежності Косова і обіцянка, яка була дана Грузії та Україні на саміті НАТО у квітні 2008 р. про вступ до блоку в майбутньому [26, с. 89].

А. Бондаренко вважав, що дії РФ у воєнних конфліктах розвиваються за однотипним сценарієм, які умовно можна поділити на чотири стадії:

1. Створення сепаратистського середовища на теренах майбутнього конфлікту. Цим зумовлена перша принципова подібність: формування кремлівськими спецслужбами ідеологічної бази сутички на основі прокремлівських сил шляхом імплементації «відродження СРСР».

2. Розгортання конфлікту з маскуванням під громадянську війну. Враховуючи цей принцип агресора та хід подій у Грузії та Україні, без попереднього масштабного розгортання сепаратистського руху військова агресія РФ малоймовірна. Це, в першу чергу, стосується Балтійського регіону.

3. Військова операція Збройних сил Російської Федерації (ЗС РФ). Науковець зазначав, що російська армія орієнтована на ведення наступальних дії на чужій території: швидкі, короткі та сильні удари із подальшим забезпеченням жорсткої оборони та переходом до деескалації протистояння на власних умовах. В агресивних конфліктах проти Грузії та України використовувались одні й ті ж підрозділи сухопутних та повітрянодесантних військ.

4. Подальше «заморожування» конфлікту. Примушуючи ворога до припинення протистояння, РФ залишає за собою територію невизначеності, як засіб наддержавного політичного шантажу» [36, 224].

Зрештою, прикметною, на нашу думку, є стаття О. Сушка «Україна – наступна?», що побачила світ 12 серпня 2008 р. Автор зазначив, що протистояння між Росією та Грузією мало етнічні риси (точніше, етнополітичні) лише до ранку 8 серпня, коли через Рокський тунель розпочалося масове вторгнення регулярної російської армії на суверенну територію Грузії. З цього моменту, як вважає О. Сушко, сутичка перетворилася у

геополітичну війну, метою якої було повалення теперішнього світопорядку та історичний реванш Росії за «приниження» 1991–2004 рр.» [325].

Дискусійною серед авторів залишалася тема наслідків ухвалення конфліктуючими сторонами «шести пунктів». Українські автори сходяться на думці, що РФ намагатиметься через розгойдування сепаратизму «порвати» Грузію на частини, реінтегрувати її до нового союзу, створеного Кремлем, розпочати процес приєднання до свого простору інших сусідніх держав [288].

Загалом, аналізуючи підходи у вивченні російсько-грузинського протистояння серед українських дослідників, варто зазначити, що останні переважно стверджують, що в контексті подій в Південній Осетії та Абхазії упродовж всього пострадянського періоду Москва проводила ревізію попередньої політики «здачі позицій» у регіоні з метою протидії впливу США на пострадянському просторі.

Російська сторона перманентно акцентує на тому, що стратегія США намагається розбити пострадянський простір на проросійський і «революційно-демократичний», а також позбавити Закавказзя впливу РФ, втручаючись на внутрішньополітичні процеси в країнах СНД. На думку уряду Росії, боротьба за ослаблення впливу РФ в країнах СНД є довгостроковою стратегією США, спрямованою на девальвацію російського статусу провідної світової та регіональної держави.

Якщо врахувати те, що участь РФ у воєнному конфлікті в Абхазії 1992–1993 рр. не була відкритою та безпосередньою, то під час нападу на Грузію в серпні 2008 р. російські дії не приховувались. Однак, як у 1990 - рр., так і у 2008 р. допомога РФ «бунтівним» теренам Абхазії та Південної Осетії залишалась незмінною і полягала в наступному:

- постачанні військової техніки, зброї та боєприпасів;
- тренуванні бійців, в тому числі на російських військових базах;
- організації потоку вояків-«добровольців» – громадян РФ, зокрема з числа «козаків» та представників республік Північного Кавказу;

- забезпеченні обстрілів грузинських позицій та контрольованих грузинськими силами міст за допомогою російської артилерії, реактивних установок та літаків;
- налагодженні повітряного шляху постачання для абхазького анклаву навколо шахтарського міста Ткварчелі у горах [143].

У російській історіографії конфлікт описується з точки зору офіційної позиції Кремля. А. Казанцев зазначив, що в перші роки незалежності зовнішня політика Грузії зазнала трансформації, транзиту, переходу від антиросійських (антирадянських) настроїв, характерних для правління З. Гамсахурдії, до формування збалансованих відносин із РФ та країнами Заходу в період президентства Е. Шеварднадзе. Проте, наприкінці 90-х рр. XX ст. російсько-грузинські стосунки погіршилися. Однією з причин стала ситуація, що склалася в ущелині, де протягом декількох століть живуть чеченці [145].

А. Казанцев стверджував, що чеченські сепаратисти використовували цей район, вільно перетинаючи російсько-грузинський кордон, створювали свої бази. Зі свого боку, погіршення двосторонніх відносин, відсутність прогресу у врегулюванні конфліктів в Абхазії і Південній Осетії стали чинниками, які вплинули на рішення керівництва Грузії звернутися до реалізації прозахідного зовнішньополітичного курсу країни. Вчений підкреслив, що після розпаду СРСР існував зустрічний інтерес країн Заходу до політичного партнерства із Грузією, як із іншими державами регіону Закавказзя загалом. Автор зробив висновок, що регіон Південного Кавказу територіально розташований на межі Європи та Азії, оточений трьома державами – Іраном, Росією, Туреччиною, після завершення холодної війни опинився в центрі геополітичного суперництва [145].

Водночас, на думку аналітика, співпраця між Грузією та західними безпековими структурами розпочалась у 1990-х рр. Спочатку, у 1991 р., було приєднання Грузії до Ради Північноатлантичного співробітництва, в 1997 р. перетвореному в Раду євроатлантичного партнерства; у 1994 р. Грузія стала учасницею програми «Партнерство заради миру». Після ратифікації Угоди про

статус сил відрядила свої миротворчі підрозділи у конфліктний район Косово. Відтоді грузинські військовослужбовці беруть активну участь в різних проєктах у рамках даної програми; 1998 р. Грузія відкрила дипломатичну місію при НАТО; на початку 2000-х рр. проводилися навчання за участю країн-членів і партнерів НАТО. 13 вересня 2002 року грузинський парламент прийняв постанову, метою якої було прискорення процесу інтеграції країни у НАТО. Про це у 2002 р., представники Грузії на саміті Північноатлантичного альянсу в Празі вперше висловили прагнення своєї країни стати повноправним членом цієї безпекової організації [145].

У 2005 р. Грузія прийняла документ, який визначав зовнішню політику і політику безпеки держави – Концепцію національної безпеки, пізніше було опубліковано Стратегію зовнішньої політики Грузії на 2006–2009 рр.

5 січня 2008 р. в Грузії одночасно з президентськими виборами відбувся референдум. 72,5 % опитаних висловилися за приєднання країни до НАТО. У 2008 році тривало активне обговорення Плану дій щодо набуття членства, проте у квітні 2008 року на саміті НАТО в Бухаресті не всі підтримали дане рішення.

Можливий вступ Грузії до Альянсу розцінювали в Москві як провокаційний крок, а саме – загрозу її безпеці. Зокрема, у 2007 р. на Мюнхенській конференції президент РФ В. Путін розкритикував Захід за прагнення розширити НАТО на Схід і попередив, що в майбутньому керівництво країни не залишить без відповіді такі дії. Втім, на думку А. Казанцева, грузинське керівництво недооцінило заяви Москви і наслідком цього стала «п'ятиденна війна» 2008 р. [145]. Водночас, як відзначає дослідник, після серпневого воєнного конфлікту у вересні 2008 р. створено Комісію Грузія – НАТО, метою якої було сприяння подальшій інтеграції Грузії до Альянсу [200].

М. Андріанов акцентував, що починаючи з 2004 р., риторика та дії нового грузинського керівництва були спрямовані на загострення ситуації в зоні колізії. В цьому ключі відбувалось переозброєння грузинської армії, звернення до світової спільноти, порушення раніше досягнутих домовленостей, дипломатичні скандали з РФ. Ці тенденції характеризували

розвиток грузинсько-осетинського протистояння. За словами дослідника, 8 серпня 2008 р. розпочалася вирішальна стадія конфлікту. Вторгнення грузинських військ до Південної Осетії, відповідна реакція РФ, «п'ятиденна війна» продемонстрували відсутність чітких механізмів із врегулювання протистояння. Лише військове втручання РФ та пізня реакція ЄС на чолі з президентом Франції Н. Саркозі зупинили бойові дії. Фінальним акордом стало закономірне, на думку М. Андріанова, визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії, який вважав, що «п'ятиденна війна» – підсумок двадцятирічного розмежування між Грузією та Південною Осетією. «Войовнича», за характеристикою вченого, риторика М. Саакашвілі, який оголосив себе після «революції троянд» «головним збирачем грузинських земель», протягом декількох років супроводжувалася перманентним загостренням грузино-осетинських відносин, що спричинило кровопролитний конфлікт. Спроби мирного врегулювання, до яких вдавалися до 8 серпня 2008 року, не отримали результатів [6].

М. Платонова зазначила, що воєнні конфлікти між Грузією та Осетією 1989–1990 рр. та в Абхазії 1992–1993 рр., не сприяли легітимізації відносини Грузії з її колишніми автономіями і виявилися «замороженими» до літа 2008 р., що загрожувало розпадом країни [274].

Описуючи хроніку подій, російські автори наголошують, що 6 січня 1991 р. Цхінвалі був захоплений декількома тисячами грузинських поліцейських та націонал-екстремістів. Після двадцятиденних боїв місто було звільнене, бойові дії перемістилися в райони самопроголошеної Республіки Південна Осетія, набувши особливо жорстокого характеру навесні-влітку 1992 р. 19 січня цього ж року в Південній Осетії відбувся референдум з питання державної незалежності і (або) возз'єднання з Північною Осетією. Під тиском РФ Грузія почала переговори з Південною Осетією, в результаті яких 24 червня 1992 р. були підписані Дагомиські угоди про принципи врегулювання конфлікту, які окреслили новий етап протистояння. Вони передбачали створення контрольної комісії з представників чотирьох сторін:

Грузії, Південної Осетії, РФ та Північної Осетії. 14 липня 1992 р. в зону протистояння для роз'єднання протиборчих сторін було введено спільні сили з підтримки миру в складі трьох батальйонів: російського, грузинського та осетинського [195]. У Цхінвалі була розміщена Місія спостерігачів від ОБСЄ. Після 1992 р. Південна Осетія стала невизнаною світом незалежною державою, а конфліктна ситуація в Південній Осетії залишилася «замороженою». 17 квітня 1996 р. представники Грузії, РФ, ОБСЄ, Південної та Північної Осетії парафували Меморандум про заходи щодо забезпечення безпеки та зміцнення взаємної довіри між сторонами грузинсько-осетинського конфлікту. Цей перший документ, підписаний всіма сторонами підтверджував їх намір вирішити суперечку мирним шляхом. Втім, коли в серпні 2008 р. для РФ стало зрозумілим, що єдиним способом захистити ці невизнані республіки стане безпосереднє військове втручання російської армії, Росія розпочала військову агресію проти Грузії, вважаючи, що грузинський уряд ретельно готував план окупації Південної Осетії [195].

Отже, 1 серпня, близько 8 години ранку на об'їзній дорозі, що веде з Грузії в анклав на північ від Цхінвалі, був підірваний пікап грузинської поліції, в результаті п'ятеро співробітників отримали поранення.

Увечері снайперські групи спецзагонів МВС Грузії почали обстріл постів МВС Південної Осетії, в результаті яких – вбито четверо, поранено семеро осетин, в основному військовослужбовців МВС Південної Осетії. Так почалася нова осетинська криза.

У ніч на 8 серпня 2008 р. М. Саакашвілі у м. Тбілісі віддав наказ про початок військової операції проти Південної Осетії. РФ прийняла удар грузинської армії на себе, розуміючи, що Південна Осетія не зможе чинити належний опір.

А. Сушенцов наголосив, що своїми діями Грузія порушила домовленості щодо мирного врегулювання, здійснивши військові провокації. На думку дослідника, бажаючи заручитися підтримкою співгромадян, існуючий режим нагнітав антиросійські настрої. Тому, навіть через рік після закінчення протистояння, яке завершилось поразкою Грузії, більшу частину грузинського

суспільства об'єднувала патологічна ворожість до РФ, окремі громадські сили в свою чергу висловлювали протест проти неуспішних дій уряду в ході серпневого конфлікту [324].

Як бачимо, російські автори фальсифікують факт, що першими обстріляли грузинські села саме південно-осетинські війська, підтримувані РФ, чим порушили названі домовленості. Окрім того, замовчуються факти про те, що з початком конфлікту російські підрозділи незаконно перетнули російсько-грузинський державний кордон через Рокський тунель, а Росія розпочала участь у конфлікті в перші ж години, а за деякими даними, російські військові могли опинитися в Південній Осетії до початку війни – але окремі підрозділи, а не армійські з'єднання.

Таким чином, вивчаючи періодизацію протистояння, варто зробити наголос, що фази російсько-грузинського конфлікту розглядались і українськими, і російськими науковцями. Водночас слід зазначити, автори обох країн, розглядаючи розвиток російсько-грузинського конфлікту, який фактично був спровокований Росією, акцентували увагу на тому, що напруження відносин між РФ та Грузією тривало задовго до 2008 р., розпочавшись на тлі розпаду СРСР. Однак, у російській історіографії в деяких роботах простежується тенденція до розгляду російсько-грузинського конфлікту лише в рамках п'яти днів «спекотних» військових дій у серпні 2008 р.

Враховуючи вищезазначене, розуміємо, що говорити про єдину періодизацію російсько-грузинської сутички не доводиться, адже: по-перше, були певні передумови її виникнення, як наслідок інших суперечностей; по-друге, науковці не дійшли єдиної думки з приводу віднесення грузино-південноосетинського та грузино-абхазького протиборств до початкової стадії російсько-грузинського конфлікту. На нашу думку, РФ активно провокувала грузинську сторону під приводом втручання у ролі миротворця. Варто взяти до уваги, що певною мірою політичні ускладнення в Грузії 1992 року були врегульовані РФ на незначний проміжок часу, водночас не можемо

стверджувати, що не було додаткових домовленостей Росії із абхазцями та осетинцями про припинення протистояння.

Загалом, в українській та російській історіографії простежується тенденція поділу війни на три етапи: перший – ведення сутичок Грузії з Абхазією та Осетією; другий – спроба підписання документів, які містять характер примирення та залагодження проблем; третій – фаза воєнного протистояння РФ і Грузії («п'ятиденна війна») з подальшим «замороженням».

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Російсько-грузинська війна (2008 р.) – тематична ніша, яка знайшла широкий відгос в українській та російській історіографіях, спонукала до жвавих дискусій істориків, політологів щодо природи конфлікту та його геополітичних наслідків. Українські вчені, за невеликим винятком, упродовж останніх років залишилися непохитними у своїх судженнях щодо основної причини російсько-грузинського збройного протистояння – бажання Росії утвердити геополітичне домінування у регіоні на тлі історичних протиріч та боротьби за енергоресурси регіону, призвело до початку «п'ятиденної війни».

Переважна більшість українських науковців покладають відповідальність на Російську Федерацію. Тенденція стала особливо помітною після початку російсько-української війни (2014 р.), яка остаточно продемонструвала цивілізованому світу справжню мету російської зовнішньої політики на пострадянському просторі. Передумови конфлікту українські історики вбачали у: (а) політичних протиріччях між Росією та Грузією, зважаючи на бажання Грузії вступити до НАТО; (б) приході до влади в Грузії (після завершення «Револуції троянд») проєвропейських політичних сил, лідер яких, М. Саакашвілі, декларував вимогу щодо виведення російських військ з Абхазії та Південної Осетії; (в) підтримці (фінансова, матеріально-технічна) РФ псевдореспублік, непіконтрольних центральним органам влади Грузії. Особливості перебігу російсько-грузинської війни (2008 р.) стали предметом тривалих дискусій та інтерпретацій українських науковців, аналітиків та експертів. Незважаючи на те, що вчені, як загалом суспільство та засоби масової інформації, мали різні думки та погляди на російсько-грузинську війну (у діапазоні – від безапеляційної підтримки Грузії та осуду російського втручання на території суверенної держави до схвалення дій країни-агресора), більшість із них вбачали її витоки на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. (у час загострення міжнаціональних відносин у Грузії). А. Киридон,

А. Алексєйченко, Г. Соловій, Є. Ярошенко, В. Карасьов, П. Черник, Н. Нечаєва-Юрійчук та ін. переконували у тому, що грузинсько-абхазькі суперечності (1992 р.), де факто, заклали фундамент російсько-грузинської війни (2008 р.), зважаючи на комплекс невирішених проблем. Перебіг воєнного конфлікту, його геополітичні наслідки не вселяли оптимізму українським дослідникам, чимало з яких безпомилково спрогнозували майбутню «жертву» Російської Федерації, характер війни та реакції міжнародної спільноти.

Перебуваючи під впливом політичних факторів, чимало праць російських істориків підготовлені у псевдонауковому, пропагандистському стилі, базуються на обмеженій джерельній базі та покликані виправдати збройну агресію Росії, незважаючи на норми міжнародного права. Аргументи авторів зводяться до декількох, поширених у російському науковому та суспільно-політичному дискурсі, тез: (а) РФ втрутилася у конфлікт у відповідь на порушення Грузією міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють міждержавні відносини; (б) Росія відстоювала право народів Абхазії та Південної Осетії на самовизначення; (в) РФ виступила на захист російських громадян, які проживали в сепаратистських районах Грузії; (г) Росія захищала цивільне населення Абхазії та Південній Осетії від грузинської збройної агресії.

Російські вчені, пояснюючи суспільству необхідність російського військового вторгнення на територію суверенної держави, акцентували увагу на захисті російськомовного населення та відстоюванні геополітичних інтересів держави. Провину за початок війни російська історіографія покладала на Грузію, оскільки: починаючи з 2004 р., риторика та дії нового грузинського керівництва були спрямовані на загострення ситуації в зоні колізії (М. Адріанов); грузинське керівництво недооцінило заяви Москви з вимогою відмовитися від євроінтеграції, наслідком чого стала «п'ятиденна війна» 2008 р. (А. Казанцев); Грузія спровокувала конфлікт з Південною Осетією (О. Лавров); високі темпи зміни зовнішньої політики спричинили конфліктну поведінку Грузії, яка

напередодні сутички поведилася відверто, однак порушила укладені домовленості щодо мирного врегулювання, здійснивши військові провокації (А. Сушенцов) тощо. Риторика окремих російських науковців виходить за рамки офіційної владної парадигми, хоча їх висновки доволі «несміливі», наприклад: війна зумовлена провокаціями обох сторін та недостатніми дипломатичними зусиллями для врегулювання конфлікту.

РОЗДІЛ 4

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЯХ

4.1. Теоретичні підходи щодо визначення передумов та причин російсько-українського протистояння в історичній літературі.

Дослідження російсько-української війни здійснюється з моменту її початку, а саме з 2014 року та триває дотепер. Передусім, у центрі уваги авторів було питання передумов та причин російсько-української війни, а саме – організація «русской весны» на Півдні та Сході України кураторами російських спецслужб та подальшим проголошенням квазіутворень т. зв. Донецької народної республіки («ДНР») та Луганської народної республіки («ЛНР»), спроба реалізації проєкту «Новоросія». Для більш об'єктивної характеристики наукових підходів у викладенні історичних подій, на наш погляд, доцільно залучити до аналізу праці західних науковців.

Серед великої кількості публікацій можна виокремити праці Ю. Фельштинського і М.Станчева, які проаналізували російсько-українські відносини напередодні подій та зробили висновок, що головною причиною стало перешкоджання РФ вступу України до НАТО, економічний і «газовий» шантаж; її спроби створити з України плацдарм для подальшого розповсюдження російської експансії на східно-європейські держави, використовуючи для цього прийоми, тактику гітлерівської Німеччини і Сталінського Радянського Союзу[353].

А. Аржаковський, розвінчуючи міф російської пропаганди про «братні українські та російські народи», зупиняється на проблемах їх ментальної відмінності та осмислює історичну ретроспективу в контексті світового історичного процесу [8].

М. Ван Херпен проаналізував події у Чечні, Грузії та Україні, намагався знайти вихід з пануючого беззаконня, після вивчення документів, систематизував факти та оцінив їх з позицій міжнародного права.

Вчений вбачає головну причину агресії РФ у прагненні відновити імперський статус, що стало особливо помітним під час першого президентського терміну В. Путіна 2000 – 2004 рр. [41].

М. Шор відобразив українську революцію в контексті європейської інтелектуальної історії, концепцій істини, правди і «постправди» та наголосив на вирішальному значення подій Революції Гідності не тільки для України, але й для світу [382].

Х. Куромія шукає причини конфлікту на Донбасі з точки зору культурної своєрідності населення цього регіону впродовж історії, аналізує події, що призвели до збройного конфлікту 2014-2015 років [190].

Канадський вчений Т. Кузьо у монографії «Війна Путіна проти України» (2017) розглядає події на Донбасі, як частину глобальної боротьби Росії проти Заходу через призму необхідності притягнення до відповідальності за військові злочини і порушення прав людини [182].

Таким чином, науковий доробок західних науковців носить в основному описовий характер щодо подій в Україні. Назагал, більшість вчених вбачають головну причину в імперських прагненнях РФ щодо відновлення свого геополітичного впливу.

У здобутках українських науковців увага приділяється аналізу світової геополітики, російської зовнішньої політики, українсько-російських відносин у пострадянський період, що, на їх думку, є основою для вивчення причин агресії РФ проти України.

Зроблений аналіз допоміг усвідомити, що українська історіографія новітньої російсько-української війни вирізняється широкою палітрою думок: від виправдання дій української влади під час «гібридної» фази війни, яка розпочалася задовго до «гарячої фази» 2014 р. – до критики української владної верхівки за військові прорахунки .

Водночас для російської історіографії характерно те, що у більшості розглянутих праць автори виступають прибічниками т. зв. євразійської

доктрини, трактуючи РФ, як повноправного гравця глобальної геополітики, який, є стримуючим важелем домінування США у світовому контексті.

Висвітлення російсько-української війни отримало відображено у численних наукових розвідках українських вчених, серед яких – С. Адамович [2], А. Бойко [34], П. Павленко [250]. На сьогодні українська історіографія оновлюється новими бібліографічними позиціями.

Український вчений Д. Вассіліу вказував на можливій конфронтації з РФ та наголошував на дисбалансі в процесі інтеграції України до європейського ринку праці і загалом економічних об'єднань (в тому числі Світової організації торгівлі). Це, на думку дослідника, не сприяло послідовному розвитку російсько-українських взаємин, а навпаки загрожувало загостренням у майбутньому. Першочергово він виокремлював економічні передумови протистояння, оскільки у той час неможливо було прогнозувати його воєнний сценарій [44].

Ю. Офіцінський у монографії «Сучасна російсько-українська війна» дав оцінку цьому протистоянню, спрогнозував його подальший розвиток, визначаючи передумови, причини, наслідки російської агресії в Криму та на Донбасі у лютому 2014 – грудні 2017 рр., тісно пов'язаних з феноменом Революції гідності [249].

О. Волошин зазначав, що РФ свою політику щодо Співдружності Незалежних Держав (СНД) розглядала, як ключовий інструмент свого домінування на пострадянському просторі, використовуючи цю організацію у ролі майданчика для зустрічей лідерів всіх держав регіону. Така позиція відрізнялася від підходу України, яка була зацікавлена тільки в економічних вигодах від співпраці із державами-членами СНД і була проти політичного тиску з боку РФ на членів співдружності, що створювало політичні передумови для російсько-української війни у найближчій часовій перспективі, однак військового сценарію аналітик не припускав [61].

Ю. Сенюк, розглядаючи цивілізаційний вимір зовнішньополітичної діяльності РФ, стверджував, що на час розпаду СРСР у російській

історіографії переважав прозахідний ліберальний дискурс. До початку ХХІ ст. його замінили переконання росіян щодо існування окремої специфічної російської цивілізації та її месіанської ролі на теренах колишнього Радянського Союзу. Наслідком цього стало те, що у 2000-х рр. російська влада дедалі частіше говорила про необхідність реалізації великих наднаціональних інтеграційних проєктів. Значна увага приділялась намаганням долучити до них Україну за будь-яку ціну. Незгода офіційного Києва приєднатися до них, де Україні відводилася другорядна роль, створювала політичні, економічні та ідеологічні причини виникнення російсько-української конфронтації [418].

На думку А. Гальчинського, одночасне співробітництво офіційного Києва із ЄС та ЄП не суперечило одне одному, а в українському контексті навіть взаємодоповнювало. Але намагання РФ використовувати економічні інтеграційні проєкти ЄП для досягнення своїх політичних цілей призводило до економічних та політичних протиріч між РФ та Україною [66].

М. Гнатюк розглядав співвідношення розвитку української державності із сучасними геополітичними прагненнями РФ. Вчений виокремив у російській суспільній думці три напрями: західний, панславистський, неоевразійський. Він також стверджував, що спільною для всіх підходів, незважаючи на різну спрямованість, було переконання про незалежність України, як тимчасове явище та невідворотній процес реінтеграції до нового російського проєкту. Автор вважав, що ідеологічні причини із подальшою трансформацією у політичні та геополітичні, могли призвести до російсько-української війни [71–72].

На політичних та геополітичних факторах назрівання протистояння між офіційними Москвою та Києвом наголошували С. Віднянський та А. Мартинов. Дослідники констатували, що в середині 2000-х рр. в умовах загострення російсько-американських відносин склалася ситуація, яка могла спричинити повернення України до класичної моделі активного нейтралітету, яка не була синонімом «багатовекторності», а навпаки – формулою виживання у жорсткій системі міжнародних відносин. Крім цього, автори простежили у

політичному та суспільному дискурсах України існування трьох підходів до формування геополітичних напрямів зовнішньої політики: 1) багатовекторність та позаблоковість; 2) європейська інтеграція; 3) співпраця із Росією. Однак, відсутність чіткої зовнішньополітичної стратегії перетворила українську державу на об'єкт впливу провідних геополітичних акторів (США, ЄС, РФ, Китаю), що загрожувало потенційним протистоянням України з однією із сторін, зокрема із РФ, яка домінувала у регіоні [53].

Є. Камінський, проаналізувавши геополітичні причини російсько-української конфронтації, окреслив серед них помилкову позицію Заходу щодо оцінки демократичної орієнтації пострадянських країн, перш за все РФ. Західні політики не зауважили, що в основі національних інтересів Росії завжди залишалася великодержавна ідея та небажання погоджуватися на однополярну конфігурацію геополітичних сил на чолі із США. З іншого боку, той факт, що Україні до 2000-х рр. не вдалося розбудувати прозорої, некорумпованої та демократичної держави, призвело до того, що західні країни, на думку Є. Камінського, втратили інтерес до української сторони. Це породило ситуацію, коли на початку 2010-х рр. виникла загроза можливості «повернення Української держави у зону геополітичної і гео економічної відповідальності РФ», а в ширшому контексті – відтворенням у нових умовах домінування Москви на просторах колишнього СРСР. Такий стан справ міг призвести до приєднання України до російських інтеграційних проєктів та, у випадку опору цьому – до російсько-української конфронтації [146].

О. Майборода виділяв економічні, гуманітарні та геополітичні фактори, які могли стати причиною конфлікту між Україною та РФ. У цьому контексті він наголошував, що українці були потрібні у ролі «матеріалу» для реалізації російських геополітичних проєктів, після виконання яких – відійшли б в історичне небуття. Такий стан справ призвів би до парадоксальної ситуації – поруч із публічними клятвами у братерських почуттях була зневага, яскравим прикладом якої став епізод із підписанням «дружніх» газових угод з РФ, внаслідок чого ціна російського газу для України стала вищою за

середньоевропейську, а українська економіка опинилась перед загрозою краху. Наступним кроком до інтеграції з РФ стало підписання Харківських угод, які регламентували базування Чорноморського флоту Російської Федерації (ЧФ РФ) у Севастополі [215].

У цьому контексті, за словами Н. Ціцуашвілі, це було однієї із головних загроз для Української держави, яка вплинула на дестабілізацію безпекової ситуації на Кримському півострові та у басейні Чорного моря загалом, а також стала інструментом тиску на внутрішню та зовнішню політику України. В цьому аспекті вчений підкреслював геополітичні, етнополітичні і воєнно-політичні чинники майбутньої російсько-української війни [364].

Зазначимо, що українська історіографія набула нового розвитку з початком активного протистояння навесні 2014 р.. Ця тема висвітлена зокрема у працях таких колективів як: Національний інститут стратегічних досліджень [113; 310], Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України [142; 112; 114; 290], Інститут історії України НАН України [341; 320], Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України [231; 363], Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського [31; 58], Український інститут Національної пам'яті [346 – 350; 275; 212] та інші. У цих наукових доробках проаналізовано фактори появи на Донбасі та в АР Крим сепаратистських тенденцій, революцію ідеї «руського мира» на українських теренах.

У монографії «Між війною і соборністю. Соціокультурна інтеграція та адаптація переселенців з Донбасу та Криму. Західноукраїнський вектор» автори звернули увагу на воєнні передумови російсько-української війни: суттєве зниження бойового потенціалу українського війська, посилене за роки президентства В. Януковича, кадровий безлад вертикалі управління, корупцію, відсутність багатострокового планування, небажання керівництва країни витрачати ресурси на модернізацію вітчизняних ЗС та цілеспрямоване багаторічне їх скорочення, яке знизилося до мінімуму – 165 тис. осіб (у 1991 р. – 900 тис.). Відповідні інформаційні кампанії з боку РФ проти України, як

«держави, що не відбулася», перманентні економічні шантажі, втеча очільника українського уряду, що могла спровокувати затяжну політичну (та й державотворчу) кризу, все це складало загрозливу ситуацію для Української держави, яка завдяки своєчасному політичному консенсусу та мужності українських військових була взята під контроль [231].

У дослідженні «Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях» серед причин російсько-української війни вбачають: геополітичні (бажання РФ відновити в межах пострадянського простору сферу впливу), ідеологічні; культурні (використання як «м'якої сили» тези про існування «руського мира», «Новоросії» тощо, а також російськомовного гуманітарного простору для поширення відповідних меседжів); економічні (газові, торгівельні «війни»); внутрішньополітичні передумови протистояння [142].

Явище «гібридної війни», що не припинялася з боку РФ, досліджено у монографії «Світова гібридна війна: український фронт». На думку авторів, однією із ключових політичних та безпекових чинників російської агресії стала непослідовна, хаотична зовнішня політика України, із частою зміною стратегічних орієнтирів, що спричинило одну із найбільших поразок української сторони – ядерне роззброєння без належних гарантій безпеки. Наступною невдачею української дипломатії вчені вважають прив'язку міждержавної угоди «Про статус і умови перебування ЧФ РФ на території України» до українсько-російського Договору про дружбу і співпрацю. Дослідники висловлюють переконання, що базування російського військового контингенту на території Кримського півострова заклало «бомбу сповільненої дії» для безпекової ситуації в Україні та загалом у басейні Чорного моря. Внаслідок згаданих процесів Україна «перетворилась на буферну державу між європейською цивілізацією та сферою російського впливу, коли до 2014 р. офіційному Києву не вдалося приєднатися до євроатлантичної системи безпеки та забезпечити належний захист в умовах зовнішньої агресії» [310, с. 300]. Зазначимо, що чинником, який перешкоджав

українському зовнішньополітичному відомству протистояти діям агресора, науковці називають внутрішньополітичні протиріччя та відсутність кардинальних реформ всередині держави [310].

Варто зосередитись і на монографії «Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності», у якій комплексно проаналізовано причини та наслідки агресії РФ проти України у воєнно-політичній, юридичній, економічній та інформаційній сферах. Серед ключових детермінантів російсько-української війни автори виділили: свідоме загострення росіянами через спільні інформаційні, культурні канали соціальних протиріч в Україні (наприклад, мовне питання, податкове навантаження на тлі «низьких» зарплат в Україні тощо); «заохочення» скорочення воєнного бюджету України; фінансування проросійських партій, критикуючи ідею європейської та євроатлантичної інтеграції України; запровадження «економічних війн» проти України – «газових» та «торгівельних»; дискредитацію у публічному дискурсі Української держави, як «штучної», «безперспективної», «вкрай корумпованої», «ненадійного партнера» тощо [69].

У колективній праці «Донбас і Крим: ціна повернення» розглянуто проблематику протистояння на Донбасі та анексії Кримського півострова, запропоновано шляхи реінтеграції цих теренів до складу України. Вчені дослідили причини втрати контролю над окремими територіями України, акцентуючи на геополітичних та ідеологічних чинниках війни, особливо після перемоги Революції Гідності, називаючи збройну агресію РФ проти Української держави «стрес-тестом для глобальної та національної безпеки і каталізатором перезавантаження зовнішньої політики України» [113, с.22].

Безпосередніми передумовами початку російсько-української війни в 2014 р українські дослідники окреслили ескалацію насильства, захоплення організованими групами озброєних проросійських активістів адміністративних будівель та відділків міліції в містах Донбасу, а гарантією цих екстремістських дій було накопичення на кордоні з Україною підрозділів російських військ.

С. Підшибякін зазначив, що керівництво сепаратистами здійснювали: «...професійні військові та представники російських спецслужб, а їхні наміри мають на меті руйнацію територіальної цілісності України шляхом створення «самостійних республік», [271, с. 23]. На його переконання, Москва обрала щодо української сторони нову імперську тактику, складовими якої стали: перманентні спроби дестабілізації державних інституцій та суспільних відносин в Україні з метою пригнічення її внутрішнього потенціалу та міжнародної суб'єктності, в тому числі у справі укладання та виконання міжнародних угод; орієнтовані на російські імперські інтереси штучно створений прецедент «сепаратизму», справжня мета якого – патрунування РФ або приєднання до неї територій інших держав, де мешкає категорія «соотечественников» – росіян і / або російськокультурномовних та просто російськоорієнтованих осіб; «гібридна війна» на різних напрямках...» [271, с.25].

Вагомий науковий внесок у дослідження окремих аспектів російсько-української війни – монографія «Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини». На переконання істориків, загострення ситуації відбулося внаслідок наступних чинників: економічних, оскільки російський капітал складав більшу частину закордонних інвестицій у регіоні; геополітичних; ідеологічних; гуманітарних (а саме – проекти «Новоросія», «русский мир» та «русская весна» і т. д.); внутрішньополітичних, зокрема трансформація Донбаського регіону, геополітичне розташування та виробничий, демографічний потенціал якого склали політичний плацдарм 2000-х рр.) [188].

Автори монографії «Донбас в етнополітичному вимірі» одними з причин називають історико-культурні відмінності населення регіону. У зазначеному виданні акцентовано на мовних етнополітичних та культурних детермінантах суспільної поведінки мешканців Донбасу у регіональному вимірі [112].

Автори підкреслили, що: «на Донбасі від початку російського вторгнення було використано весь арсенал «гібридної війни», починаючи від поєднання диверсій із тероризмом, заколотами, партизанськими діями і

завершуючи підризом економічного потенціалу, дискредитацією, делегітимацією влади країни, яка була об'єктом агресії, системними інформаційними провокаціями, кібератаками, намаганнями викликати громадянське протистояння, використанням «гібридних» кадрових військових, законспірованих серед цивільного населення і місцевих бойовиків. Жертвами такого «інструментарію» стали не лише представники українського силового блоку, а й мирні українські громадяни» [112, с. 289].

Вчені акцентували на ідеологічних, інформаційних, економічно-кланових причинах конфлікту, які сформували комплекс особливостей регіональної ідентичності та мотиваторів політичної і соціальної поведінки різних верств населення Донбасу, відіграли ключову роль у підіграванні проросійським сепаратистським тенденціям (йдеться про «Донецько-Криворізьку республіку», т. зв. «Сєверодонецькі з'їзди», «Південно-Східну Українську Автономну республіку» («ПСУАР»), «ДНР», «ЛНР», «Новоросію» та ін.) [112].

У монографії «Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна» автори називають ідеологічні причини протистояння, які реалізовувалися у популяризації ідеї існування т. зв. «Новоросії», що було частиною плану Росії, основна мета якого полягала в анексії АР Крим, південних та східних областей і в подальшому – у ліквідації України, як незалежної держави [341].

У «Білій книзі антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)» ключовою передумовою початку російсько-української війни названо спробу зміцнілого путінського авторитарного режиму отримати статус світової держави, створити провідний центр глобального впливу на розвиток міжнародних відносин та сформувати основи сучасного світопорядку. Важливим завданням на шляху досягнення цієї мети, на думку авторів видання, стало перетворення України на тотально зросійщену, неповноцінну країну без власного суверенітету, яка б стала невід'ємною цивілізаційною (і політичною) частиною т. зв. «руського мира», а фактично – потужним ресурсним, військовим, промисловим донором для РФ [31].

Переліченими фактами дослідники пояснювали спробу російського керівництва залучити українську сторону до роботи у контрольованих Кремлем міжнародних організаціях: Євразійському та Митному союзам, СНД із одночасною дискредитацією на міжнародному рівні України, як надійного партнера, повноцінної держави та недопущення реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції.

Паралельно всередині України за російської фінансової та інформаційної підтримки формувалася «п'ята колона» з числа проросійських політиків та громадських активістів (наприклад, організації «Донецька республіка» на Донеччині чи «Молода гвардія» на Луганщині). Навесні 2014 р. вони в результаті зіграли ключову роль у дестабілізації ситуації на Сході України та проголошенні псевдореспублік «ДНР» та «ЛНР», а відтак – окупації частини Донбасу. Крім цього, початок російської військової агресії проти України та його перебіг супроводжувався потужною інформаційною пропагандою, в тому числі фальсифікаціями української історії для ідеологічного обґрунтування відокремлення АР Крим та частини Сходу України з-під контролю Києва, а також поширенням серед населення стереотипів про сучасні регіони України («бандерівців» на Заході України, «Донбас, який годує всю Україну», існування «Новоросії» на Півдні України тощо) [31].

Безпосередніми чинниками, які спровокували розгортання воєнного конфлікту РФ проти української сторони, на думку дослідників, стали: слабкість національного сектору безпеки; проникнення російської агентури в українські силові структури, зокрема на керівні посади; необґрунтоване скорочення бойового складу військ та сил, суттєве обмеження їх дислокацій у східних та південних регіонах України, на Кримському півострові; неадекватне реагування силових відомств України на зовнішні загрози; наявність російської військової присутності в АР Крим; зрада національних інтересів частиною регіональної еліти; підтримка та стимулювання Росією проросійських радикальних рухів на території України; компактне

проживання великої групи етнічних росіян і російськомовного населення, що ментально мало симпатії до Росії; різнополярна ідентичність населення на сході України з різними поглядами (радянськими, російськими, релігійними тощо); помилкове прагнення державного керівництва України дотримуватися статусу позаблоковості; готовність РФ застосовувати військову силу, як засіб для вирішення своїх геополітичних планів [31].

Автори видання «Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України» виділили геополітичні, воєнно-політичні та економічні причини російсько-українського воєнного конфлікту. Зокрема, дослідники зазначили, що: «На геополітичному рівні РФ задовго до конфлікту намагалася залучити Україну до сфери свого впливу переважно за рахунок економічних важелів, зокрема в наданні доступу до свого внутрішнього ринку і зменшенні ціни на газ. Одночасно Росія опрацьовувала варіант підготовки до окупації АР Крим, забезпечивши стратегічну несподіваність для України і західних держав» [58, с. 96]. Чинником протистояння на регіональному рівні автори видання вважають те, що РФ чинила опір Україні на шляху її прозахідного воєнно-політичного курсу, розцінюючи це, як загрозу втрати контролю над Чорним і Азовським морями, а також доступу до Близького Сходу. Зрештою, факторами, що стали підґрунтям для дій зовнішніх гравців і частково причинами виникнення російсько-української війни, як стверджують науковці, були складні економічні умови та обставини, вихід з яких залежав від вибору Україною воєнно-політичного курсу [58].

Г. Перепелиця зазначив, що ситуацію на Кримському півострові, а згодом – на Сході України, варто вивчати через призму світової геополітики. Автор вказував на потребу швидкого скасування позаблокового статусу, нав'язаного у роки президентства В. Януковича, яким скористалась РФ під час анексії АР Крим та окупації частини Донбасу. Він акцентує увагу на максимальній мобілізації українських зусиль задля, з одного боку, боротьби із російським агресором, а з іншого – інтеграції до безпекової системи [248].

Т. Котюжинська вбачала причини конфлікту у недостатній контрпропаганді українських ЗМІ з розвінчування наративів РФ щодо оцінки ситуації в Україні, які подавали матеріал про події на Сході України без контексту та аналізу, що впливало на якість пропонованої споживачам інформації, яка нагадувала медійні матеріали, створені в РФ [149].

На думку В. Василенка, кінцевою метою Росії було, насамперед, не захоплення частини української території і навіть не позбавлення України права самостійного геополітичного вибору, а докорінне знищення української державності [42].

У спільній праці «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст.» під редакцією В. Брехуненка виокремлено такі причини та передумови протистояння України та РФ: корупція політичної та економічної верхівки в Україні, що могло повністю паралізувати її діяльність; наповнення вищих ешелонів влади промосковськими силами та особами, для яких Україна була лише територією власного збагачення; глибока економічна криза, підкріплена залежністю держави від зовнішніх кредиторів, серед яких чільне місце посідала Росія; послаблена українська армія та міліція (агенти російських спецслужб, проросійськи налаштовані особи серед вищого командного складу); фактичне підпорядкування у роки президентства В. Януковича Службі безпеки України (СБУ) та зовнішньої розвідки, Федеральній службі безпеки (ФСБ) РФ; перебування значної частини українського населення, особливо у Криму та на Донбасі, під потужним російським інформаційним впливом [38].

О. Задорожній надав юридичну оцінку діям РФ на українській території у 2014 р., розцінюючи їх, як міжнародний злочин, спричинений геополітичним бажанням відновлення російського впливу у державах пострадянського простору та забезпечення власних воєнно-безпекових, економічних та гуманітарних інтересів [124].

Акцентуючи на головних проявах російської агресії, Є. Магда наголосив на історичній, енергетичній, інформаційно-психологічній причинах російсько-українського конфлікту [214].

М. Туранський висловив думку, що події на Кримському півострові у 2014 р. можна кваліфікувати, як злочинну агресію РФ проти України, окреслюючи їх, як незаконну окупацію та анексію української території, що підтверджується фактологічною базою та відвертими заявами російського керівництва, яке називало кримські події – військовою спецоперацією. Автор зазначив, що офіційні позиції України та Росії щодо вищезазначеного є діаметрально протилежними. Українська сторона називає те, що сталося на півострові результатом послідовної окупації та анексією, російська ж влада наголошує на факті самовизначення мешканців Криму і добровільному возз'єднанні із Росією. Він окреслив, що відповідь на питання, чому кремлівській владі вдалося здійснити анексію Криму, насамперед потрібно шукати у російському впливі на процес самоідентифікації жителів півострова, нав'язуванні цінностей та елементів іншої культури [336].

Зазначимо, що масштабна пропагандистська кампанія Росії була спрямована на руйнування поліетнічної культури АР Крим, заміну її на ретрансляцію неоімперського дискурсу в суспільному, культурному, медійному просторі. Українськими вченими, політологами, аналітиками доведено, що Росія підтримувала розвиток конфронтаційної психології, коли соціокультурний конфлікт між мешканцями півострова сприяв дезінтеграційним процесам, маніпуляціям у налаштуванні російськомовної більшості населення на усвідомлення власної «вищості». Вкорінені радянською пропагандою стереотипне мислення, поведінкові реакції не були змінені у роки незалежності України.

Нами встановлено, що перевагами у проведенні російської культурної експансії на території Кримського півострова були: російськомовність більшої частини населення, сприяння російській інформаційній політиці, а також антиукраїнська діяльність проросійських громадських та культурних

організацій. З'ясовано, що прорахунком української влади щодо Криму було нерозуміння того, що центр політичного протистояння змістився в сферу культури, яка постійно залишалася на другому плані. Україна із значним запізненням почала протидіяти російській пропагандистській системі, протягом багатьох років практично не контролюючи телевізійний та радіопростір.

Слід також розглянути періодизацію інформаційного завоювання Росією Кримського півострова від латентної фази інформаційно-психологічної операції (ІПСО) через ескалацію – до постанексійного зниження напруги довкола цього питання. Зокрема, латентна фаза складалась із окремих ІПСО, які здійснювалися за чотирма етапами та були спрямовані на конкретну цільову аудиторію. У цей час на основі громадських організацій та партій на півострові була створена проросійська платформа, яка стала підґрунтям пропагандистського впливу російських ЗМІ. ІПСО РФ з анексії Кримського півострова просуvalась наступними кроками: «фальсифікація Москвою історичних фактів, створення концептів «Руський світ», «Російська цивілізація», «Загальнослов'янська єдність», демонізація українського уряду і його дискредитація; нав'язування думки про утиски російськомовного населення України тощо» [310, с.76].

Починаючи від 1992 р. до лютого 2014 р. на свідомість, як мешканців АР Крим, так і Росії зокрема здійснювався потужний інформаційно-психологічний тиск, спрямований, передусім на ревізію бачення історичних подій і, відповідно, перегляд кордонів України, формування негативної думки про українське керівництво. Інформаційна війна розпочалась задовго до фактичної воєнної агресії Росії проти України і супроводжувала її на всіх подальших етапах, завчасно адаптуючись під поточні цілі та завдання. Її головною метою була ліквідація державності України. Зазначимо, що серед розробленої російськими фахівцями низки псевдоісторичних теорій спецпропаганди, були створені концепти «Русский мир», «Крым наш» і численні меми, які лягли в основу психолого-пропагандистського впливу на

мешканців АР Крим. Політика Росії щодо України трансформувалась у тотальну дезінформаційну агресію, спрямовану на території РФ – для здобуття підтримки населення та виправдання дій кремлівської влади; а в країнах Заходу – на дискредитацію владних структур України та її збройних сил.

Таким чином, інформаційні методи боротьби були вирішальними у ході анексії АР Крим, забезпечивши тим самим розгортання сил спеціальних операцій в автономії, швидке захоплення важливих об'єктів, активізацію внутрішньої опозиції та ослаблення опору ЗС України. Цьому активно сприяла колаборантська позиція міліції та СБУ півострова. Пропагандистські зусилля контрольованих російською владою ЗМІ стосовно висвітлення подій взимку та навесні 2014 р. були важливим інструментом у втіленні російських планів щодо територіального руйнування української держави та підриву єдності українського суспільства в Криму. На наш погляд, експансія в інформаційному просторі стала найбільш небезпечною складовою цього протистояння.

На противагу українській історіографії, праці російських авторів характеризуються тенденційним характером, і більше нагадують зразки пропаганди, аніж наукові здобутки. Зауважимо, що доводиться сперечатися щодо фахового рівня навіть монографічних добірок, виданих у РФ, однак без їхнього врахування неможливо відтворити повну палітру російського дискурсу і сформувати ефективну контрпропаганду.

Типовою в цьому контексті є праця російського автора М. Григор'єва «Євромайдан», у якій описано українські революційні події 2013–2014 рр., як виключно «антиконституційний переворот», внаслідок якого відбулася зміна влади в Україні. Це своєю чергою спровокувало протести на Сході України, а відтак – «громадянський конфлікт» між ЗС України та «ополченцями Донбасу». При цьому більшість «джерельних» матеріалів автор використав зі сторінок соціальних мереж Twitter і Facebook, що свідчить про сумнівність науковості його роботи та повноту охоплення дослідницької проблематики [78].

Подібним чином Р. Іщенко у праці «Крах Украины. Демонтаж недогосударства» трактував Революцію Гідності, як «нацистський

переворот». Анексія Криму та подальша окупація РФ частини Донбасу для автора – цілком виправдані дії, начебто, спрямовані на захист російськомовного населення цих регіонів від «нацистів». При цьому характерно, що існування «Новоросії» – «історичне» явище, а ось територіальна цілісність України – вже у минулому, оскільки її очікує, на його думку, розпад на дрібніші державні утворення [139].

Його твердження суперечливе і не поділяється багатьма українськими науковцями. Характеристика Р. Іщенко Революції Гідності, як виключно «нацистського перевороту», є крайньою та суперечливою точкою зору, яку не сприйняли в академічній спільноті. Анексія Криму Російською Федерацією та подальше вторгнення на Схід України були засуджені багатьма українськими вченими, як порушення міжнародного права та суверенітету України. Загалом погляди українських науковців на події навколо Революції Гідності та конфлікт в Україні різноманітні і складні, але більшість вчених відкидає наратив Р. Іщенко та підтримує територіальну цілісність і незалежність України.

С. Суцїй у книзі «Украина, Россия и мир. Кризис 2014 года. Предпосылки, последствия, этнополитические перспективы» розглянув тенденції співставлення російсько-українських етнокультурних процесів у часи існування Російської імперії та СРСР. Дослідник окреслив причини і ключові напрямки розвитку українських політичних подій в 2014 році (для нього це «криза 2014-го року», яка стала поділом, за його словами, між дружніми відносинами Москви та Києва, початком протистояння між ними, а в ширшому сенсі – РФ та Заходу). С. Суцїй спрогнозував етнополітичні перспективи розвитку українського суспільства, окремо приділивши увагу перебігу початку війни на Сході України, проаналізувавши тогочасний стан та ймовірні сценарії подальшого розвитку «ДНР» та «ЛНР», які для автора є наслідком «повстанських рухів», несприйняття постмайданного прозахідного курсу України. Крім того, він презентував власні оцінки перспектив політичного розвитку РФ у найближчому десятилітті, зокрема можливості

імплементції мілітаризаційного сценарію в головних сферах функціонування російського соціуму [326].

У колективній монографії за редакцією С. Жильцова «Украина: проблемы территориально-государственного развития» дослідники розглянули різні аспекти розвитку сучасної України та її територіально-державного устрою. Зокрема, авторами проаналізовано історію становлення української державності, співставлення сценаріїв федералізації та унітаризму України з часу розпаду СРСР до 2015 р., а також конфесійно-релігійні аспекти розвитку українського соціуму. На думку науковців, «несправедливий» устрій став однією із причин початку воєнних дій в Україні 2014 р., які вони називають «громадянською війною» між державним центром та «бунтівними республіками» на Донбасі. Помилками у підходах до розподілення повноважень між столицею і регіонами автори видання пояснюють окупацію РФ АР Крим, хоч у виданні намагалися переконати, що півострів став частиною Росії внаслідок «справедливого» референдуму. Загалом, у дестабілізації ситуації в Україні після 2014 р. російські вчені звинувачують західноукраїнські владні еліти, які, намагаючись захопити владу у всій Україні, постійно відмовляли у більших повноваженнях регіональної еліти східних та південних областей України, хоча останні мали достатньо ресурсу для федералізації. Для авторів воєнні дії на території України – привід вчергове поставити питання їх реалізації на порядок денний для деескалації протистояння [120].

М. Григор'єв та О. Ковітіді у науковій праці «Крым: история возвращения» акцентують увагу на «кримському питанні», ретранслюючи процес приєднання півострова до складу РФ. Попри це, намагаються переконати читачів, що побудували свою роботу на унікальних свідченнях безпосередніх учасників-ініціаторів «кримської весни», матеріалах ЗМІ та офіційних документах органів влади, політичних партій та громадських організацій, втім її варто трактувати як цілком пропагандистську [79].

Вони, що традиційно для російської історіографії, оцінюють Євромайдан, як «чергову спробу державного перевороту», виконавцями якого стали «націоналісти, неонацисти, русофоби та антисеміти». За таких обставин,

на їх думку, населення Кримського півострова, яке і так було незадоволене політикою України, яка начебто призвела до деіндустріалізації регіону і не виконувала вимог місцевих мешканців щодо визнання російської мови, як другої державної та приєднання до Митного союзу, вирішило шляхом референдуму увійти до складу РФ. Однак про те, що такому «волевиявленню» на півострові передувала поява «зелених чоловічків» зі зброєю, автори вирішили не згадувати. Зрештою, звернімо увагу на цитату, яка, на нашу думку, демонструє справжній рівень академічності згаданого доробку: «Санкції закінчилися, стосунки через деякий час відновляться, а Крим залишиться російським» [79].

Цій же проблемі присвятив свою книгу П. Данілін із не менш красномовною назвою «Воссоединение». Дослідник реконструював, як він стверджує, «боротьбу кримчан за власні права», подаючи хронологію перебігу російської окупації Криму. Автор наголосив, що в основі книги – спогади інших осіб та його власні спостереження за подіями у Сімферополі та Євпаторії в період підготовки до референдуму, під час якого він комунікував із представниками місцевих еліт. П. Данілін упевнений, що у випадку неприєднання АР Крим до Росії, ЧФ незабаром міг втратити право на розташування своїх кораблів на півострові, де натомість базувалися б військові підрозділи країн-суперників РФ – з числа членів НАТО. У висновках праці, яка має проросійський характер, П. Данілін переконував, що об'єднання Росії з Кримом пов'язано не тільки із миротворчою місією щодо російського населення півострова та відновленням історичної справедливості [98].

На нашу думку, у науковому доробку «История России с древнейших времен до наших дней» мова йде не саме про війну між РФ та Україною, як наслідок російської збройної агресії, а про війну, як «кризу в Україні», під час якої, стався «державний переворот» (так трактується перемога Революції Гідності). Масові протести, які переросли у «громадянську війну» у Луганській та Донецькій областях, стали наслідком неприйняття цим регіоном, на думку авторів, нової української влади «націоналістів» [138].

А. Бредіхін розглядав сучасні відносини між РФ та Україною в контексті «діяльності екстремістських організацій на Півдні Росії», начебто підпорядкованій впливу українських геостратегічних інтересів. Науковець співставив дії української сторони із діяльністю терористичної організації «Ісламська держава», а також «черкеським питанням» у Грузії. А. Бредіхін зазначив, що основною метою «українських диверсантів» на російсько-українському прикордонні була його дестабілізація із характерним розвитком «сепаратизму та націоналізму» [37].

Своєрідно описали протистояння на Донбасі Г. Матишов та Д. Котеленко. На їхню думку, події Революції Гідності, а згодом початок російсько-української війни організовані «американськими кураторами», за участю «українських поплічників». У результаті цього в південних та східних областях України розпочалися протести, які з часом були «придушені за допомогою терору» та «каральних батальйонів», але не «знищені». На тлі «інституалізованого державного терору та свавілля, які здійснювали «націоналістичні активісти», за прогнозами авторів публікації, існували шанси відновлення протидії населення згаданих регіонів політиці офіційного Києва [222].

К. Альканова та О. Мартиненко розглянули протистояння на Сході України з точки зору категорії «громадянської війни», яку, на їх переконання, викликала «політична криза в Україні, яка розпочалась у 2013 р.». Автори зазначили, що згадані події спровокували появу нової хвилі біженців та вимушених переселенців, яких прийняла в т. ч. РФ, начебто забезпечивши ефективним правовим та соціальним захистом [5].

Російсько-українські відносини 2014–2018 рр. через призму воєнного протистояння дослідив Є. Семибратов. Події Революції Гідності науковець трактував, як «державний переворот 2014 р.», який загострив відносини Києва із східними та південними областями України. Не останню роль, за його переконанням, у безпрецедентній деградації двосторонніх контактів між державами відігравали різні підходи сторін щодо врегулювання напруженої ситуації на Донбасі, продовження якої могло призвести до прямого

військового зіткнення або ж опосередкованої війни (про російську військову агресію, яка тривала з весни 2014 р. Є. Семибратов не згадує). Цікаво, що проведення АТО науковець розглянув у глобальному контексті, як прояв безпосереднього протистояння між Заходом та РФ. ЗС України, як він вважає, визначали перспективу цього протиборства. Він акцентував, що за вищевказаних умов українській владі було вигідно рухатися у загальному «антиросійському» напрямку, демонструючи себе «більшими яструбами, ніж європейські сусіди» [315].

Роблячи спробу ретроспективи пострадянських відносин України та РФ С. Чернявський в основному свою увагу присвятив подіям після 2014 р. Характерно, як для російського прокремлівського дискурсу, він пояснив загострення ситуації на Півдні та Сході України не російським впливом та військовим вторгненням. Прихід до влади «націоналістів», за його словами, викликав супротив російськомовного населення із подальшими протестними рухами у АР Крим, який, внаслідок «народного референдуму» вийшов зі складу України та приєднався до РФ, проголошенням «національних утворень» «ЛНР», «ДНР» [378].

Російський дослідник К. Саврига однією зі складових «міжнародної української кризи», яка розпочалася у лютому 2014 р., назвав «громадянську війну» на території Донецької та Луганської областей України, заперечуючи присутність російських військ як під час анексії Криму, так і в ході окупації частини українського Донбасу. Автор визнав, що конфлікт може мати міжнародний характер, незалежно від безпосередньої участі військовослужбовців РФ [298].

Р. Шимаєв та П. Полетаєва вказали, що конфлікт на Сході України перебуває у стадії загострення. Науковці опирались на слова голови «ЛНР» Л. Пасічника, який назвав конфлікт на Південному Сході України «громадянською війною», акцентуючи на безпосередній зацікавленості у цьому США, які: «використовують Київ, як інструмент у боротьбі із Росією».

За словами Л. Пасічника, причиною протистояння стали: «фашистські настрої в керівництві України» [379].

Зазначимо, що прикладом загальної «якості» російської історіографії, яка йде у фарватері офіційної політики РФ щодо питань, суміжних із тематикою російсько-української війни, стали матеріали засідання вченої ради Інституту Європи РАН, проведеного 2014 р., під час якого йшлося про розвиток подій в Україні. Закликаючи «шукати шляхи допомоги», учасники заходу пропонували скликати «круглий стіл» з представниками українських регіонів, із винесенням на порядок денний питань нейтрального статусу та федералізації. У випадку «розвитку сценарію незалежності Новоросії» (хто саме має розвивати цей сценарій, не уточнювалося) мав відбутися «процес виходу цих територій зі складу України» [379].

Отже, в українській історіографії детермінанти сучасної російсько-української війни пов'язані із наступним: проросійськими виступами; проголошенням сепаратистами псевдореспублік; спробою реалізації «проєкту Новоросія», безпосереднім впливом РФ, яка спочатку шляхом «гібридної», а потім – широкомасштабної війни намагалася перешкодити євроатлантичним інтенціям України та втримати її у своїй сфері впливу. У той же час представники російської історіографії, наслідуючи офіційну позицію владної верхівки РФ, заперечують будь-яку участь російської сторони у подіях на Донбасі, наголошуючи на «громадянській війні», на початку анексії Криму, як відповідь на «державний переворот», який відбувся внаслідок перемоги Євромайдану та приходу до влади «націоналістичного» та «антиросійського» уряду, який не сприйняли на Сході та Півдні України.

В українській історіографії схиляються до думки, що початок війни був пов'язаний із безпосереднім впливом РФ, яка шляхом «гібридної війни», а в подальшому воєнним протистоянням намагалася перешкодити євроатлантичним інтенціям України, прагнучи втримати її у своїй сфері впливу. Дослідники виділили геополітичні, економічні, воєнно-політичні,

безпекові, культурні, внутрішньополітичні, етнополітичні, релігійні чинники впливу РФ на Україну.

Водночас представники російської історіографії, услід за офіційною позицією владної верхівки РФ, заперечували будь-яку участь російської сторони у подіях на Донбасі (як, зрештою, і у анексії Криму), наголошуючи, що в Україні розпочалася «громадянська війна», як відповідь на «державний переворот», який, за їхнім переконанням, відбувся внаслідок перемоги Євромайдану та приходу до влади «націоналістичного» та «антиросійського» уряду, що не сприйняли на Сході та Півдні України.

Паралельно зі запуском та реалізацією РФ планів щодо дестабілізації ситуації в Україні шляхом підтримки «русской весны» в її південних та східних регіонах та створенням проросійських квазідержав «ДНР» та «ЛНР», російською стороною розпочато військове вторгнення на територію Донбасу, що стало другим – після анексії Криму – актом агресії Росії проти України. Цей аспект також знайшов відображення в українській та російській історіографіях.

4.2. Порівняльний аналіз відображення перебігу російсько-української війни та її особливостей у контексті проблеми об'єктивності.

Перебіг російсько-українського протистояння знайшов широке відображення у науковій літературі обох країн. Зрозуміло, що події оцінюються авторами у залежності від їх політичних позицій. Однак періодизацію російсько-української війни більш детально досліджували українські автори. З огляду на довготривале протистояння та неприпинення воєнних дій, на наш погляд, можна визначити періоди лише умовно.

Одну із перших спроб періодизації воєнного конфлікту в 2014 р. зробив В. Василенко. У перебігу збройної агресії РФ від її початку 27 лютого до укладання 5 вересня 2014 року Мінського протоколу «про припинення застосування зброї» він виокремив три фази:

1) Фаза силового захоплення російським спецназом приміщень парламенту та уряду АР Крим з подальшим вторгненням на півострів «зелених чоловічків» та його анексією РФ (лютий – березень 2014 р.);

2) Етап створення озброєними групами (контрольованими, керованими, фінансованими російськими спецслужбами) «ДНР», «ЛНР» та розгортання активного етапу воєнного протистояння у рамках АТО (квітень – серпень 2014 р.);

3) Фаза масового вторгнення на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів ЗС РФ (серпень – вересень 2014 р.) [43].

Аналізуючи наукові доробки української історіографії, слід виділити узагальнений нарис ходу російсько-українського воєнного конфлікту М. Лазаровича, який окремо віділяє період одностороннього припинення ЗС України бойових дій від 20 – 30 червня 2014 р. [196].

І. Козій позитивно оцінив це рішення, обумовивши його необхідністю переоцінки українським керівництвом способу проведення, вирішення

кадрових питань серед керівного складу, кращого відпрацювання координації різних структурних елементів, залучених до АТО [150].

А. Лопата окреслив питання тактики українських військ, що брали участь в антитерористичній операції [374].

У колективній монографії «Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи (2014 –2018 рр.)» наголошено на засобах політичного та економічного тиску РФ на Україну, на її спробах сформувати у місцевого населення позитивного образу РФ, як країни-визволительки, що створювало несприятливі умови, у яких перебували ЗС України станом на початок 2014 р. у цьому регіоні [363].

Окреме місце у дослідженнях українських вчених відведено вивченню Іловайської трагедії (серпень 2014 р.), у якій ЗСУ зазнали поразки та значних втрат через пряме втручання у бойові дії російської армії та підступності російського керівництва. Такої думки дотримуються В. Фесенко [353] та Д. Тимчук. [331].

Схожа точка зору у дослідників О. Суркова та О. Гетьмана, які зазначили, що зради з боку українського політичного та військового керівництва не було, а причиною трагедії вони назвали: «підступні дії РФ, яка розстріляла колони українських військових, що рухались гуманітарним коридором» [239].

О. Жданов головними причинами вважав концептуальні помилки вищого військово-політичного керівництва України, яке ніби то пішло на змову з РФ [141]. У подібному ключі оцінювали бої у Дебальцівському напрямку (січень –лютий 2015 р.) інші військові експерти [375].

Детальніше зупинимось на аналізі трактування військових дій періоду січня – лютого 2017 р. в районі м. Авдіївки, що на Донеччині.

Активізація противником воєнних дій у районі Авдіївки, на думку М. Самуся, сталася після відновлення українською армією контролю над «сірою зоною» в цьому населеному пункті та зайняття нею кількох стратегічних позицій. За його словами, в Авдіївці, незважаючи на масовані обстріли противником міста, ЗС України довели здатність діяти у складних

умовах, підтвердивши морально-психологічну стійкість особового складу, вдалу тактику ведення бою, належний рівень технічного забезпечення [330].

Авдіївка, на думку С. Грабського, стала ключовою в українській обороні на лінії фронту, що дозволяло тримати під контролем Ясинуватську розв'язку – «ключ» від Донецька. Автор закликав не драматизувати події навколо Авдіївки, зазначаючи, що ЗС України вдало контратакували, зайнявши в цьому районі вигідні позиції [56].

Тактична цінність Авдіївки, на думку С. Стеценка, полягала у контролі над комунікаціями, потужним підприємством – Авдіївським коксохімічним заводом та значною кількістю цивільного населення. Втрата міста для України була б вагомою в умовах наступних раундів міжнародних перемовин щодо Донбасу. Активізацію бойових дій в районі на межі січня – лютого 2017 р. він пояснив, по-перше, запланованими черговими переговорами у рамках Мінського формату: по-друге, прагненням РФ продемонструвати силу перед новим президентом США Д. Трампом. За словами С. Стеценка, дії росіян біля Авдіївки не були чимось особливим у контексті всього російсько-українського фронту, вказавши на безперспективності ініціатив щодо мирного врегулювання ситуації на Донбасі за допомогою «режимів тиші» чи тих, або інших домовленостей. Разом з цим, аналітик не вважав можливим, принаймні у найближчі декілька місяців, повномасштабне вторгнення РФ, як це було у 2014–2015 рр.. Він переконаний, що в умовах очевидного зміцнення від цього часу ЗС України, для досягнення імперських цілей Росії потрібно було вводити свої регулярні війська та відкрито використовувати їх на українській території, оскільки силами бойовиків цього досягти було неможливо. Але, як він тоді вважав, на такий крок, з огляду на західні санкції, у Кремлі не наважилися би. Російською стратегією, як запевняв С. Стеценко, будуть спроби встановити контроль над Україною в політичній площині, шляхом підриву її із середини, тобто сприяти приведенню до влади в Україні проросійських сил [237].

В. Василенко акцентував, що гарантуванням національної безпеки України мали стати:

- 1) повноцінне відновлення роботи сектору національної безпеки;
- 2) розробка та імплементація україноцентричної гуманітарної політики, як дієвого інструментарію відсічі гуманітарного наступу РФ;
- 3) реалізація програм європейської та євроатлантичної інтеграції України;
- 4) створення єдиної офіційної юридичної позиції Заходу щодо української протидії російській збройній агресії та подолання її наслідків [42].

У доповіді Центру Разумкова «Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання» представлено ситуацію в регіоні у контексті продовження експансії РФ та черговим кроком «гібридної війни». Науковці окреслили, що російська сторона у найближчій перспективі перетворить воєнний конфлікт на «тліючий», конфлікт низької інтенсивності, залишаючи ймовірною загрозу масштабної ескалації, а для української сторони варіантом мало стати відновлення миру шляхом проведення міжнародної миротворчої операції під егідою ООН [55].

Монографія «Донбас і Крим: ціна повернення» Національного інституту стратегічних досліджень відрізняється від інших доробків перш за все комплексністю, реалізованою в об'єднанні донбаського і кримського питань, що дає змогу простежити спільні для обох регіонів причини виникнення проблем. Друга відмінність стосується прогностичної скерованості, пов'язаною з тим, що дане дослідження спрямоване не на ретроспективний, а на перспективний аналіз подій і тенденцій, висвітлений через можливі сценарії розв'язання наявних проблем. Зрештою найголовніша відмінність полягає у вивченні проблематики виключно з позиції національної безпеки України, зокрема політичного аналізу, завдяки якому визначено місце України у геополітичному контексті [113].

На думку Г. Перепелиці, наратив щодо «особливого статусу Донбасу» став «пасткою» для українського керівництва, нав'язаного Кремлем під час Мінського переговорного процесу. В контексті останнього російсько-українська війна трактувалася виключно, як протистояння всередині України. При цьому

«стороною-жертвою», з подачі РФ, визнавались саме «ДНР» та «ЛНР», які потребували особливих преференцій, у тому числі в економіці [248].

Разом з тим, ухвалений у 2014 році Закон «Про особливий статус Донбасу», на переконання І. Кромченка був можливим чинником досягнення тривалого миру в регіоні, який міг стабілізувати економіку Сходу України [277].

Протилежну думку висловив В. Небоженко, який зазначив, що особливий статус Донбасу навпаки міг би «збільшити апетити» бойовиків, наслідком чого була б повномасштабна російсько-українська війна [148].

А. Шутов додав, що цей нормативно-правовий акт загрожував подальшою ескалацією протистояння [277].

О. Радчук оцінив вищезазначений закон як такий, що суттєво і кардинально трансформував територіальний устрій України, а це спровокувало б суттєві дискусії як у парламенті, так і на рівні пересічного українського соціуму, що завершилося б детальним переглядом його тексту, оскільки там не були враховані інтереси України [287].

В. Горбулін зазначав, що цей закон міг вплинути на призупинення російського наступу на Сході України і переходу протистояння з активної фази у стадію «замороженого конфлікту» [74].

Автори видання «Між війною і соборністю. Соціокультурна інтеграція та адаптація переселенців з Донбасу та Криму. Західноукраїнський вектор» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича розглянули історичне минуле регіонів України, сучасні загрози та виклики щодо адаптації переселенців у нових місцях проживання, комплексно вивчили особливості соціокультурної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у західноукраїнському соціумі. У монографії наголошено, що у владному, політичному та медійному дискурсі після 2014 р. поширювались різні, часто протилежні, уявлення про перспективи їхньої реінтеграції в Україну. Автори зійшлись на думці, що держава мала б «працювати» із негативними, але реалістичними сценаріями повторного приєднання чи неприєднання Донбасу та АР Крим. У цьому контексті – залежно від воєнно-політичної ситуації, з одного боку необхідно усувати негативний

образ цих регіонів, як потенційно небезпечних для державної цілісності. З іншого – подавати реалістичну інформацію про можливі виклики та цілком реальні етнополітичні та господарські труднощі, пов’язані з реінтеграцією тимчасово втрачених територій. Така інформаційна збалансованість, на думку авторів видання, дасть можливість суспільству краще адаптуватися до будь-якого розвитку подій і відповідно адекватно на них реагувати. Загалом, як наголосили автори, найкращою відповіддю в інформаційній війні мають стати реальні досягнення України на внутрішній та зовнішній аренах, а успішна стабільна економіка, прозорість державного апарату, рішучі та впевнені кроки на шляху до європейської і євроатлантичної інтеграції, разом із цим – підвищення рівня добробуту пересічного громадянина швидше «поховають» сподівання прихильників «руського мира», «новоросійства» та федералізації України на втілення своїх ідей [231].

Колективна монографія науковців Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка «The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects» містить в собі низку статей, присвячених аналізу причин російського вторгнення в Україну та перспективи відновлення й розвитку України у післявоєнний час [422].

Зокрема, П. Гай-Нижник на основі аналізу подій визначив таку періодизацію російсько-української війни:

- перший період (20 лютого – 24 березня 2014 р.) – окупація та анексія АР Крим – «Фронт без спротиву»;
- другий період (1 березня (офіційно – від 13 квітня) – 24 серпня 2014 р.). – Антитерористична операція. «Внутрішній фронт»;
- третій період (24 серпня 2014 р. – 19 лютого 2015 р.) – вторгнення Росії на Донбас «Східний фронт: Донбаське бойовище»;
- четвертий період (20 лютого 2015 р. – 20 вересня 2016 р.) – позиційна війна «Східний фронт: Мінська пастка»;

- п'ятий період (20 вересня 2016 р. – 20 травня 2019 р.) – «квола» війна. «Східний фронт: «Нормандські» шанці»;
- шостий період (20 травня 2019 р. – 23 лютого 2022 р.) – вичікувальна війна, «Східний фронт: манівці замирення»;
- сьомий період (24 лютого – 2022 р.) – тотальна війна, «бойовище п'яти фронтів» [406].

Автор окреслив, що протистояння виходить за рамки двостороннього конфлікту, містить у собі виразні ознаки загальної кризи світової системи безпеки, що призведе до територіальних змін та влади як в Україні, так і у Росії. Російсько-українська війна, на його думку, стане початком масштабної трансформації євразійського простору, вплине на якісний і територіальний перерозподіл ринків торгівлі та сировини, змінить усталені правила політичного світогляду та взаємовідносин, регенерацію принципів суспільно-політичної моралі, вплине на перегляд основ глобалістичної економіки та системи світової безпеки.

У спільній праці «Українське суспільство в умовах війни» С. Дембіцького, О. Злобіної, Н. Костенко та ін. зібрано результати соціологічних спостережень за змінами в українському суспільстві внаслідок агресії РФ. Автори розглянули глобальні та регіональні проблеми війни, трансформації інституціональної та соціально-групової структури, зсуви у настроях, очікуваннях, ціннісних орієнтаціях громадян, соціально-психологічному стані населення [344].

У монографії «Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України» викладено основоположні риси протистояння, від часу його зародження у 2012 році. Автори дослідили зміни у розстановці сил, які відбулися в кінці 2013 року у напрямі чіткого формування полюсів воєнно-політичної активності, якими виявилися США і РФ, більшість з яких, на думку науковців, характеризувались, як «провокатори напруженості». Словаччину, Болгарію, Україну і Молдову автори називають «спостерігачами», а РФ, Польща, Угорщина, Грузія, ЄС і США були схильні підвищувати

напруженість відносин з Україною. Жодну з воєнно-політичних сил у монографії не охарактеризовано, як «джерело стабільності».

Науковцями виділено наступні сім фаз конфлікту :

1. «Зміна державної влади в Україні та початок відкритого протистояння з РФ»;
2. «Спроба силового вирішення конфлікту на Донбасі влітку 2014 р. і укладення перших мінських угод»;
3. «Зрив перших мінських угод і укладення других мінських угод»;
4. «Спроба вирішення конфлікту на Донбасі на основі других мінських угод»;
5. «Перехід конфлікту на Донбасі у «заморожену фазу»;
6. «Відносна стабілізація політико-економічного розвитку конфлікту»;
7. «Дестабілізація політико-економічного розвитку конфлікту внаслідок зміни зовнішніх та внутрішніх політичних умов» [316].

У літописі О. Красовицького і Д. Бурої «Хроніка війни 2014—2020. Том 1: Від Майдану до Іловайська» систематизовано події, що призвели до анексії АР Крим та початку «гібридної» збройної агресії РФ на Донбасі, зібрано публікації щоденних новин і повідомлень з офіційних джерел, свідчення учасників [177].

Монографія І. Руценка «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» представляє собою перше узагальнене дослідження, в якому автор намагався висвітлити соціальну складову війни у рамках війн четвертого покоління, не заглиблюючись у військові аспекти конфлікту [296].

У доробку «Анатомія російсько-українського конфлікту» І. Руценко вказує, що Україна залишається форпостом європейської (західної) цивілізації і веде війну за існування та власну ідентичність сотні років – від моменту свого виникнення на руїнах монгольської імперії [295].

У «Білій книзі антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)» дослідники виділили наступні етапи російсько-української війни:

- 1) квітень – червень 2014 р. – розгортання спецслужбами РФ збройного конфлікту на Сході України;

- 2) 1 липня – 24 серпня 2014 р. – звільнення території Сходу України від російських терористичних осередків;
- 3) 25 серпня – 5 вересня 2014 р. – вторгнення військових частин і підрозділів ЗС РФ на територію Донецької та Луганської областей України;
- 4) 5 вересня 2014 р. – 14 січня 2015 р. – стабілізація лінії зіткнення на Донбасі;
- 5) 15 січня – 20 лютого 2015 р. – відбиття другого наступу російських окупаційних військ;
- 6) 21 лютого 2015 р. – 20 вересня 2016 р. – зміцнення лінії оборони на Сході України;
- 7) З 21 вересня 2016 р. до часу підготовки колективного дослідження – розведення сил і засобів сторін конфлікту [31].

Автори книги «Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України» запропонували наступну періодизацію сучасного воєнного протистояння РФ із Україною:

Початковий період (20 лютого – початок квітня 2014 р.) – етап окупації РФ АР Крим, демонстраційних дій, спрямованих на розгортання угруповань військ (сил) на кордонах, дестабілізації російськими спецслужбами обстановки у східних та південних областях України» [58];

Перший період (початок квітня – 5 вересня 2014 р.) – етап активних дій сил АТО щодо звільнення території Донецької та Луганської областей від російських терористичних осередків, відбиття вторгнення російських військ; який складається із наступних етапів:

– квітень – червень 2014 р. – розгортання спецслужбами РФ збройного конфлікту на Сході України;

– 1 липня – 24 серпня 2014 р. – звільнення території Сходу України від російських терористичних осередків;

– 25 серпня – 5 вересня 2014 р. – вторгнення військових частин та підрозділів збройних сил РФ на територію Донецької та Луганської областей України.

Цей період завершився відбиттям російської агресії та відведенням сил АТО на позиції і рубежі, які у подальшому були закріплені Мінськими домовленостями, як лінія розмежування сторін.

Другий період (5 вересня 2014 р. – 30 квітня 2018 р.) характеризується локалізацією конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей, який складається з наступних етапів:

- 5 вересня 2014 – 14 січня 2015 р. – «стабілізація лінії зіткнення, початок масштабного будівництва лінії оборони на Сході України;
- 15 січня – 20 лютого 2015 р. – відбиття другого наступу російських окупаційних військ;
- 21 лютого 2015 – 20 вересня 2016 р. – зміцнення лінії оборони на Сході України;
- 21 вересня 2016 – листопад 2017 р. – розведення сил і засобів сторін через підписання угод у Мінську 21 вересня 2016 р. та рішення Тристоронньої контактної групи про розведення на Донбасі сил і засобів сторін протистояння;
- листопад 2017 – квітень 2018 р. – вдосконалення системи управління військами (силами). Завершення АТО, що вийшла за межі свого призначення і набула ознак операції військ.

Третій період (з 30 квітня 2018 р.) проведення Операції Об'єднаних сил (ООС) Збройні формування «ЛНР» та «ДНР» за підтримки регулярних військ Збройних Сил РФ протягом 2018–2019 рр. продовжували бойові дії на лінії розмежування та діяльність, спрямовану на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації на тимчасово окупованій території [58].

У 2020 р. вчені Національного університету оборони України ім. І. Черняховського М. Гребенюк, В. Грицюк, П. Щипанський вдосконалили вищезгадану класифікацію, поділивши за характером воєнних дій, воєнно- політичними результатами та наслідками перебіг АТО на початковий і наступні два основні періоди, у межах яких виділили етапи, які відрізняються за метою, характером, змістом бойових (спеціальних) дій:

початковий період – окупація РФ АР Крим, демонстраційні дії, спрямовані на розгортання угруповань військ на кордонах, дестабілізацію російськими спецслужбами обстановки у східних і південних областях України (20 лютого – початок квітня 2014 р.);

перший період - активні дії сил АТО, спрямовані на звільнення території Донецької та Луганської областей від російських терористичних осередків, відбиття підрозділів російських військ (початок квітня – 5 вересня 2014 р.) із такими етапами:

- 1-й етап: розгортання спецслужбами РФ воєнного конфлікту на Сході України (квітень – червень 2014 р.);
- 2-й етап: звільнення територій на Сході України від російських терористичних осередків (1 липня – 24 серпня 2014 р.);
- 3-й етап: вторгнення підрозділів ЗС РФ на територію Донецької та Луганської областей України (25 серпня – 5 вересня 2014 р.);

другий період – локалізація конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей (5 вересня 2014 – 30 квітня 2018 рр.):

- 4-й етап: стабілізація лінії зіткнення (5 вересня 2014 – 14 січня 2015 рр.);
- 5-й етап: відбиття другого наступу російських окупаційних військ (15 січня – 20 лютого 2015 р.);
- 6-й етап: зміцнення лінії оборони на сході України (21 лютого 2015 – 20 вересня 2016 рр.);
- 7-й етап: розведення сил і засобів (21 вересня 2016 – листопад 2017 рр.);
- 8-й етап: удосконалення системи управління військами (силами), завершення АТО (листопад 2017 – квітень 2018 рр.) [77].

С. Підшибякін у рамках періодизації лише перелічує основні події:

- перебіг АТО від 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018 р; (одностороннє припинення ЗС України бойових дій у період від 20 – 30 червня 2014 р.;
- повномасштабна військова операція з активного контрнаступу по всій лінії фронту;
- тотальна ізоляція зони конфлікту від військового забезпечення з боку РФ, що тривала впродовж липня – серпня 2014 р.;
- збиття пасажирського Boeing 777 на Донеччині 17 липня 2014 р.;
- Іловайська трагедія, або ж Іловайський котел серпень 2014 р.;
- завершення кампанії АТО 2014 р.;

- бої на Дебальцівському плацдармі (січень–лютий 2015 р.);
- бої за Донецький аеропорт, особливо події січня 2015 р.,
- Павлопіль-Широкинська операція (10–15 лютого 2015 р.), розпочата полком «Азов»;
- бої 18–19 грудня 2016 р. під м. Світлодарськ та січня – лютого 2017 р. в районі м. Авдіївка на Донеччині;

2) Перебіг ООС (після 30 квітня 2018 р.) [271].

Є. Ящеріцин, розглядаючи російсько-українську війну в ширшому контексті, виділив такі її фази:

- 1) від початку 2000-х рр. до лютого 2014 р.;
- 2) від лютого 2014 р. – фаза протестних настроїв проти центральної влади у країні, які супроводжувались диверсіями, захопленням адміністративних будівель, постачанням зброєю повстанців, «просочуванням» добровольців крізь кордон, погрозами застосування ядерної зброї тощо;
- 3) з квітня 2014 р. – етап відкритої інтервенції РФ проти України, яка розпочалася анексією АР Крим та окупацією частини Донбасу [398].

Ю. Офіцинський окреслив етапи сучасної російсько-української війни у глобальному вимірі:

1. революційний спротив (листопад 2013– лютий 2014 рр.);
2. окупація та анексія АР Крим (лютий – березень 2014 р.);
3. військова кампанія на Донбасі (від березня 2014 р. – до тепер) провокування збройного конфлікту навесні 2014 р., розгортання російської агресії влітку 2014 р.;
4. мінімізація воєнних дій під міжнародним тиском (вересень 2014 – грудень 2017 рр.) [249].

В аналітичному документі Центру Глобалістики «Гібридні загрози Україні і суспільна безпека». Досвід ЄС і Східного партнерства» зазначено, що на початку 2014 року агресія Росії України переросла в активну фазу, а підривна діяльність проти України ведеться одразу після проголошення Україною незалежності у 1991 році. Авторами окреслено, що дії РФ, як агресія

«гібридного» типу, на початку замали масковану форму. На цьому етапі вказано на участі «під виглядом формувань ополченців, козаків, добровольців, в подальшому – у вигляді збройних формувань маріонеткових державних утворень, де, за легендою російської пропаганди, місцеві «трактористи», «шахтарі», «фермери» роздобули озброєння та бойову техніку, сховану в шахтах та захоплену у «київської хунти» [68].

М. Сунгуровський вважав анексію Криму першим етапом, оскільки його входження до РФ слугувало прикладом для східних областей, які стали б епіцентром другої стадії спецоперації, яка навесні 2014 р. перебувала у розпалі. На відміну від кримського варіанту, де місцеві радикальні сили приходили до влади за підтримки військових ЧФ РФ, на Сході України відбувався сценарій дестабілізації нібито місцевими радикальними групами, яким надавали допомогу «туристи Путіна» – спеціально підготовлені люди, які професійно та цілеспрямовано займалися оманю населення, захопленням влади, підготовкою місцевих референдумів. Автор акцентував на дезорганізації дій МВС та керівництва спецслужб, на рівні контактів центру та регіонів, що з перших днів АТО призвело до серйозних затримок у термінах ухвалення необхідних рішень та знизило рівень їхньої ефективності. Аналітик висловив переконання, що для вирішення цієї проблеми необхідною була ефективна робота МВС, відновлення вертикалі влади та спеціальних органів на регіональному рівні, використовуючи при цьому ширший кадровий запас спецслужб [148].

А. Березовенко розглянула особливості політичного дискурсу, дослідила дискурсивну динаміку України, зумовлену російсько-українською війною, акцентуючи на співставленні з довоєнним станом, провідною ознакою якого був модус сприйняття «братерства» з Росією. Авторка з'ясувала, що негайної зміни на «ворожий» дискурс з початком російської агресії не відбулося, а Україна виявилася неготовою до адекватної інформаційної відповіді на воєнну агресію. У зв'язку з цим, на її думку, робиться спроба проаналізувати причини запізненого реагування українського суспільства, передусім керівного ешелону українського політикуму, на зовнішню агресію РФ [30].

В Українському інституті національної пам'яті вийшла друком низка видань, серед них: колекція усних свідчень у 5 випусках «Усна історія російсько-української війни» [346 –350], «Люди «сірої зони» «Свідки російської анексії Криму 2014» [212], Є. Подобна «Дівчата зрізають коси» [275], «Капелани. На службі Богу і Україні» [147].

Проект «Усна історія російсько-української війни» пропонує 185 відео-інтерв'ю з учасниками та очевидцями російсько-української війни: військовими, їхніми родичами, медиками, волонтерами, капеланами, вимушеними переселенцями. У першому-третьому випусках представлено розповіді бійців 79-ї та 55-ї бригад ЗС України, військовослужбовців Національної гвардії України, представників запорізької Служби з надзвичайних ситуацій, волонтерів, переселенців. Четвертий випуск — тематичний і містить спогади військовослужбовців, які воювали у складі українських добровольчих формувань. Через їхні розповіді розкриваються обставини виникнення батальйонів «Донбас», «Айдар», полку «Азов», Добровольчого українського корпусу «Правий сектор», батальйонів територіальної оборони. У п'ятому випуску наведено результати опитувань, проведених наприкінці 2016 – на початку 2017 років серед учасників війни та волонтерів, мешканців міста Енергодар [346 –350].

Понад півсотні оповідей у збірці «Люди «сірої зони». Свідки російської анексії Криму 2014 року» спростовують міфи про те, що приєднання півострова до РФ було безкровним, і що «кримчани не намагалися чинити опір, а добровільно вибрали Росію» [212].

Збірник спогадів «Дівчата зрізають коси» авторства Є. Подобної пропонує спогади 25 жінок-військових про участь у російсько-українській війні у складі підрозділів ЗС України та добровольчих батальйонів у 2014–2018 рр., про бойові операції різних років на Луганщині та Донеччині, про звільнення українських міст та сіл від окупантів, розповіді про побратимів, місцевих мешканців, воєнний побут, а також роздуми про місце жінки в українському війську в різні періоди війни [275].

Особливості капеланського служіння на фронті під час протидії російській агресії, а також їх інституційне становлення у війську розкрито у виданні «Капелани. На службі Богу і Україні» [147].

Характеристика перебігу російсько-українського протистояння російськими дослідниками кардинально відрізняється перш за все запереченням факту будь-якого впливу РФ на події в Україні, вважаючи їх виключно «внутрішньою кризою».

Одним із типових прикладів у цьому контексті є книга С. Часовських «Новороссия. Год войны». Позиціонуючи свою працю, як детальний розгляд першого року воєнного конфлікту на Донбасі, автор ретранслював її перебіг від подій Революції Гідності (які він протрактував як «державний переворот») до підписання Мінських угод 2015 р. Втім, як засвідчив детальний аналіз цього доробку, йдеться не про наукове дослідження, а про «бойовик в жанрі фантастики», який базується на зфальсифікованих фактах та відвертих вигадках [372].

Схожою за змістом є книга «Игорь Стрелков. Битва за Донбасс. Разгром карателей. Хроника сражений». М. Полікарпов вказує, що у бойових діях на Сході України весни–осені 2014 р., «бандеровская хунта потерпела тяжелое поражение». Злочинна діяльність І. Стрелкова на Донбасі зображується, як «національно-визвольна боротьба проти гніту жорстокого (українського) окупанта» (*прим.авт*) [276].

У подібній стилістиці виконана публікація військового експерта О. Широкограда «Война на Донбассе. Оружие и тактика», присвячена тактиці та озброєнню ворогуючих сторін. Варто зауважити, що дослідник розділив російсько-українську війну на два етапи: маневрений (травень 2014 р. – весна 2015 р.) та позиційний (літо 2015 р. – грудень 2017 р.). Крім цього, О. Широкоград суб'єктивно охарактеризував перебіг боїв у районі Слов'янська, в аеропортах Луганщини та Донецчини тощо [380].

В. Северський у книзі «Донбасс в огне: хроники необъявленной войны. Апрель-сентябрь 2014» на основі документів та власних спогадів намагався реконструювати перебіг воєнного протистояння на Донбасі від часу

розгортання у квітні 2014 р. – до підписання «Мінська-1» у вересні цього ж року і проаналізував тактику бойових дій противників. Зрозуміло, що його оцінка носить відбиток настанов ідеологів РФ [311].

На думку російських вчених Л. Абаєва і М. Стебакова конфлікт, який розгорнувся на Південному Сході України у 2014 році, мав три сценарії свого розвитку. Перший – це перехід «Новоросії» під контроль Києва за допомогою воєнної сили. Другий стосувався реалізації Мінських домовленостей, в частині, коли б Україна відмовилася від європейського курсу та переорієнтувалася на РФ. Третій сценарій передбачав, що квазіреспубліки залишаються незалежним державним утвореннями. Росія продовжує надавати їм підтримку, а Україна зберігає прозахідний політичний вектор [1].

А. Циганок звинувачує США та ЕС у провокації громадянського конфлікту в Україні та у приведенні до влади «антиросійського, маріонеткового і націоналістичного режиму». Науковець зазначив, що без партнерства з Росією неможлива стабільність української політики та економіки, яка залежить від подальшого політичного курсу України, що, на його думку, міг би здійснюватися в рамках проєкту Єдиної Європи від Лісабону – до Владивостоку, який дозволить зняти протиріччя між різними людьми та силами в Україні, оскільки передбачає збереження дружніх відносин із Росією та з Європою. Він попереджає про хибний для України, «нацистський» сценарій, що включає «етнічну чистку всіх російських чи проросійськи налаштованих, які не підтримують «бандерівців» [342]. На його думку, за умови вибору Заходом третього сценарію, можливе продовження не «холодної війни», а Другої світової [369].

Ю. Копитін детально описав хронологію конфлікту, починаючи від кінця листопада 2013 року, вбачаючи його передумови у «початку масових акцій протесту в Україні, спровоковані відмовою українського уряду підписати угоди з ЄС». Початком бойових дій автор окреслив «заяву офіційного Києва 15 квітня 2014 року про початок силової операції на Сході України, що на його погляд і стало провокацією військового протистояння [165].

Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, як т.зв. спецоперація, знайшло відображення в публікаціях таких російських вчених, як: О. Подберезкін [57], М.Жаров [238], К.Бенедиктов [373], І. Коротченко [166] та ін. Вони пояснюють розпочату війну, як вимушений крок РФ для збереження її національної безпеки, всіляко підтримують наратив керівництва країни щодо боротьби проти агресивного Заходу та «націоналістичного уряду України», а також захисту російськомовного населення. У своїх дослідженнях вони роблять спроби зпрогнозувати розвиток подій, вказуючи на можливу ескалацію міжнародної напруженості та виникнення конфліктів не лише в Україні, а й у Балтійських республіках та у Середній Азії з вини НАТО. Так, наприклад, К. Бенедиктов називає Україну – плацдармом війни Заходу із Росією, окреслює сценарій «обмеженої воєнної перемоги» Росії в Україні [373].

Зрозуміло, що опозиційні російські автори прагнуть до об'єктивної оцінки війни і їх дослідження кардинально вирізняються від офіційної позиції провладних істориків. Зокрема, А. Ілларіонов вказував, що метою російських диверсійних дій була дестабілізація політичної ситуації в Україні та отримання приводу для подальшого розгортання військової агресії на східні та південні регіони України. Він зазначив: «Перше завдання – показати Україну в очах росіян та світу як територію хаосу, беззаконня та відсутності правового порядку для того, щоб підтвердити заяви МЗС Росії. Для того, щоб показати, що Україна не відбулася як держава» [140].

А. Ілларіонов вказує, що основним завданням української влади є звільнення всієї території України від російської окупації, відновлення політичного, адміністративного та іншого контролю над усіма українськими регіонами [135].

Отже, узагальнюючи підходи до періодизації конфлікту на Донбасі, вважаємо доречним виділити його наступні етапи:

1. Антитерорестична операція (від 14 квітня 2014 р. – 30 квітня 2018 р.);
2. Операція Об'єднаних сил (від 30 квітня 2018 р. – 24 лютого 2022 р.);
3. Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну (від 24 лютого 2022 р. – дотепер.

Загалом українська історіографія сучасної російсько-української війни окреслена різною палітрою думок: від виправдання дій української влади у складний час розгортання «гібридної війни», яка розпочалася задовго до «гарячої фази» 2014 р. – до критики української владної верхівки за військові прорахунки та втрати особового складу українських силових структур.

Водночас російська історіографія відзначається тим, що майже у всіх проаналізованих роботах науковці, виступаючи прибічниками євразійських підходів, трактують РФ, як повноцінного гравця світової геополітики та одну із альтернатив до глобального домінування США. При цьому, якщо мова йде про участь Росії у протистоянні, то подається у російських працях виключно в миротворчому та захисному контексті. Натомість, щодо України – то у російській історіографії створено негативні і відверто ворожі та агресивно навантажені кліше – «карателів», «нацистів», «фашистів», «бандерівців», «хунти».

Сучасний стан історіографії показує, що як в Україні, так і у РФ джерельна база наукових праць щодо сучасної російсько-української війни лише формується, створюється «по гарячих слідах» військових подій. З одного боку, – це значною мірою підвищує суб'єктивний рівень їх авторів, які є безпосередніми свідками воєнних дій. З іншого – дозволяє враховувати усі наявні факти, які мали та мають місце під час протистояння, і оперативно реагувати на інформаційні виклики сьогодення, які, беззаперечно, є загрозливою частиною російсько-української війни.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Російсько-українська війна – актуальна тема сучасної української історіографії, яка перебуває на стадії становлення та первинного осмислення причин її початку, періодизації стадій тощо. Як показує аналіз української історіографії, вітчизняні науковці доклали значних зусиль для розвінчання базових міфів Російської Федерації, які слугували формальним приводом до початку кровопролитного збройного протистояння у 2014 році. Зусиллями наукових шкіл (базові осередки – Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інститут історії України НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного, Національний університет оборони України ім. І. Черняховського та ін.) українська історіографія аргументовано спростувала міфи Росії про:

1. «Фашистську Україну» (міф намагався показати Україну, у якій фашизм і націоналізм є нормою, а український націоналізм ідентичний нацизму Німеччини часів Другої світової війни);
2. Загрози російським громадянам у «бандерівській Україні» (міф стверджував, що росіянам (особливо етнічним росіянам) загрожує насильство в південно-східних регіонах України);
3. Необхідність захисту російської діаспори (Росія використовувала міф для того, щоб виправдати свою військову агресію, стверджуючи, що вона захищає права російськомовних та етнічних росіян в Україні);
4. Нелегітимний уряд України (міф спрямований на поглиблення суспільно-політичної кризи в Україні після втечі зрадника В. Януковича та завершення Революції Гідності).

Російська історіографія 2014 – 2022 рр. дублювала меседжі власної пропаганди, толерувала кліше щодо «повернення Української держави у зону геополітичної і гео економічної відповідальності РФ». Останнє твердження на тлі євроінтеграційних прагнень України широко використовувалося в російських псевдонаукових працях (Р. Іщенко С. Суций, С. Жильцов, М. Григор'єв, О. Ковітіді, П. Данілін А. Бредіхін, Г. Матишов та ін.). Російська наукова еліта не тільки виправдовувала збройну агресію Російської Федерації, але й намагалася з історичної точки зору обґрунтувати «право Росії» на «історичні землі» – Крим, східні області України, які, як переконують учені держави-агресора, (а) заселені переважно російськомовним населенням, (б) яке сповідує православ'я під верховенством Московського Патріархату.

Поява упродовж останнього десятиліття численних колективних та індивідуальних монографій, серій статей, які відображають російсько-українські відносини на сучасному етапі та в історичній ретроспективі, посприяла ґрунтовному вивченню комплексу проблем, пов'язаних із періодизацією та можливими підсумками російсько-української війни. Зусиллями українських учених (М. Гребенюк, В. Грицюк, П. Щипанський В. Василенко, Є. Ящеріцин Ю. Офіцинський та ін.), викристалізовано періодизацію російсько-української війни, яку в узагальненому вигляді можна звести до кількох періодів: (а) початок конфлікту (2014 – 2015 рр.) – Росією окуповано Крим (березень 2014 р.) та здійснено наступ у східних областях України; (б) відносно затишшя (2015 – 2019 рр.) – військове протистояння із змінною інтенсивністю бойових дій; (в) ескалація конфлікту (2020 – 2021 рр.) – спроба Російської Федерації захопити нові території у східних областях України; (г) повномасштабне вторгнення Росії на територію України (із 2022 р.) – відкрита збройна агресія з метою знищення української державності.

Розв'язання російсько-української війни у візії української історіографії – константа, яка корелювалася перебігом самої війни, рівнем міжнародної підтримки України, санкційною політикою ЄС та США, перебігом суспільно-політичних процесів у нашій державі. Якщо упродовж перших періодів війни

її завершення українські вчені здебільшого розглядали у рамках процесу Мінськ1, Мінськ-2, то в останні роки вітчизняні історики та політологи все частіше пов'язували вирішення цього нагального питання із реалізацією програми Кримської платформи, а сьогодні – з успішними діями ЗС України та діяльністю міжнародної антиросійської коаліції.

Російська історіографія, підтримуючи ідею «визволення України від бандерівців та нацистів», класично поділяє російсько-українську війну на три періоди: (а) постмайданний – ознаменувався перемогою Революції Гідності та поразкою проросійських політичних сил, що, на думку російських вчених, спровокувало «кримську кризу»; (б) окупація Кримського півострова – час завуальованого збройного захоплення Криму «зеленими чоловічками» в рамках «гібридної» війни Російської Федерації проти України; (в) воєнні дії – період охоплює військові операції, бойові зіткнення між Збройними Силами України та армією Росії, сепаратистами у східних областях (починаючи від 2014 р.) до проголошення у 20202 р. Президентом Росії В. Путіним «спеціальної воєнної операції». Залежність російських учених від політичної кон'юнктури, продукування замовних праць для влади з наперед заданим алгоритмом та методологією, нівелює значення російської історіографії у питаннях розгляду та аналізу реальних шляхів розв'язання війни.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено актуальне наукове завдання із встановлення стану розкриття, з'ясування протилежностей, невідповідностей щодо висвітлення воєнних конфліктів РФ з незалежними державами на пострадянському просторі в українській та російській історіографіях та на підставі цього виявлено дискусійні моменти і невирішені проблеми та визначено напрямки подальших досліджень.

За результатами дослідження зроблені наступні висновки:

1. З'ясовано, що дослідження історії воєнних конфліктів на пострадянському просторі наразі у процесі становлення, періодичного перегляду вже зроблених напрацювань, постійного пошуку нових історичних джерел, вдосконалення методологічних підходів до аналізу. Як в українській, так і в російській історіографіях, застосовуються міждисциплінарні розвідки, в яких автори використовують як загальнонаукові, так і спеціальні методи вивчення, які дозволяють якнайповніше розкрити появу воєнних конфліктів РФ з незалежними державами на пострадянському просторі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Російські та українські вчені послуговуються архівними документами і матеріалами, серед яких найчастіше представлені офіційні документи державної влади, політичних партій та організацій, матеріали друкованих і електронних ЗМІ, результати соціологічних опитувань, інтерв'ю тощо.

2. Доведено, що в українській історіографії домінують тенденції трактування цілей РФ, як провокатора та учасника воєнних конфліктів з метою повернення колишніх республіки СРСР, що проголосили незалежність (Молдову, Грузію, Україну) під імперський вплив РФ та недопущення співпраці цих держав з ЄС, НАТО. Підтверджено, що в українському історіографічному дискурсі визначальним для аналізу подій є теза про активне використання військ Збройних сил РФ та їх ключову роль у розв'язанні та подальшому перебігу воєнних конфліктів.

Водночас, російські дослідники мету РФ у названих воєнних конфліктах вбачають у захисті мирного населення окремих регіонів держав від «непродуманої, прозахідної політики» владних режимів цих незалежних держав, зокрема щодо обмеження прав росіян, захисті та пропаганді «русского мира», проведенні миротворчих місій у регіонах «внутрішніх конфліктів» та констатують відсутність російського воєнного фактору у цих протистояннях.

3. Охарактеризовані підходи українських науковців щодо визначення ними таких спільних рис російських сценаріїв у цих воєнних конфліктах: створення самопроголошених проросійських «республік-квазіутворень», як інструмент впливу РФ на внутрішню і зовнішню політику незалежних держав, формування проросійських сил в органах влади («п'ятої колони»), активне застосування РФ іррегулярних військових формувань, ведення агресивної інформаційної війни, тощо. У російському історіографічному дискурсі домінують критерії, які визначають РФ, як миротворчу силу, «захисницю прав мирного населення», а воєнні конфлікти подають, як внутрішньодержавні («громадянські війни»), боротьбу мирного населення з прозахідними владними режимами. Усі події преставлені ними, як продовження «Великої Вітчизняної війни».

4. Доведено, що до причин, які сприяли розгортанню російсько-молдовського конфлікту, українські історики відносять: історичні; геополітичні; ідеологічні; етно-національні; політичні; культурні; соціально-економічні; воєнно-політичні. Основними факторами вважають перебування російських військ на території Придністров'я, що сприяло поширенню сепаратизму та порушенню національної єдності молдовського народу. Натомість, представники російської історіографії, насамперед, наголошують на історичних, геополітичних, етнонаціональних, мовних, економічних та політичних причинах існування конфлікту, серед яких на перше місце вони висувають питання «обмеження прав російськомовного населення».

Єдності у думках українських і російських авторів щодо періодизації конфлікту також не спостерігається. Різниця простежується в описі цих

періодів та характеристики подій з позицій різних політичних сил. Проте, у науковій літературі окреслено наступні етапи:

- 1) 1989 – 1992 рр. Етап передумов та ескалації конфлікту;
- 2) березень – липень 1992 р. Фаза фактично воєнного протистояння, яке завершилось колосальною кількістю жертв з обох сторін;
- 3) 1992 – 2006 рр. Спроби ведення переговорів, поява самопроголошеної Придністровської Молдовської Республіки;
- 4) Після 2006 року – до сьогодні, що характеризується «замороженням» конфлікту.

5. Дано пояснення тому, що українські вчені почали визнавати російсько-грузинське протистояння 2008 р., як воєнний конфлікт або війна лише після російського вторгнення до України навесні 2014 р. Проте, можна констатувати, що доробок українських науковців, на відміну від напрацювань російських вчених, містить більш об'єктивний та ґрунтовний аналіз причин його виникнення. Серед українських дослідників виокремлюються такі чинники конфлікту:

- прагнення РФ до відновлення свого домінування у Кавказькому регіоні, недопущення демократичного розвитку незалежної Грузії та її вступу до НАТО та ЄС;
- погіршення економічного стану населення Північної Осетії та Абхазії у зв'язку з непопулярними реформами грузинського уряду;
- міжнаціональні протиріччя, закладені радянським режимом, що активно використовувалися РФ для підтримки свого впливу;

Загалом, дослідники уникають створення чіткого переліку причин виникнення конфлікту, адже багато інформації досі під грифом «Таємно», що унеможлиблює встановлення істини. Серед російських аналітиків найпопулярнішою є думка про те, що конфлікт спричинили лише етнонаціональні фактори, тобто шовіністична політика Грузії щодо національних меншин.

Доведено, що періодизація російсько-грузинського протистояння визначається українськими та російськими істориками за різними підходами. Російська історична думка цілком підпорядковується офіційній позиції влади РФ, за якою провина за початок цього конфлікту, як власне і самої війни – покладається на владу Грузії.

Основним кроком під час аналізу етапів розвитку російсько-грузинського конфлікту був описовий метод без узагальнення, тому розмежування на певні етапи не прослідковувалось. Запропоновано умовно їх визначити наступним чином:

1. Початок грузинсько-південноосетинського конфлікту (22 грудня 1991 – 31 грудня 1993 рр.);
2. Дагомиські угоди (22 червня 1992 року);
3. Початок активних бойових дій південноосетинськими силами за підтримки РФ (01 серпня 2008 р. – 07 серпня 2008 р.);
4. Російсько – грузинський конфлікт (08 серпня 2008 р. – 12 серпня 2008 р.): Операція РФ «примус Грузії до миру»;
5. Поразка Грузії, витіснення грузинських сил російськими підрозділами спільно із південноосетинськими збройними формуваннями з території Південної Осетії.
6. «Замороження» конфлікту (12 серпня – т.ч.).

6. З'ясовано, що в українській історіографії передумови та причини сучасної російсько-української війни пов'язані зі спробами реалізації РФ «проєкту Новоросія» шляхом «гібридної», а потім – повномасштабної війни проти України з метою втримання її у російській сфері впливу. Серед аспектів, що вплинули на початок протистояння, виділяють геополітичні, економічні, воєнно-політичні, безпекові, культурні, внутрішньополітичні, етнополітичні, релігійні.

Водночас представники російської історіографії, підтримуючи офіційну позицію владної верхівки РФ, заперечували будь-яку участь російської сторони у

подіях на початку війни (окупація АР Крим та частини Донецької та Луганської областей), наголошуючи на тому, що в Україні розпочалася «громадянська війна», як відповідь на «державний переворот», який привів до влади «націоналістичний» та «антиросійський» уряд, що не сприйняли на Сході та Півдні України.

Дестабілізація ситуації в Україні шляхом підтримки «русской весны» в її південних та східних регіонах, створення проросійських квазідержав «ДНР» та «ЛНР», повномасштабна збройна агресія віднайшли відображення в українській та російській історіографіях.

Українські вчені виділяють наступні етапи російсько-української війни:

1. Антитерорестична операція (від 14 квітня 2014 р. – 30 квітня 2018 р.);
2. Операція Об'єднаних сил (від 30 квітня 2018 р. – 24 лютого 2022 р.);
3. Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну (від 24 лютого 2022 р. – дотепер.

Українська історіографія сучасної російсько-української війни вирізняється багатогранною палітрою думок: від виправдання дій української влади у складний час розгортанням «гібридної» війни, яка розпочалася задовго до «спекотної фази» 2014 р. – до критики української владної верхівки за військові прорахунки і втрати особового складу українських силових структур.

Досліджена російська історіографія, пропонуючи здебільшого таку ж періодизацію російсько-української війни, відрізняється тим, що майже у всіх проаналізованих доробках автори, виступаючи прибічниками євразійських підходів, трактують РФ, як повноцінного гравця світової геополітики та одну із альтернатив глобального домінування США. При цьому, участь Росії визнається у російських працях виключно, як «рятівниці» населення Донбасу. Натомість щодо України, у російській історіографії пропонуються негативні, а то й відверто ворожі та агресивно навантажені кліше – «каратели», «нацисти», «фашисти», «бандерівці», «хунта».

Загалом, сучасний стан історіографії показує, що як в Україні, так і у РФ база наукових праць лише формується, створюється «по гарячих слідах» воєнних подій. З одного боку – це значно підвищує суб'єктивний рівень їх

авторів, які є безпосередніми свідками сучасних військових дій; з іншого – дозволяє врахувати всі наявні факти, оперативно реагуючи на інформаційні виклики сьогодення, які, беззаперечно, є частиною кожного воєнного конфлікту РФ із незалежними державами на пострадянському просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абаев Л.Ч., Стебаков М.Н. Развитие ситуации на юго-востоке Украины: моделирование и прогноз. Москва: Вестник Московского государственного лингвистического университета, 2020. С.18-35. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-situatsii-na-yugo-vostoke-ukrainy-modelirovanie-i-prognoz/pdf> (дата звернення 04.02.2020).
2. Адамович С. В. Російський слід у формуванні «новоросійства» з метою дезінтеграції Півдня і Сходу України (1990–2016 рр.): матеріали Всеукр. наук. - практ. конф., 2016 р. / МП Леся, Київ, 2016. С. 168–181.
3. Алексійченко О. В. Геополітичні інтереси Російської Федерації у зоні заморожених конфліктів на пострадянському просторі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 117, част. 2 . С. 8–15.
4. Алексійченко О. В. Участь Російської Федерації у Придністровському конфлікті. URL: <http://vmv.kyumu.edu.ua/series/vipusk8/16.pdf> (дата звернення: 29.09.2018).
5. Альконова Е. И., Мартыненко А. В. Социально-правовая защита беженцев и вынужденных переселенцев (в контексте гражданской войны на Донбассе). *Научное обозрение: электрон. журнал*. 2017. Т. 1. URL: <http://srjournal.ru/wp-content/uploads/2017/03/ID26.pdf> (дата звернення: 23.05.2019).
6. Андрианов Н. С. Грузино-юго-осетинский конфликт: специфика политического урегулирования: автореф. дис. на соиск науч. степеней канд. полит. наук.: 23.00.02. Нижний Новгород, 2012. 26 с.
7. Арбатов О. Г. Международная безопасность после кавказского кризиса. *Мировая экономика и международные отношения*. 2009. № 4, С. 3 –12.
8. Аржаковський А. Розбрат України з Росією. Віват, 2015-2022. 255 с.

9. Артимишин П. І. Російсько-грузинський конфлікт 2008 р. у медійному дискурсі України. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2018. Вип. 23. С. 262–280.
10. Артимишин П. І. Суспільно-політичні процеси у Російській Федерації та російсько-українські відносини в українській громадській думці (2000–2012): дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук (доктора філософії): 07.00.01. Львів, 2018. 300 с.
11. Бабилунга Н. В. История Приднестровья. *Феномен: Приднестровья*, 2000. № 7. С. 35–47.
12. Бабилунга Н. В. Население Молдавии в прошлом веке: миграция? ассимиляция? русификация? Кишинев: АН МССР, Ин-т истории им. Я. С. Гроссула, 1990. 112 с.
13. Бабилунга Н. В. Первая и вторая республики на Днестре: историческая правопреемственность. Приднестровская государственность: история и современность. Тирасполь: Изд-во Придн. ун-та, 2005. С. 39–52.
14. Бабилунга Н. В. Приднестровье в составе Великого княжества Литовского: Ежегодный исторический альманах Приднестровья, 1997. С.9.
15. Бабилунга Н. В. Приднестровский конфликт: истоки, характер, особенности: Феномен Приднестровья, 2000. С. 148–154.
16. Бабилунга Н. В. Распад СССР и кризис Молдавской государственности: *Русин*, 2010. № 4 (22). С. 112–135.
17. Бабилунга Н. В. Феномен Приднестровья: Тирасполь: РИО ПГУ, 2003. 336 с.
18. Бабилунга Н. В., Бомешко Б. Г. Бендери: расстрелянные, непокорённые. Тирасполь, 1993. 64 с.
19. Бабилунга Н. В., Бомешко Б. Г. Дубоссары – кровотокающая рана Приднестровья: Тирасполь, 1993. 123 с.
20. Бабилунга Н. В., Бомешко Б. Г. Книга памяти защитников Приднестровья: Тирасполь, 1995. 83 с.

21. Бабилунга Н. В., Бомешко Б. Г. Приднестровский конфликт: исторические, демографические, политологические аспекты: Тирасполь, 1998. 90 с.
22. Бабюх Ю. А., Верменич Я. В. Витоки «бессарабської проблеми»: Автономна Молдавська республіка у геополітичних розрахунках Кремля: *День*. 2009. № 3. С. 12-18.
23. Баган О. Р. Чому Грузія?: Львів: *Універсум*. 2008. № 7–8 (177–178). липень–серпень. С. 7.
24. Балацька О. Б. Сецесіоністські конфлікти на пострадянському просторі: чинники та наслідки: *European political and law discourse*. 2017. № 4. С. 52-58. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-4/09.pdf> (дата звернення: 19.02.2019).
25. Басырова С. Г. Постсоветское пространство URL: <https://foxford.ru/wiki/istoriya/postsovetskoe-prostranstvo> (дата звернення 01.06.2023).
26. Бебешко О. В. «П'ятиденна війна» на Кавказі 2008 р.: причини та геополітичні наслідки. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2010. № 2. С. 87–90.
27. Беліцер Н. В. Коментарі до Плану врегулювання Придністровської проблеми. URL: <http://maidan.org.ua/static/mai/1118124018.html> (дата звернення 03.05.2020).
28. Беліцер Н. В. 2005: Україна і Придністров'я, або чому провалився «План Ющенка» Наталя Беліцер. *Євроатлантика*. 2010. № 1. С. 32 – 43.
29. Бенчук В. О., Трофимович В. В. Технологія гібридної війни Росії проти України (на прикладі Донеччини). *Військово-науковий вісник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*. 2021 Вип. 36. С. 3 – 26.
30. Березовенко А. Російсько-українська війна в українському політичному дискурсі. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. с. 97 – 110. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/politychni-doslidzhennia-2021-2/> (дата звернення 03.05.2020).

31. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016) / І. С. Руснак та ін. Київ: НУОУ, 2017. 162 с.
32. Блажевич Є. О. Україна і Молдова. Країни пострадянського простору: виклики модернізації: зб. наук. праць/за заг ред. канд. іст. наук. доц. А. Г. Бульвінського. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С. 194-206.
33. Богданович В. Ю., Маначинський А. Я., Бутенко С. Г. Конфликты и войны после распада СССР: монография. Житомир: Полесье. 2006. 440с.
34. Бойко А. А. Образ «Русского мира» в інформаційному просторі України. Журналістика: зб наук. праць. 2016. Вип. 15 (40). С. 69–83.
35. Боєчко В. Д., В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: Основи, 1994. 168 с.
36. Бондаренко А. О. Військова агресія РФ: війна в Грузії 2008 р., анексія Криму та бойові дії на Донбасі 2014 р. «Сувальський коридор». Українознавство. 2019. № 4 (73). URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/185051> (дата звернення: 03.05.2020).
37. Бредихин А. В. Влияние иностранных государств на деятельность экстремистских организаций Юга России. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4. «История. Регионоведение. Международные отношения»*. 2019. Т. 24. № 1. С. 216–224.
38. Брехуненко В. А., Ковальчук В. А., Ковальчук М. А., «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / за заг. ред. В. А. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2016. 248 с.
39. Бульвінський А. Г. Доктринальні засади політики війни щодо пострадянського простору: монографія. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ», 2020. С.306–336.
40. Бут Ю. І. Воєнний конфлікт / Енциклопедія Сучасної України. редк.: Дзюба І. М. та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27383> (дата звернення: 10.10.2020).

41. Ван Херпен М. Війни Путіна. Чечня. Грузія. Україна. Незасвоєні уроки минулого». Vivat. 2015. 320 с.
42. Василенко В. А. Війна 2014 року: спроба системного аналізу. *Український тиждень*. 2014. № 42 (362). 17–23 жовтня. С. 27–42.
43. Василенко В. А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 2014. № 42.23 жовтня. С. 27–42.
44. Вассіліу Д. Інтеграція східноєвропейських країн до європейського ринку праці (на прикладі України і Росії): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: 08.00.05. Київ, КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. 20 с.
45. Васюнець Н., Кущій О. Не поступатися, але провадити переговори. *Експрес* 2008. № 118. 12–13 серпня. С. 3.
46. Васютин Н. Міхо і Медведєв. *Український тиждень*. 2008. № 33 (42). 15–21 серпня. С. 32–35.
47. Вергузь А. С. Миротворческая операция в Приднестровье – решающий фактор поддержания мира и стабильности в регионе. *Армия и общество*. 2012. № 1. С. 25–30.
48. Вершинина М. И., Агапов А. В. Конфликты в Южной Осетии и Абхазии и российско-грузинские отношения: проблемы регионального и международного сотрудничества. *Вестник Московского университета*. Сер. «18. Социология и политология» 2010. № 2. С. 115–129 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konflikty-v-yuzhnoy-osetii-i-abhazii-i-rossiysko-gruzinskie-otnosheniya-problemy-regionalnogo-i-mezhdunarodnogo-sotrudnichestva> (дата звернення: 02.02.2021).
49. Виздрик В. С., Мельник О. М. Військово-теоретичні аспекти трактування війни на основі теорії Клаузевіца *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 35. С. 114–124. URL: <http://vnv.asv.gov.ua/article/view/236851> (дата звернення: 01.06.2019).

50. Виздрик В. С. Ткачук П. О. Російсько-грузинська (2008 р.) та Вірмено-азербайджанська (2020р.) війни в українському суспільно-політичному дискурсі. *Військово-науковий вісник* 2021. Вип. 35. С. 45-61. URL: <http://vnp.asv.gov.ua/article/view/243911> (дата звернення: 08.04.2020).

51. Вишня І. А. Українсько-молдовські відносини у 1991–2014 рр.: дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.02/ Київ, 2019. 256 с.

52. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи. *Український історичний журнал*. 2001. № 4. С. 41–57.

53. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 55–76.

54. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 4. С. 32– 51.

55. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. Національна безпека і оборона. Центр Разумкова. 2019. URL: <https://ukraine-office.eu/national-security-and-defence-journal-%E2%84%961-2-2019/> (дата звернення: 12.10.2020).

56. Військовий експерт пояснив інтерес окупантів до Авдіївки. Укрінформ. 2017. 31 січня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2166597-vijskovij-ekspert-poasniv-interes-okupantiv-do-avdiivki.html> (дата звернення: 10.10.2020).

57. Военные эксперты назвали сценарии развития спецоперации в 2023 году. URL: <https://nsn.fm/ukraine/voennye-eksperty-nazvali-stsenarii-razvitiya-spetsoperatsii-v-2023-godu> (дата звернення: 15.06.2023).

58. Военні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України/ В. М. Грицюк та ін.; за заг. ред. А. Сиротенка. Київ: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2020. 176 с.

59. Возняк Т. С. Грузинська криза і її українські наслідки. *Високий замок* Львів. 2008. № 149 (3798). 13 серпня. С. 2.

60. Волкова А. З. Первый опыт молдавской советской государственности на территории Приднестровья: Бессарабская Советская Социалистическая республика, 1919 год. Приднестровская государственность: история и современность. Тирасполь: Изд-во Придн. ун-та. 2005. С. 84–89.

61. Волошин О. А. Політика Росії щодо Співдружності Незалежних Держав: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.03. КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 20 с.

62. Волхонский М. А. Шесть пунктов Медведева–Саркози: дипломатический аспект урегулирования конфликта в Южной Осетии. *Центральная Азия и Кавказ*. 2009. № 4–5 (64–65). С. 227–240.

63. Воротнюк М. О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду. *Стратегічна панорама*. 2009. № 4. С. 41–44.

64. Габро І. В., Куріленко А. В. Історичні передумови та причини російсько-грузинської війни 2008 року. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 3 (6). URL: <http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/article/view/83>. (дата звернення: 10. 09. 2020).

65. Галинский И. Н., Галинский Я. О. Предпосылки образования и этапы становления непризнанного Приднестровского государства. *Право и современные государства*. 2018. № 1. С. 34–40.

66. Гальчинський А. С. Стратегія євроінтеграції та питання участі України у формуванні єдиного економічного простору (аналіт. оцінки). Київ: НІСД, 2003. 25 с.

67. Гамова С. Кусок Молдавии уходит в собственность России. *Независимая газета*. 2006. 17 апреля

68. Гарань О. В. Війна вже в Україні? *Високий замок*. 2008. № 153 (3802). 19 серпня. С. 2.

69. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності / за наук. ред. М. С. Дорошка. Київ, Ніка-Центр. 2018. 280 с.

70. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства. Аналітичний документ. / за заг. ред. В. Мартинюка Київ: Центр глобалістики «Стратегія ХХІ». 2018, 106 с.

71. Гнатюк М. М. Україна в геополітичній стратегії Росії (1991–2008 рр.): політологічний аналіз джерел формування пріоритетів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2009. 17 с.

72. Гнатюк М. М. Україна і геополітична традиція Росії: вплив внутрішніх геополітичних ідей на формування стратегічних пріоритетів. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 38. С. 108–117.

73. Гоменюк О. Концепт «війна» в індивідуально-авторській картині світу Оксани Забужко: (на матеріалі збірки «І знов я влізаю в танк...»). *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. № 6. С. 22.

74. Горбулін сумнівається, що Кремль ризикне вирішити донбаське питання» прямою інтервенцією. *Дзеркало тижня*. 29 серпня, 2015/ URL: https://dt.ua/POLITICS/gorbulin-sumnivayetsya-scho-kreml-rizikne-virishiti-donbaske-pitannya-pryamoyu-intervenciyeu-183111_.html (дата звернення 01.05.2020).

75. Гордеев Д. А. Приднестровье в условиях когнитивного диктата евроатлантической цивилизации. *Ежегодный исторический альманах Приднестровья*. 2004. № 8. С. 68-76.

76. Градировский С. М. Малая шахматная доска. *Независимая газета*. 2002. 29 июля.

77. Гребенюк М., Грицюк В., Щипанський П. Історична періодизація антитерористичної операції на сході України (14 квітня 2014 – 30 квітня 2018 рр.). *Український історичний журнал*. 2020. № 4. С. 176–191.

78. Григорьев М. С. Евромайдан. Москва, 2014. 464 с.

79. Григорьев М., С. Ковитиди О. Ф. Крым: история возвращения. URL: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwitpZ2ht_fhAhUnmIsKHUpgCN8QFjABegQIAxAB&url

=https%3A%2F%2Fdocplayer.ru%2F32715834-M-s-grigorev-o-f-kovitidi-krym-istoriyavozvrashcheniya.html&usg=AOvVaw0nZl5kHe502tjBO0YsnV0F (дата звернення: 06.06.2019).

80. Гришко О. Пострадянський простір – це все, що було колись радянським. URL: <https://bigbro.com.ua/postradyanskij-prostir-tse-vse-shho-bulo-kolis-radyanskim/> (дата звернення: 12.05.2023).

81. Гром О. А. В поисках идентичности «Бессарабский вопрос» и молдовское национальное движение начала XX в. в историографической перспективе. *Новое прошлое*. 2018. № . С.140.

82. Гросул В. Я. История Приднестровской Молдавской Республики. *Приднестровский Государственный Университет им. Т. Г. Шевченко*, 2001. Т. 2. 448 с.

83. Гросул В. Я. Русофилы и русофобы в истории Молдавии. Россия и страны ближнего зарубежья. Москва, 1997. 35 с.

84. Гросул В. Я. Система управления Молдавии в составе России (XVIII – начало XX в. Национальные окраины Российской империи: становление и развитие системы управления. Москва, 1997. С. 145–157.

85. Гросул В. Я., Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812–1861). Кишинев, 1967. 367 с.

86. Гросул В. Я., Гузенкова Т. С. Приднестровье. Молдавия. Современные тенденции развития. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2004. С. 373–382.

87. Грузія після «революції троянд». E-news. 2005. 28 грудня. URL: <http://e-news.com.ua/print/101591.html> (дата звернення: 01.04.2019).

88. Грузія припинила вогонь у Південній Осетії. TCH. 2008. 7 серпня. URL: <https://tsn.ua/svit/gruziya-pripinila-vogon-v-pivdennii-osetiyi.html> (дата звернення: 01.04.2019).

89. Губогло Е. М. Межнациональная напряженность в реальности и в представлениях граждан. Этническая мобилизация и межэтническая интеграция. Москва, 1999. С. 180–184.

90. Губогло Е. М. Национально-культурные движения в республике Молдова. Человек в многонациональном обществе: этничность и право. Москва, 1994. С. 173–179.
91. Губогло Е. М. Приднестровский конфликт и постконфликтный синдром. *Ежегодный исторический альманах Приднестровья*. 2000. № 4. С. 49 – 58.
92. Губогло Е. М. Формирование постконфликтного синдрома в сфере этногосударственных отношений: опыт Молдовы и Приднестровья: автореф. дис. на соиск. н.с. докт. полит. наук. 23.00.03. Москва, 2000. 38 с.
93. Гулима О. П. До питання про передачу Криму Українській Радянській Соціалістичній Республіці. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 127. С. 109 –113.
94. Гулима О. П. Про сценарії анексії Криму пострадянською Росією. *Військово-історичний мередіан*. 2017. Вип. 4 (18). С. 67–81.
95. Гурак І. Ф., Заліська А. І. «Зусилля керівництва Росії для дискредитації України як «failed state»: економічний та політичний виміри». *Вісник Прикарпатського університету*. 2020. Вип. 14. С. 191-206.
96. Гурак І. Ф. Цепенда І. Є. Нові тенденції у внутрішній та зовнішній політиці путінської Росії на початку ХХІ ст.(Ч. 1). 3б. наук. статей. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. – Т. 44. – С. 64 – 77.
97. Гурак І. Ф. Цепенда І. Є. Нові тенденції у внутрішній та зовнішній політиці путінської Росії на поч. ХХІ ст. (Ч. 2). 3б. наук. статей. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. – Т. 45. – С. 57 – 70.
98. Данилин П. В. Воссоединение. URL: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjmtMbTt_fhAhUCtYsKHRzODkwQFjAGegQIAxAC&url=https%3A%2F%2Fcenterforpoliticsanalysis.ru%2Fimage%2Freport%2F16%2Fb31b36976f0ed76841d65d813150545c.pdf&usg=AOvVaw1UXB2FSGexbe6zxQjrker (дата звернення: 26.11. 2021).

99. Данилюк К. М. Російсько-грузинська війна 2008 р.: реакція світової спільноти та геополітичні наслідки. *Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива*. 2013. Вип. №3. URL: https://eprints.oa.edu.ua/2303/1/Danyliuk_NZ_stud_Vyp-3_turyzm.pdf (дата звернення: 26.11. 2021).
100. Девятков А. В. Де-факто государственность Приднестровья: особенности политического проекта. *Platzforma*. 2018. 8 ноября. URL: <http://www.platzforma.md/arhive/37323> (дата звернення: 22.10. 2021).
101. Девятков А. В. Международно-политические последствия «де-факто государственности» Приднестровья. *Вестник ТюмГУ. История*. 2014. 187 с.
102. Девятков А. В. «Меморандум Козака» в истории приднестровского урегулирования. *Известия Алтайского государственного университета*. 2010. № 4-2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/memorandumkozaka-v-istorii-pridnestrovskogo-uregulirovaniya#ixzz4KQoIVxBv> (дата звернення: 26.11. 2021).
103. Девятков А. В. Перед вызовом европеизации: политика России в приднестровском урегулировании (1992-2012 гг.). Тюмень: Из-во Тюменского гос. ун-та, 2012. 164 с.
104. Девятков А. В. Перспективы урегулирования приднестровского конфликта. *Вестник Евразии*. 2006. № 2. С. 134–152.
105. Девятков А. В. Политика России в отношении Приднестровской Молдавской Республики (1992-2009 гг.): автореф. дис. канд. ист. наук : 07.00.15. ГОУ ВПО «Тюменский государственный университет». Нижний Новгород, 2010. 31 с.
106. Девятков А. В. Приднестровская идентичность: мифы и реальность. Европа: *Международный альманах*. 2012. Вып. 8. С.28–34.
107. Джуда Б. Крихка імперія. Як Росія полюбила і розлюбила Владіміра Путіна. Київ: Медуза, 2015. 414 с.
108. Дирун А. В. Динаміка суспільно-політичного розвитку республіки Молдова в контексті етнополітичного конфлікту: автореф. дис. на здобуття

наук. ступ. канд. політ.наук: 23.00.02. Одеса, Одеська національна юридична академія Міністерства освіти і науки України, 2005. 18 с.

109. Добровольська А. Б. Досвід трансформації молдовського суспільства: пошуки соціальної рівноваги. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45. Том 2. URL: http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/45/99.pdf (дата звернення: 26.11. 2021).

110. Договор о дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Молдова URL: http://www.mid.ru/ru/maps/md/-/asset_publisher/dfOotO3QvCij/content/id/571548 (дата звернення: 26.11. 2021).

111. Долженко О. О. Визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: «Історія. Політологія»*. 2017. Вип. 20. С. 241.

112. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.

113. Донбас і Крим: ціна повернення / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ, НІСД, 2015. 474 с.

114. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою: аналітична доповідь. Київ: ІПіЕНД ім І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 196 с.

115. Дорошко М. С. Придністровський конфлікт в Республіці Молдова: геополітичний контекст. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 114. Част. І. С. 3– 10.

116. Дорошко М. С., Шпакова Н. В. Зовнішня політика республіки Грузія. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. Київ. Центр учбової літератури. 2011. С. 95–100.

117. Дубовик О. Три острых вопроса о будущем страны. *Комсомольская правда в Украине*. 2014. 8 апреля. № 76. С. 4.

118. Дуцик Д. Як російська пропаганда досягає своїх цілей сьогодні URL:<https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/20204/2017-12-14-yak-rosiyska-propaganda-dosyagaie-svoikh-tsiley-sogodni/> (дата звернення: 12.09.2019).

119. Жарихин В. Л., Борисова О. А. Оценка тенденций в развитии политической ситуации на Украине вокруг Донбасса и их влияние на реализацию Минских соглашений. *Постсоветский материк*. 2017. № 4 (16). С. 30–39.

120. Жильцов С. С., Мальгин А. В., Григорьянц В. Е. Украина: проблемы территориально-государственного развития. Москва: ВКН, 2015. 223 с.

121. Жирохов М. А. Война в стране винограда. *Авиация и время*. 1999. № 4. С. 31–39.

122. Журавлев В. Легитимация приднестровского государства: структурно-функциональный подход. Тирасполь: науч. изд. ЦСПИ «Перспектива», 2005. 164 с.

123. Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2014. 576 с.

124. Задорожній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014: монографія. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2016. 560 с.

125. Затулін: Росія може визнати незалежність Придністров'я URL: <https://www.unian.ua/world/209455-zatulin-rosiya-moje-viznati-nezalejnist-pridnistrovuya.html> (дата звернення 05.08.2019).

126. Збройний конфлікт в Придністровському регіоні Республіки Молдова, спроби його врегулювання та наслідки, уроки для України. Центр безпекових досліджень «СЕНСС». URL: <https://censs.org/%D0%97%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82-%D0%B2-%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%>

D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE/ (дата звернення: 04.05.2019).

127. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст. Київ: Дельта, 2009. 320 с.

128. Звездова О. Л. «Де-факто держави» на пострадянському просторі. Дис. канд. політ. наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Чорноморський національний університет ім. П. Могили, Миколаїв, 2019. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/05/Disertatsiya-Zvezdova.pdf> (дата звернення: 4.03.2020 р.).

129. Здравомыслов А. Г. Межнациональные конфликты в пост-советском пространстве. Москва: Аспект Пресс, 1999. 286 с.

130. Зеленков М. Ю. Социальная конфликтология (базовый курс). Москва: Юридический институт МИИТа, 2011. 272 с.

131. Зельманович І. І. Політичні механізми врегулювання заморожених конфліктів сучасності: дис. канд. політ. наук: 23.00.02/ Івано-Франківськ, Львів, 2019. 214 с.

132. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2004–2007). Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 394 с.

133. Иванов О.Б. Приднестровский конфликт: современное состояние и пути решения. *Мировая политика*. 2018. № 1. С. 1–12. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25259. (дата звернення: 01.04.2019).

134. Идаятов А. К. Медиакратия и ее роль в урегулировании политических конфликтов (на примере российско-грузинского конфликта 2008 г.) дис. на соиск. уч. ст. канд. полит. наук.: 23.00.02/ Москва, 2014. 192 с.

135. Илларионов А. Единственный бесспорный шанс Украины одержать победу. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SkCA7kp-bVI> (дата звернення: 19.06.2023).

136. Илларионов. А. М. Российско-грузинская воена. Кто был первым? Часть первая. URL: <http://aillarionov.livejournal.com/70169.html> (дата звернення: 02.02.2019).

137. История Приднестровской Молдавской Республики: в 2-х т. / В. Я. Гросул и др. Тирасполь. 2001. Т.2. Ч. 2. 512 с.

138. История России с древнейших времен до наших дней /под ред. А. Н. Сахарова Москва: АСТ, 2016. 1744 с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=556564&p=1> (дата звернення: 05.03.2019).

139. Ищенко Р. Крах Украины. Демонтаж недогосударства. URL: <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjHyc6YuPfhAhVJlosKHdFXDfIQFjACegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fcoollib.com%2Fb%2F311753&usg=AOvVaw19Up0OZT71dcKaKSIPpI38> (дата звернення: 23.11. 2021).

140. Ілларіонов: Росія провокує максимально жорстку реакцію української влади. URL:https://espreso.tv/news/2014/02/28/illarionov_rosiya_provokuye_maksymalno_zhorstku_reakciyu_ukrayinskoyi_vlady (дата звернення: 16. 06. 2023).

141. Іловайськ і Дебальцеве: військовий експерт заявив про штучні котли і зраду генералів. *Діловий Переяслав*. 2016. 4 червня. URL: <https://incident.obozrevatel.com/ukr/crime/47836-ilovajsk-i-debaltseve-vijskovij-ekspert-zayaviv-pro-shtuchni-kotlah-i-zradu-generaliv.htm> (дата звернення: 11.08.2020).

142. Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях / за ред. В. А. Кулика Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 328 с.

143. Іщенко Н. Уроки «російської миротворчості» для України: як Грузія втратила Абхазію. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/09/26/7101218/> (дата звернення: 05.04.2019).

144. Кава О. С. Причини виникнення придністровського конфлікту наприкінці 80-х років XX століття. *Магістеріум. Історичні студії*. 2004. Вип. 17. С. 74–80.

145. Казанцев А. А. Государства – члены НАТО в период российско-грузинского конфликта августа 2008 года: вопросы формирования внешней политики: сб. статей МГИМО. 2011. С. 62–84.

146. Камінський Є. Є Сутнісні концептуальні аспекти побудови відносин з Російською Федерацією (або що усвідомив Барак Обама і чого не сприйняв Віктор Ющенко). Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва: зб. наук. праць. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. С. 55–68.

147. Капелани. На службі Богу і Україні / Укр. ін-т нац. пам'яті, уклад.: Т. Ковтунович, Т. Привалко. Київ: Гончарук А. Б., 2019. 424 с.

148. Капсамун І. Сім порад для влади й одна... для суспільства. На Сході України — нова хвиля сепаратистських виступів. Кроки на випередження? У відповідь? *День*. 2014. 8 квітня. № 63. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-podrobici/sim-porad-dlya-vladi-y-odna-dlya-suspilstva> (дата звернення: 01.05.2020).

149. Капсамун І. Донбас. Як діяти? *День*. 2014. 15 квітня. № 68. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-podrobici/donbas-yak-diyati> (дата звернення: 01.05.2020).

150. Капсамун І. Успішне АТО: ми здатні! *День*. 2014. № 118. 1 липня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/uspishne-ato-mi-zdatni> (дата звернення: 07.08.2020).

151. Капсамун І., Лучик Ю., Білоусова Н. «Перемога в діях починається з перемоги в ідеях». Три чинники, які провокують сепаратизм на Сході, і як з цим боротися. *День*. 2014. 9 квітня. № 64. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/peremoga-v-diyah-pochinaietsya-z-peremogi-v-ideyah> (дата звернення: 01.05.2020).

152. Карасьов В. Ю. Попри кризу, Грузія тримає марку демократії. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2007-11-08-voa4-87046342/227515.html> (дата звернення: 04.03.2019).

153. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. пос. Київ: Крок, 1999. 300 с.
154. Касьянов Г. Про стереотипи. «західна європа». «східна європа». пострадянський простір. *Пострадянський простір*. Част. 3. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2148>- (дата звернення: 01.06.2023).
155. Киридон А. М. Причини російсько-грузинського конфлікту 2008 року: глобальний вимір. URL: <http://vmv.kymu.edu.ua/series/vmv/vipusk8/5.pdf> (дата звернення: 03.02.2019).
156. Киридон А. М. Причини російсько-грузинського конфлікту: регіональний вимір. *Вісник Київського міжнародного університету. Серія: «Історичні науки»*. 2008. № 8. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiHkbO3mor2AhWCv4sKHZUbDpsQFnoECAIQAw&url=http%3A%2F%2Fvmv.kymu.edu.ua%2Fseries%2Fvmv%2Fvipusk8%2F5.pdf&usg=AOvVaw1uDWsIA4eDbE2Px98QRHgN> (дата звернення 03.02.2019).
157. Кияк Т.Р. Молдово-румуно-українські взаємини. *Україна дипломатична*. Вип.2. Київ: 2002.
158. Кіссе А. І. Політико-правові засади управління етнічним конфліктом: дис. на здоб. д-ра політ. наук: спец.: 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство». Київ, 2006. 362 с.
159. Козуб Т. Что в сложившейся ситуации делать Украине? *Комсомольская правда в Украине*. 2008. № 176. 13 августа. С. 3.
160. Колесник І. І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. С. 62.
161. Колесов П. Б. Информационная война Грузии против Южной Осетии и Абхазии. *Зарубежное военное обозрение*. 2008. № 10. С. 18–21.
162. Колосов В.А. СССР, Российская Федерация и Приднестровский конфликт: автореф. дис. канд. ист. наук.: 07.00.02/ Ростов-на-Дону, 2007. 27 с.

163. Копійка В. В., Манжола В. А., Весела Н. М. Україна та Європейський Союз: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 78 с.

164. Кополовець Р. В. Політична та військова роль Росії в окупаційних процесах на території Грузії та емпіричний аналіз демократичного розвитку (на прикладі республіки Південна Осетія). *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2019. Вип. 24. С. 158–162. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/24_2019/24_2019.pdf#page=158 (дата звернення: 04.03.2019).

165. Копытин Ю. Хронология трагедии. Как начинался и к чему привел конфликт на востоке Украины URL: https://24.kg/obschestvo/225024_hronologiya_tragedii_kak_nachinalsya_ikchemu_privel_konflikt_navostoke_ukrainyi/ (дата звернення: 30.02. 2022).

166. Коротченко раскрыл цели третьего этапа спецоперации на Украине. URL: <https://www.mk.ru/politics/2022/06/01/korotchenko-raskryl-celi-tretego-etapa-specoperacii-na-ukraine.html> (дата звернення: 14.06.2023).

167. Котляров И. Украина: гражданская война и попрание международного права украинскими вооружёнными формированиями. *Московский журнал международного права*. Москва, 2014. Вип. 96 (4). С. 16–39. URL: <https://www.politpros.com/journal/read/?ID=3786&journal=167> (дата звернення: 05.07.2020).

168. Коцур В. В. Джерела етнополітичної ситуації в Придністров'ї, як чинник у міждержавних відносин України і Молдови. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Спец. випуск. С. 151–169.

169. Коцур В. В. Джерела та історіографія етнополітичної ситуації в Придністров'ї як чинник у міждержавних відносин України і Молдови. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*, 2011. Вип. 27. С. 209 – 217.

170. Коцур В. В. Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї у контексті українсько-молдовських міждержавних відносин: монографія. Київ, 2013. 272 с.
171. Коцур В. В. Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї: українсько-молдовські взаємини у гуманітарній сфері. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 6 (56). С. 421–433.
172. Коцур В. В. Історико-політичні витоки Придністровської проблеми. *Гілея: науковий збірник: зб. наук. праць*/ ред. Вашкевич В. В. Київ: ВІР УАН, 2010. Вип. 42 (12). С. 670–678.
173. Коцур В. В. Придністровська проблема, як загроза національній безпеці Республіки Молдова. *Політологічний вісник: зб. наук. праць*. Київ: ІНТАС, 2010. Вип. 50. С. 392–401.
174. Кочедыков И. Е. Национализмы Молдовы. *Сравнительная политика*. 2015. № 2 (19). С. 86–91.
175. Кравченко В. Буква миру. Дух війни. *Дзеркало тижня*. 2008. № 30. 15–22 серпня.
176. Красівський О. Я., Підбережник Н. П. Етнополітичні виклики національній безпеці України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2019. Вип. 3 – 4 (99-100). С.35-49. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/krasivskyi_etnopolitychni.pdf (дата звернення: 02.05.2019).
177. Красовицький О., Бура Д. Хроніка війни. 2014—2020. том 1.: Від Майдану до Іловайська. Харків: 2020 480 с.
178. Кречетніков А. Росія і Грузія п'ять років потому: ані війни, ані миру. BBC Україна. 2013. 8 серпня. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/08/130808_russia_georgia_ug (дата звернення: 02.05.2019).
179. Кривизюк Л. П. Серпень 2014 року: вторгнення регулярних військ Російської Федерації в Україну. *Воєнно-історичний вісник*. 2022. 43(1), С. 68 – 82.
180. Круглашов А. М. Чи допоможуть європейські ліки хронічній кризі Придністров'я ? *Політика і час*. 2006. № 4. С. 44–58.

181. Кудlach В., Самокиш І., Прокопенко М. Погляд із Одеси. *День*. 2014. № 64. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/poglyad-iz-odesi> (дата звернення: 01.05.2020).
182. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет. Київ: Дух і Літера, 2018. 560 с.
183. Кулик В. А. К вопросу о роли Украины в Приднестровском урегулировании, Приднестровье в геополитической системе координат XXI века. Тирасполь: РИОПГУ, 2002. С. 58–67.
184. Кулик В. А. Придністрівське врегулювання: «райдужні» перспективи. *Дзеркало тижня*. 2010. № 3. С. 5. URL: https://dt.ua/POLITICS/pridnistrovske_vregulyuvannya_rayduzhni_perspektivi.html (дата звернення: 22.08.2021).
185. Кулик В. А. Україну витісняють з Придністров'я. *Коментарі*. 2009. № 10. С. 18.
186. Кулик В. А. Україна повинна стати гравцем, а не фігурою в «придністрівській партії». *Контекст*. 2001. № 10. С. 30–37.
187. Кульчицький С. В., Парохонський Б. О. Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси в 3-х томах. *Новітній український державотворчий процес*. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 3. 327 с.
188. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. Київ: Кліо, 2016. 720 с.
189. Курас І. Ф. Етнополітологія: перші кроки. Київ: Генеза, 2004. 734 с.
190. Куромія Х. Зрозуміти Донбас. Дух і літера. 2015. 144 с.
191. Кухалейшвілі Г. Чому Маріуполь проголосував за уламки «Партії регіонів»? *Зовнішні справи*. 2014. № 9. С. 6–7.
192. Куцька О. М., Туранський М. О. Роль російських теле- і радіоканалів в інформаційно-пропагандистському забезпечення окупації Криму. *Воєнно-історичний вісник*. № 2 (32). 2019. С. 99–112.

193. Кушнірук Б. Б. Російсько-грузинська війна: причини та наслідки. УНІАН. 2008. 18 серпня. URL: <http://www.unian.net/ukr/news/news-267814.html> (дата звернення 04.02.2019).
194. Кушнірук Б. Б. Росія розв'язала війну проти Грузії. *Універсум*. 2008. № 7 – 8 (177–178). липень–серпень. С. 8.
195. Лавров А. В. Хронология боевых действий между Россией и Грузией в августе 2008 года. Танки августа. Москва, 2009 144 с.
196. Лазарович М. В. Російсько-українська війна (2014–2017 роки): короткий нарис. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 240 с.
197. Левик Б. С. Балто-Чорноморський регіон: сучасний потенціал та перспективи: монографія. Маріуполь: Східний видавничий дім, 2015. 243 с.
198. Левик Б. Військова безпека Грузії у період 1991–2011 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: «Історичні науки». 2012. Вип. 19. С. 421–433.
199. Левик Б. С. Військова безпека пострадянських республік 1991–2011 рр.: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 380 с.
200. Леушкин Д. В., Сухиашвили Д. Т. Эволюция и основные этапы отношений Грузии и НАТО. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2019. № 1. С. 38–43. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-i-osnovnye-etapy-otnosheniy-gruzii-i-nato> (дата звернення: 02.03.2019).
201. Ливинская Ю. Г. Предпосылки и причины возникновения российско-грузинского конфликта в украинском и российском научном дискурсах. *Sdirect* 24. 2019. № 4 (2). С. 159–180 URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/527eac_10668738b8e543bb8b0384ce69944bdd.pdf (дата звернення: 01.04.2019).
202. Лівінська Ю. Г. Базування ЧФ РФ на території України, як загроза національній безпеці у суспільному дискурсі України. *Виклики політики безпеки: історія і сучасність*: зб. тез доповідей міжн. наук. конф., м. Львів, 18–19 жовтня 2018 р. /НАСВ. Львів, 2018. С. 209–210.

203. Лівінська Ю. Г. Збройні конфлікти за участю Російської Федерації в Нагірному Карабасі, Придністров'ї, Грузії та в Україні в українській історіографії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. № 49. Т. 1. С. 31 – 38.

204. Лівінська Ю. Г. ЗМІ, як аспект інформаційної безпеки України у 2014-2017 рр. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ: зб. тез доповідей міжн. наук. -техн. конф., Львів, 17–18 травня 2018 р. /НАСВ. Львів, 2018. С. 344.*

205. Лівінська Ю. Г. Передумови та причини російсько-грузинського збройного конфлікту: погляд української історіографії. *Новітня доба, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. 2021. Вип. 9. С. 226–236.

206. Лівінська Ю. Г. Російсько-грузинський конфлікт 2008р.: відмінності українського і російського наукових дискурсів. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ: зб. тез доповідей міжн. наук. -техн. конф., Львів, 16 – 17 травня 2019 р./НАСВ. Львів, 2019. С. 333.*

207. Лівінська Ю. Г. Російсько-грузинська війна 2008 р.: уроки для України. *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття: зб. тез доповідей міжн. наук. конф., Львів, 25 – 26 червня 2019 р. / НАСВ. Львів, 2019. С. 183–186.*

208. Лівінська Ю. Г. Російсько-молдовський конфлікт 1992 р. в українському та російському історіографічних дискурсах. *Актуальні питання сучасної науки, суспільства та освіти: матер. VII міжн. наук. - практ. конф. Харків. 29-31 січня 2022 р. С. 1346–1350.*

209. Лівінська Ю. Г. Чинники виникнення російсько-молдовського конфлікту 1992 р. в українському історіографічному дискурсі. *Застосування сухопутних військ Збройних сил України у конфліктах сучасності: зб. тез доповідей міжн. наук. конф. Львів. 20 листопада 2020 р. / НАСВ. Львів, 2020. С. 230 –231.*

210. Лебедева Ю. О. Інформаційний вимір російсько-грузинського конфлікту 2008 року: уроки для України. *Українознавство*. 2018. №4 (69). С. 55–63. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/152043>. DOI: 10.30840/2413-7065.4(69).2018.152043 (дата звернення 02.03.2019).
211. Лузянин С. Г. Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004–2008 гг.). Москва: АСТ: Восток–Запад, 2007. С. 12–13.
212. Люди «сірої зони». Свідки російської анексії Криму 2014 року / упоряд. та вступ А. Андрієвська, О. Халімон Київ: КІС, 2018. 264 с.
213. Ляшенко Т. Молдова на шляху євроінтеграції: взаємовідносини влади та опозиції. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 361–376.
214. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.
215. Майборода О. М. Користь і сентименти в українсько-російських відносинах. Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва: зб. наук. праць. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. С. 88 – 95.
216. Майная Н. Запад не позволит России одержать военную победу над Украиной, убежден Илларионов URL: <https://glavred.info/article/voyna-v-ukraine-prodlitsya-tri-goda-i-eto-pri-optimistichnom-scenarii-andrey-illarionov-10363934.html> (дата звернення: 15.06.2023).
217. Макарычев А. С. Россия, НАТО и «цветные революции»: дискурсивные ловушки. Вестник Института Кеннана в России. С. 44 - 51. URL: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/Vestnik_14.pdf (дата звернення: 04.02.2019).
218. Мак-Комбс М. Встановлення пріоритетів: масмедії та громадська думка. Київ, 2007. 256 с.
219. Малышев Д. В. Приднестровский конфликт: траектория развития. *Вестник Московского университета. Сер. 25. «Международные отношения и мировая политика»*. 2013. № 1. С. 106–126.

220. Маракуца Г. С. Приднестровский конфликт – перспективы урегулирования. *Приднестровье*. 2003. № 3. С. 15–19.
221. Маруховська-Картунова О. О. Про природу етнополітичних конфліктів: чому бунтують етнічні групи. *Наукові записки: збірник*. Київ: Коаліція, ІПіЕНД, 2005. Вип. 27. С. 49–62.
222. Матишов Г. Г., Котеленко Д. Г. Украинские националисты на страже американских интересов. *Власть*. 2016. Т. 24. № 12. С. 211–222.
223. Матяш В. Н. Приднестровский конфликт: проблемы и перспективы урегулирования. М., 2002. С. 46.
224. Махалкина М. А. Абхазия, Южная Осетия и Приднестровье во внешней политике России (1991–2008 гг.): автореф. дис. канд. истор. наук: 07.00.02/ Краснодар, 2015. 28 с. URL: <http://docspace.kubsu.ru/docspace/bitstream/handle/1/845/%d0%90%d0%92%d0%a2%d0%9e%d0%a0%d0%95%d0%a4%d0%95%d0%a0%d0%90%d0%a2%20%d0%9c%d0%b0%d1%85%d0%b0%d0%bb%d0%ba%d0%b8%d0%bd%d0%be%d0%b9%20%d0%9c.%d0%90..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 05.02.2019).
225. Мацнев А. А. Этнополитические конфликты: природа, типология и пути урегулирования. *Социально-политический журнал*. 1996. №4. С4 –51.
226. Медведев подписал перемирие с Грузией. Lenta.ru. 2008. 16 августа. URL: <https://lenta.ru/news/2008/08/16/sign/> (дата звернення: 05.02.2019).
227. Мединец М. Я. Приднестровская проблема в исторической политике Республики Молдова и Приднестровской Молдовской Республики. автореф. дис.канд. истор. наук. 07.00.02. Казань. 2018. 23 с. URL: <https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/154944/2018-260.pdf?sequence=-1> (дата звернення: 05.02.2019).
228. Мельничук І. М. Інтеграційні проекти Російської Федерації на пострадянському просторі: дис. докт. політ. наук: 23.00.04 / Чернівці, 2015. 519 с.

229. Мельничук І. М. Концепт «пострадянський простір» у сучасному політологічному дискурсі. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2014. № 7. С. 173 – 182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2014_7_17 (дата звернення: 01.06.2023).
230. Михайлов В. А. Принцип «воронки», или Механизм развертывания межэтнического конфликта. *СОЦИС*. 1993. № 5. С. 58.
231. Між війною і соборністю. Соціокультурна інтеграція та адаптація переселенців з Донбасу та Криму. Західноукраїнський вектор: монографія. / відп. ред. М. Р. Литвин. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2017. 452 с.
232. Міжнародне публічне право / за редакцією В. М. Репецького. Київ: Знання, 2012. 438 с.
233. Міноборони РФ не планує наступу на Тбілісі. Саакашвілі заспокоює жителів міста. *Корреспондент.net*. 2008. 11 серпня. URL: <http://ua.korrespondent.net/world/550987-minoboroni-rf-ne-planue-nastupu-na-tbilisi-saakashvili-zaspokooyue-zhiteliv-mista> (дата звернення: 09.03.2019).
234. Мусяце С. Історична освіта та формування ідентичності у конфліктному регіоні. Ситуація в Придністров'ї, Республіка Молдова. Громадянське суспільство в час воєнних конфліктів: зб. наук. статей. Львів: Панорама, 2021. С. 107 – 122. URL: https://www.researchgate.net/publication/349297676_Istoricna_osvita_ta_formuvanna_identicnosti_v_konfliktnomu_regioni_situacia_v_Pridnistrov'i_Respublika_Moldova (дата звернення: 09.03.2019).
235. Мутіна Н. А. Від «чужого» до «ворога»: механізм формування «образу ворога» в російсько-грузинській інформаційній війні 2008 року в оцінці європейських ЗМІ. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія»*. 2009. Вип. 4. С. 134–140.
236. Мяло К. Г. Россия и последние войны XX века (1989 – 2000). К истории падения сверхдержавы. Москва, 2002. 480 с.

237. Навіщо Путін наказав атакувати Авдіївку – інтерв'ю військового експерта. YouTube. 2017. 1 лютого. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CA5x5ldml_c (дата звернення: 10.10.2020).

238. Названы три сценария развития спецоперации на Украине. URL: <https://expert.ru/2022/09/16/nazvany-tri-stsenariya-razvitiya-spetsoperatsii-na-ukraine/> (дата звернення: 15.06.2023).

239. Наші керівники робили, все, що могли — військові експерти про Іловайськ. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2TF1AwjIQT8> (дата звернення: 15.08.2020).

240. Неприцький О. А. Придністровський конфлікт: спроби врегулювання на початку XXI ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: «Історія». 2006. Вип. 10. С. 328–331.

241. Неткачев Ю. М. Неизвестная правда о Приднестровском конфликте 1992 года: исторический очерк. 2019. 242 с.

242. Нечаєва-Юрійчук Н. В. До питання про причини виникнення та розвиток Придністровського конфлікту. *Історична панорама*. 2010. Вип. 11. С. 42 – 53.

243. Нечаєва-Юрійчук Н. В. До питання про причини та ймовірні наслідки грузино-російського конфлікту у серпні 2008 року. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4826.html> (дата звернення: 09.03.2019).

244. Нечаєва-Юрійчук Н. В. Придністров'я, як фактор впливу на республіку Молдову та Україну. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: зб. наук. статей, Чернівецький національний університет, 2015. Т. 31 – 32. С. 58 – 64.

245. Нечаєва-Юрійчук Н. В. Російсько-грузинське протистояння серпня 2008 року: українська інформаційна складова. *Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент*. 2011. Вип. 1. С. 224 – 233.

246. Определение агрессии. Утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 09.04.2019).

247. Орлова Т. В. Історія нових незалежних держав: навч. пос. Київ: Знання, 2010. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-10966.html> (дата звернення: 09.04.2019).
248. «Особливий статус» Донбасу – це більше, ніж конфедерація, – Г. Перепелиця. UkrlifeTv. URL: <http://www.ukrlife.tv/video/politika/osoblivii-status-donbasu-tse-bilshe-nizh-konfederatsiia-georgii-perepelitsia> (дата звернення: 01.05.2020).
249. Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матер. газети «The New York Times» 2013–2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018. 312 с.
250. Павленко П. Ю. «Русский мир», як ідеологія російського неоімперіалізму: українські реалії. *Волинський благовісник*, 2015. № 3. С. 281–286.
251. Паин Э. А. Проблемы регулирования политических конфликтов в постсоветском обществе. *Социальные конфликты: Экспертиза. Прогнозирование. Технология разрешения*. 1991. № 2. С. 118–149.
252. Парахонський Б. О. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2014. 41 с.
253. Парахонський Б. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики та загрози національній безпеці України: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2013. 53 с.
254. Парахонський Б. О. Системна криза міжнародної безпеки: Близькосхідно-Чорноморський простір: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2016. 51 с.
255. Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. Київ: Стилос- ПЦ «Фоліант», 2003. 254 с.
256. Перепелиця Г. М. Конфликт в Приднестровье: причины, проблемы и прогноз развития. Київ: Стилос, 2001. 147 с.
257. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. Київ: ПЦ «Фоліант», 2003. 432 с.
258. Петрова І. В. Значення посередницької місії України в Придністров'ї для здійснення її євроінтеграційного курсу. *Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ ст. Дев'яті*

читання пам'яті В'ячеслава Липинського: матеріали доповідей учасників IV Міжнар. наук. -практ. конф. Волинська обласна друкарня, 2006. С. 87–88.

259. Петрова І. В. Зовнішньополітичні чинники врегулювання Придністровського конфлікту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд політ. наук: 23.00.02: Чернівці, 2007. 22 с.

260. Петрова І. В. Політика Росії стосовно безпосередніх учасників Придністровського конфлікту. *Буковинський журнал*. 2006. № 3. С. 154–162.

261. Петрова І. В. Придністровський конфлікт – загроза національній безпеці України. *Політологічні та соціологічні студії: зб. наук. праць*. / Т. VI. темат. випуск. Проблеми національної безпеки: регіональні та глобальні аспекти. Чернівці: вид. дім «Букрек», 2008. С. 286–298.

262. Петрова І. В. Причини та передумови Придністровського конфлікту. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 30. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. С. 760 – 766.

263. Петрова І. В. Проблема ефективності дипломатичних заходів держав-гарантів врегулювання Придністровського конфлікту. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: зб. наук. статей*. Том 12 – 13. Чернівці: Рута, 2006. С. 258-263.

264. Петрова І. В. Українці Придністров'я: pro et contra «Помаранчевої Революції» в Україні. Діаспора, як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: тези доповідей. Львів: Поліграфічний центр Видавництва НУ «Львівська політехніка», 2006. С. 55–57.

265. Петровський В. В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991–2001 рр.): монографія. Харків, Майдан, 2003. 492 с.

266. Пилявець Р. І. Війна / Енциклопедія Сучасної України; редкол.: І. М. Дзюба та ін.; Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-34448> (дата звернення: 15.05.2023).

267. Пирожков С. І. Без довіри між Кишиневом і Тирасполем врегулювання домогтися майже неможливо. *День*. 2007. № 151. URL: <http://www.day.kiev.ua/187485/#> (дата звернення: 09.04.2019).

268. Пирожков С. І. Придністровський конфлікт та війна на Донбасі. Україна дипломатична. *Науковий щорічник*. 2015. Вип. 16. С. 661–671.
269. Пирожков С. І. Україна сподівається на активізацію двостороннього діалогу після призначення нового уряду Молдови. URL: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/33565.htm> (дата звернення: 21.02.2021).
270. Пирожков С. І. Україна та Молдова: від сусідства до партнерства. *Україна дипломатична: наук. щорічник*. 2007. Вип. 8. С. 550–568.
271. Підшибякін С. В. АТО на Сході України в українському суспільному дискурсі (2014 – 2018): дис. на здоб. ступ. докт. філософії: 032/НАСВ, Львів, 2021.
272. Пінцак В. І. Військово-політичне протистояння 1992 року у Республіці Молдова. *Русин*. 2010. № 2 (20). С. 111–116.
273. Пінцак В. І. Політика України у врегулюванні Придністровського конфлікту. *Нова політика*. 2002. № 2. С. 25–28.
274. Платонова М. А. Трансформация национальных интересов Грузии в контексте признания Россией независимости Абхазии и Южной Осетии. *Вестник Волгогр. гос. ун - та*. Сер. 4. № 1 (19). 2011. URL: https://vol-su.ru/upload/medialibrary/719/2_zomjeaovuiaidghsw.pdf (дата звернення: 04.03.2029).
275. Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2018. 344 с.
276. Поликарпов М. А. Игорь Стрелков. Битва за Донбасс. Разгром карателей. Хроника сражений. URL: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjA7ODcuPfhAhWDxIsKHRHqAZcQFjADegQIBhAB&url=https%3A%2F%2Fbookz.ru%2Fauthors%2Fpolikarpovmihail%2Fbitva-za_493%2Fpage-2-bitva-za_493.html&usg=AOvVaw2iaY2XYZ0d-hTUifeNBMDA (дата звернення: 04.03.2020).

277. Поможет ли закон об особом статусе Донбасса превратить перемирие в мир? *Комсомольская правда в Украине*. 2014. № 204. 17 сентября. С. 3. URL: <https://kp.ua/life/470391-pomozhet-ly-zakon-ob-osobom-statuse-donbassa-prevratyt-peremyrye-v-myr> (дата звернення: 04.03.2020).

278. Празаускас А. СНГ – как постколониальное пространство. *Независимая газета*. 07.02.1992. URL: https://sites.ualberta.ca/~khineiko/NG_92_93/1141438.htm (дата звернення: 04.03.2020).

279. Придністровський конфлікт. Матеріали Вільної енциклопедії «Вікіпедія». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%9C%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97 (дата звернення: 04.03.2029).

280. Придністровська проблема: погляд з України. / Н. В. Беліцер та ін. Київ, 2009. 272 с.

281. Прібиловський В. В. Тоталітаризм, комуністи, націонал-патріоти, фашисти. Терміни й реальність. *Юридичний журнал: аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практики*. 2005. № 6. С. 176–183.

282. Про оборону України: Закон України від 06 грудня 1991 р. № 1932-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/1932-12.#Text>.

283. Про затвердження Інструкції «Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України»: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM056978> (дата звернення: 31.05.2023).

284. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 р. «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03 2021 р. №121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 31.05.2023).

285. Прокопенко М. «Явка на «референдумі» – до 10 % виборців». *День*. 2014. 13 травня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-podrobici/yavka-na-referendumi-do-10-viborciv> (дата звернення: 01.05.2020).
286. Пряхин В. Ф. Региональные конфликты на постсоветском пространстве: Абхазия, Южная Осетия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Таджикистан. Москва: ООО Изд-во ГНОМ и Д., 2002. 344 с.
287. Радчук О. Закон про особливий статус Донбасу: сценарії та наслідки. *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/29/kolonka/aleksandr-radchuk/bezpeka/zakon-pro-osoblyvyj-status-donbasu-scenariyi-ta-naslidky> (дата звернення: 04.03.2029).
288. Райтшустер Б. Путінократія. Людина влади та її система. Харків: Віват, 2015. 352 с.
289. Рассел Дж. Имитационная демократия. VSD. 2013. 113 с.
290. Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 304 с.
291. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій: монографія. Харків: ХДАК, 2011. 376 с.
292. Росія вивела не всі війська з Грузії. *УНІАН*. 2008. 10 жовтня. URL: <https://eunews.unian.ua/152607-rosiya-vivela-na-vsi-viyska-z-gruziji.html> (дата звернення: 04.03.2029).
293. Росія почала роздавати паспорти на території Грузії за 1,5 року до військового вторгнення. *5.ua*. 2015. 6 серпня. URL: <http://www.5.ua/svit/rosiia-pochala-rozdavaty-pasporty-na-terytorii-hruzii-za-15-roku-do-viiskovoho-vtorhnennia-posol-89529.html> (дата звернення: 04.03.2020).
294. Рудь І. Придністровський конфлікт: основні причини й сучасний стан протистояння. *Україна: події, факти, коментарі*. 2019. № 1. С. 34–39.
295. Рущенко І.П. Війна цивілізацій. Анатомія російсько-українського конфлікту. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія. 2020. 436 с.

URL: <https://nashformat.ua/products/vijna-tsyvilizatsij.-anatomya-rosijsko-ukrainskogo-konfliktu-921238> (дата звернення: 04.05.2023).

296. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Лубни: ФОП Павленко О.Г. 2015. 266.
URL: <https://book-ye.com.ua/catalog/sotsiolohiya/rosijsko-ukrayinska-hibrydna-vijna-pohlyad-sotsioloha/> (дата звернення: 04.05.2023).

297. Рябов А. Постсоветское пространство: факторы и циклы развития
URL: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2018_03/Ryabov_Post_sovetskoye.pdf (дата звернення: 01.06.2023).

298. Саврыга К. П. Украинский кризис и международное право: вооруженный конфликт на востоке Украины и сецессия Крыма. *Право и политика*. 2015. № 7. С. 954–967.

299. Садовнік О. В. Бої за Бендери у червні 1992 року, як кульмінація Придністровського збройного конфлікту 1989–1992 рр. / гол. ред. Вашкевич В. М. Київ: *Гілея*: наук. вісник. зб. наук. праць. 2016. Вип. 111 (8). 384 с.

300. Садовнік О. В. Історичні корені виникнення Придністровського конфлікту 1989–1992 рр.: Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка у складі УРСР 1924–1940 рр., як одна із основних передумов конфлікту. *Гілея*: наук. вісник. зб. наук. праць. 2016. Вип. 110 (7). 432 с.

301. Садовнік О. В. Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка в складі УРСР 1924–1940 рр.: до питання про історичні передумови виникнення Придністровського конфлікту 1989 – 1992 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: «Історія»*. Вип. 25: зб. наук. праць. 2017. 442 с.

302. Садовнік О. В. Придністровський конфлікт у період 1988 – 2014 рр.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.02 / ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України». Київ, 2020. 228 с.

303. Садовнік О. В. Придністровський конфлікт 1989-1992 рр.: хронологічні межі та головні етапи. 2020. URL: <https://vspu.net/nzhist/index.php/nzhist/article/view/640> (дата звернення: 06.05.2019).

304. Садовнік О. В. Причини та сприяючі фактори виникнення Придністровського конфлікту кінця 1980-х-початку 1990-х рр. *Гілея: науковий вісник. «Історичні науки»*. № 132. 2018. С. 138–141.

305. Садовнік О. В. Сучасні російська та придністровська історіографії придністровського конфлікту. *Актуальные научные исследования в современном мире: сб. науч. трудов. XI междунар. научн. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 11, Ч. 2* 165 с.

306. Самуйлов С. М. Межнациональные процессы в Европе: содержание, роль Запада и политика России. Москва, 1994. 276 с.

307. Сарматов А. Донбасс. История необъявленной войны. 2018. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Донбасс_История_необъявленной_войны.html?id=5f5ODwAAQBAJ&source=kp_book_description&redir_esc=y (дата звернення: 03.06.2019).

308. Сарматов А. Записки очевидца необъявленной войны. ЛитРес: Самиздат, 2017. Т. 2. URL: <https://www.rulit.me/books/zapiski-ochevidca-neobyavlennoj-vojny-tom2-read-500012-1.html> (дата звернення: 23.11.2021).

309. Сборщиков Н., Кириленко А. «Донецкий треугольник»: борьба за «серую зону» или крест на «Минске»? *Комсомольская правда в Украине*. 2017. № 16. 31 января. С. 2.

310. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2017. 496 с.

311. Северский В. Донбасс в огне. Хроника необъявленной войны. URL: https://books.google.com.ua/books/about/%D0%94%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%81_%D0%B2_%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%B5_%D0%A5%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA.html?id=GUaJCgAAQBAJ&redir_esc=y (дата звернення: 23.11.2021).

312. Селиванова И. Ф. Приднестровский конфликт: что за этим стоит? *Обозреватель*. 1994. № 3-4. С. 55.
313. Селиванова И. Ф. Республика Молдова: хроника приднестровского конфликта. *Кентавр*. 1994. № 4. С. 146.
314. Селиванова И. Ф. Россия в геополитических координатах современности. Москва: Институт экономики РАН, 2014. 53 с.
315. Семибратов Е. В. Российско-украинские отношения в 2014-2018 гг.: динамика, тенденции, перспективы. *Постсоветские исследования*. 2019. Т. 2. №2. С. 1021–1031.
316. Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України /Бочарніков В. П., Свешніков С. В., Тимошенко Р. І. Х.: ХНУПС. 2019. 208 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/358494061_Monograph_Systemic_military-political_features_of_the_modern_conflict_on_the_territory_of_Ukraine_In_Ukrainian (дата звернення: 04.05.2023).
317. Сірук М. Дуже позитивний знак для України. *День*. 2014. 28 березня. № 56. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/duzhe-pozitivniy-znak-dlya-ukrayini> (дата звернення: 01.05.2020).
318. Сірук М. Еволюція позиції НАТО, або що може зупинити Путіна. *День*. 2014. 3 квітня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/evolyuciya-poziciyi-nato-abo-shcho-mozhe-zupiniti-putina> (дата звернення: 01.05.2020).
319. Слезко В. Василь Лаптіїчук: «У російському генштабі вже є детальні карти всіх військових об'єктів в Україні, котрі підлягають знищенню». *Універсум*. 2008. № 9–10 (179–180). вересень–жовтень. С. 20.
320. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим: місце в модерному національному проекті: аналітична записка. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 66 с.
321. Соловій Г. Грузино-російська війна на Кавказі: історія, причини, наслідки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2009. Вип. № 1. 2009. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3179>

/Soloviy.pdf;jsessionid=99CA71E76A0141248DFFD8A400E15F61?sequence=1
(дата звернення: 01.05.2020).

322. Сороківська-Обіход А. І. Російсько-грузинський військовий конфлікт 2008 року: інформаційно-психологічне протистояння: дис. на здоб. наук. ступеня док. філос.: 032.03. Львів, 2022 275 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sorokivska-Obikhod_Ariadna/Rosiisko-hruzynskyi_viiskovy_i_konflikt_2008_roku_informatsiino-psykholohichne_protystoiannia/ (дата звернення: 07.06.2023).

323. Стек Л. Чи загрожує Авдіївці штурм: думки експертів. Радіо Свобода. 2017. 6 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28280260.html> (дата звернення 10.10.2020).

324. Сушенцов А. А. Модели поведения Российской Федерации в международных конфликтах 1990 – 2000-х гг. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-povedeniya-rossiyskoy-federatsii-v-mezhdunarodnyh-konfliktah-1990-2000-h-g> (дата звернення 01.05.2020).

325. Сушко О. Україна—наступна? *Універсум* Львів. 2008. № 7–8. липень—серпень. С. 32–33.

326. Суций С. Я. Украина, Россия и мир. Кризис 2014: предпосылки, последствия, этнополитические перспективы, Москва, 2015. 302 с.

327. Тактична підготовка артилерійських підрозділів: підручник / П. Є. Трофименко та ін. Суми: Сумський державний університет, 2012. 776 с.

328. Твердохліб В. Молдова незадоволена Україною. *Дзеркало тижня*. 2002. № 28 (27 лип. – 2 серп.).

329. Тенденції розвитку форм і способів збройної боротьби в сучасних війнах і збройних конфліктах: монографія/ П. П.Ткачук та ін. Львів: НАСВ, 2015. 90 с.

330. Тимоць І. «Авдіївка показала стратегічну перевагу української армії над російською», – військовий експерт. PolUkr. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2017/02/30162/> (дата звернення: 10.10.2020).

331. Тимчук: Іловайськ не був поразкою. Не може бути поразкою результат чужої підлості, підступності і скотства *Gordonua.com*. 2017. 23 серпня. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/-timchuk-ilovajsk-ne-buv->

porazkoju-ne-mozhe-buti-urazhennjam-rezultat-chuzhoji-pidlosti-pidstupnosti-i-bljuznirstva-203879.html (дата звернення: 15.08.2020).

332. Трофимович В. В., Куцька О. М. Спецпропаганда Радянського Союзу наприкінці Другої світової війни в науковому дискурсі кінця XX – поч. XXI ст. *Військово-історичний меридіан*. 2017. №4. С. 26 – 41.

333. Трофимович В. В. Російська агресія проти України, як загроза світовій системі безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2017. Вип. 26. С. 135 – 142.

334. Туранський М. О. Інформаційно-психологічні операції в гібридній війні: історіографічний аспект. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2018. № 1. С. 111–121.

335. Туранський М. О. Крим крізь призму геополітичних прагнень Росії: маніпуляції суспільною свідомістю. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 30. С. 238–247.

336. Туранський М. О. Культурна експансія Росії в Автономній Республіці Крим наприкінці XX – на поч. XXI ст.: *Гілея: науковий вісник*. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. № 2. Вип. 129. С. 61– 66.

337. Туранський М. О. Пропагандистська кампанія Росії у підготовці до анексії Кримського півострова. *Військово-історичний меридіан: ел. наук. фаховий журнал*. Інститут історії України. 2017. Вип. 3 (17). С. 67–81.

338. Туранський М. О. Тижневик «Военно-промышленный курьер», як джерело маніпулятивно-пропагандистської інформації у латентній фазі підготовки Росії до анексії Криму (2004–2013 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 28. С. 216–227.

339. Туранський М. О., Куцька О. М. Роль російських теле - і радіоканалів в інформаційно-пропагандистському забезпеченні окупації Криму. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. Вип. 2 (32). С. 99 – 112.

340. Туранський М. О., Харук А. І. Гібридна війна та анексія Криму очима польських дослідників. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2019. Вип. 12. С. 194–204.
341. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 166 с.
342. Тучинський В. А. Політичні передумови утворення Молдавської автономної радянської соціалістичної республіки у складі УРСР в 1924 р. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: «Історія». 2009. Вип. 15. С. 71–74.
343. Україна та проект «Русского мира». Аналітична доповідь / В. М. Яблонський та ін. Київ: НІСД, 2014. 95 с.
344. Українське суспільство в умовах війни. / Дембіцький С. та ін. за ред. Головахи Є., Макеева С. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
RL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiiivse.pdf> (дата звернення: 04.05.2023).
345. Усатюк К. Р. Російсько-грузинський конфлікт 2008 року: уроки для України. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/28384/1/124-133.pdf> (дата звернення: 03.05.2019).
346. Усна історія російсько-української війни (2014 - 2015 роки) / Український інститут національної пам'яті, за ред. В. В. Морока. Київ: КІС, 2015. Вип. 1. 176 с.
347. Усна історія російсько-української війни (2014 - 2016 роки) / Український інститут національної пам'яті, за ред. Г. М. Васильчука, В. В. Морока. Київ: КІС, 2016. Вип. 2. 464 с.
348. Усна історія російсько-української війни (2014 - 2016 роки) / Український інститут національної пам'яті, за ред. В. І. Мільчева, В. В. Морока. Київ: КІС, 2017. Вип. 3. 200 с.
349. Усна історія російсько-української війни (2014 - 2018 роки) / Український інститут національної пам'яті, за ред. В. В. Морока, Київ: КІС, 2018. Вип. 4. 384 с.

350. Усна історія російсько-української війни (2014-2019 роки) Український інститут національної пам'яті, за ред. В. В. Морока, Київ: КІС, 2019. Вип. 5. 432 с.

351. Федченко А., Рябоконь А. Не дасть повториться Іловайську: на карті АТО прорисовуються три нових котла. *Комсомольская правда в Україні*. 2015. 24 янв. № 14. С. 3.

352. Фельштинський Ю., Станчев М. Третя світова: Битва за Україну. Наш формат, 2022. 416 с.

353. Фесенко розповів, кого покарають за Іловайськ. *Zik*. 2015. 14 серпня. URL: https://zik.ua/news/2015/08/14/fesenko_rozpoviv_kogo_pokarayut_z_ilovaysk_616338 (дата звернення: 15.08.2020).

354. Филипенко А. «Росія діє на Донбасі за придністровським сценарієм. Чому ми маємо навчитися?» Лекція експерта НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/3870> (дата звернення: 01.05.2020).

355. Фролов К. А. Приднестровский регион в геополитической системе координат восточно-христианской цивилизации. Приднестровье в геополитической системе координат XXI века. Тирасполь: Науч. изд-во ЦСПИ «Перспектива», 2002. С. 68-70.

356. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Москва: РОССПЭН, 2003. 368 с.

357. Хардель Р. З., Виздрик В. С. Історична свідомість, як об'єкт інформаційного впливу в нових медіа під час протистояння Російської Федерації з Україною. *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика»*. 2019. Вип. 45. С. 100–107.

358. Харитонова Н. И. Международно-политическое измерение Приднестровского конфликта: стратегические подходы к урегулированию: автореф. дис. на соиск. уч. степени докт. полит. наук.: 23.00.04. 2019. Москва. 54 с.

359. Харитонова Н. И. Приднестровье: война и перемирие (1990 – 1992 гг.). *Новый исторический вестник*. 2008. № 17. С. 187–197.

360. Харитонов Н. И. Приднестровский конфликт: новые подходы к изучению прошлого и настоящего. *Вестник Российского государственного гуманитарного университета*. 2014. № 19. С. 105–119.
361. Харук А. І., Сороківська-Обіход А. І. Висвітлення російсько-грузинської війни 2008 р. у західній історіографії. *Військово-науковий вісник*. 2019. Випуск 32. С. 228–240.
362. Хухлаев О. Е. Причины этнического конфликта: построение социальнопсихологической типологии. *Этнопсихология: вопросы теории и практики*. 2006. Ч. 1. С. 52–67.
363. Цивільно – військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи (2014–2018 рр.): монографія / відп. ред. І. Г. Патер. Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2018. 550 с.
364. Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична роль Чорноморського флоту Російської Федерації в Україні. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 672 – 679.
365. Цуканова О. В. Основные этапы переговорного процесса в области урегулирования молдово-приднестровского конфликта. *Бизнес в законе*. 2011. № 3. С. 135–139.
366. Цуканова О. В. Роль России в процессе урегулирования молдово - приднестровского конфликта. *Пробелы в российском законодательстве*. 2010. № 4. С. 294–297.
367. Цуканова О. В. Этапы молдово-приднестровского конфликта. *Пробелы в российском законодательстве*. 2011. № 2. С. 246–249.
368. Цыганок А. Д. Война на Кавказе 2008: русский взгляд. Грузино-осетинская война 8-13 августа 2008 г. Москва, 2011. 340 с.
369. Цыганок А.Д. Причины и следствия в гражданском конфликте на Украине. URL: <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/prichiny-i-sledstviya-v-grazhdanskom-konflikte-na-ukraine/> (дата звернення: 20.07.2018).
370. Чаленко А., Коротков Д., Ильченко А. «Россия не сдаст Осетию». *Сегодня*. 2008. № 176 (3012). 9 августа. С. 4.

371. Чалий В. Росія поступила необачно, визнавши незалежність Абхазії та Південної Осетії. *Центр Разумкова*. 2008. 27 серпня.
URL: http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=617 (дата звернення: 23.03. 2019).
372. Часовских С. Новороссия. Год войны. URL: <https://e-libra.ru/read/481954-novorossiya-god-voyny.html> (дата звернення: 23.03 2019).
373. Чем закончится спецоперация на Украине: три варианта развития событий. URL: <https://expert.ru/2022/09/16/nazvany-tri-stsenariya-razvitiya-spetsoperatsii-na-ukraine/> (дата звернення: 15.06. 2023).
374. Чепурко В. Новая тактика АТО. *Комсомольская правда в Украине*. 2014. № 182. 20 августа. С. 4.
375. Чепурко В., Прозорова М. Битва за Дебальцево: назревает новый котел. *Комсомольская правда в Украине*. 2015. № 17. 28 января. С. 4.
376. Черник П. П. Грузинсько-російська війна 2008 року – геополітичний реванш Росії. *Держава і право*. 2014. Вип. 53. С. .686–692.
377. Черниш Р. Ф. Російсько-грузинський конфлікт, як передумова до анексії АР Крим та ведення бойових дій на сході України. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/7389/1/STRPDUS_2016_4_291-293.pdf (дата звернення: 01.05.2020).
378. Чернявский С. И. Россия — Украина: ретроспектива постсоветских отношений. *Juvenis scientia*. 2017. № 3. С. 13–21.
379. Шимаев Р., Полетаева П. «Самая настоящая гражданская война»: глава ЛНР сообщил о стадии обострения конфликта в Донбассе. URL: <https://russian.rt.com/ussr/article/859741-pasechnik-lnr-situaciya-donbass> (дата звернення: 20.05.2021).
380. Широкоград О.Б. Война на Донбассе. Оружие и тактика. Москва: Вече, 2018. 368 с.
381. Шкуратенко О. В., Дурнов Є. С., Щербатюк В. М. Анексія в європейському геополітичному просторі: науково-довідкове видання. Київ: Людмила, 2020. 84 с.

382. Шор М. Українська ніч. Історія революції зблизька. Дух і Літера. 2019. 264 с.
383. Шорников П. М. Бессарабский фронт (1918–1940 гг.). 2-е изд., перераб. и доп. Тирасполь: Полиграфист, 2011. 288 с.
384. Шорников П. М. Геополитический выбор Молдавии: Венгрия, Польша, Россия? Русин. 2012. С. 101–121.
385. Шорников П. М. Молдавська національна ідея в Бессарабії ХІХ ст. Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: матеріали міжнар. наук. конф. 16-17 травня 2001 р. Чернівці, 2002. 512 с.
386. Шорников П. М. Молдавская самобытность. Тирасполь: Изд-во Приднестр. ун-та, 2007. 400 с.
387. Шорников П. М. Политико-психологические мотивации внутри национальной армии Молдовы в период вооруженного конфликта в Приднестровье. Международные и внутренние аспекты регулирования политических и социальных конфликтов в Российской Федерации. Москва, 1999. С. 39–47.
388. Шорников П. М. Приднестровье в контексте гражданского конфликта в Молдавии: взгляд из Кишинева. Феномен Приднестровья. Тирасполь, 2000. С. 191–201.
389. Шорников П. М. Статус русского языка и гражданский конфликт в Молдавии: историография вопроса. *Русин*. 2007. № 3 (9). С. 36–56.
390. Шорников П. М. Эволюция межэтнических и этногосударственных отношений в Республике Молдова в 90-годы XX века. *Minoritatile nationale si relatii interetnice: traditia europeana si experienta noilor democratii pentru Moldova*. Chisinau: 2002. Р. 171–174.
391. Шрамович В. Авдіївка: чому йдуть бої за замерзлі окопи? BBC-news. 2017. 31 січня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38797473> (дата звернення: 10.10.2020).

392. Штански Н. В. Проблемы урегулирования конфликта в Приднестровье/Молдове: международные аспекты: автореф. канд. полит. наук.: 23.00.04. Москва, 2012. 30 с.
393. Шумка А. В. Інформаційне протистояння в ході грузинсько-російського конфлікту (8–12 серпня 2008 р.) *Військово-науковий вісник*. 2009. № 11. С. 254–260.
394. Щербак И. Н., Шишелина Л. Н., Циренчиков В. С. Украинский кризис: экспертная оценка. *Современная Европа*. 2014. № 3. С. 10 – 34.
395. Щербак Ю. Небезпечна гра Москви та уроки історії. *Універсум*. 2008. № 7–8. липень–серпень. С. 17.
396. Ярошенко Є. Війна в Грузії: чотири важливих уроки для України. URL: <https://apostrophe.ua/article/politics/2017-08-08/voyna-rossii-s-gruziei%E2%80%94chetyre-vajnyih-uroka-dlya-ukrainyi/13777> (дата звернення: 13.06.2020).
397. Ясь О.В. Історіографія, як термін. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Ї / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Istoriijgrafija_termin (дата звернення: 01.06.2023).
398. Ящеріцин Є. В. Аналіз фаз гібридної війни Росії проти України у контексті безпечної життєдіяльності. 2018. URL: https://core.ac.uk/display/185562723?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1 (дата звернення: 13.06.2020).
399. Armbruster N., Friedman B. H. Who is an ally, and why does it matter? URL: <https://www.defensepriorities.org/explainers/who-is-an-ally-and-why-does-it-matter> (дата звернення: 04.05.2023).
400. Baban I. The Transnistrian Conflict in the Context of the Ukrainian Crisis Author(s): NATO Defense College. 2015 Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/resrep10271> (дата звернення: 04.05.2023).

401. Behei I. I., Livinska Yu. H. Causes of the Russian-Moldovan Conflict of 1992 in Ukrainian and Russian Historiographical Discourses. *East European Historical Bulletin*. 2022. № 22. С. 206–215.

402. Cluley Gr. After the five-day Russia-Georgia war? A chronicle of the cyber battle unfolds. URL: <https://venturebeat.com/business/after-a-five-day-war-a-chronicle-of-the-cyber-battle-unfolds/> (дата звернення: 04.05.2023).

403. Crowther W. The Politics of Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia. *The Russian Review*, Vol. 50, № 2, 1991. pp. 203 – 210. URL: <https://www.jstor.org/stable/131158?origin=crossref> (дата звернення: 12.05.2023).

404. Galeotti M., Shumate J. Russia's Five-Day War. The invasion of Georgia, August 2008. URL: <https://ospreypublishing.com/us/russias-fiveday-war-9781472850997/> (дата звернення: 04.05.2023).

405. Górecki W. Abchazja. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2013. 184 str.

406. Hai-Nyzhnyk P. P. Russian-Ukrainian war – war for life (2014–2022): periodization. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 1436 p. URL: <https://dspu.edu.ua/news/z-yavylasya-kolektyvna-monografiya-rosijsko-ukrayinska-vijna-2014-2022-istorychni-politychni-kulturno-osvitni-religijni-ekonomichni-ta-yurydychni-aspekty> (дата звернення: 04.05.2023).

407. Hulyma O. Socio-economic and ethno-political peculiarities of Crimea development for five decades after its annexation by the Russian Empire. *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2017. Volume 3. Issue 2. S. 32–37.

408. Hurak I., D'Anieri P. The Evolution of Russian Political Tactics in Ukraine. *Problems of Post-Communism*. 2022. Volume 69, Issue 2. P. 121–132 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10758216.2020.1819162> (дата звернення: 13.06.2021).

409. Kaufman S. J., Bowers S. R. Transnational Dimensions of the Transnistrian Conflict. *Cambridge University Press*: 20 November 2018. Nationalities Papers, Volume 26, Issue 1, March 1998, P. 129–146. URL:

<https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/abs/transnational-dimensions-of-the-transnistrian-conflict/F742889B704D0430821DE1192A9BF2D4> (дата звернення: 03.05.2023).

410. Khardel R., Vyzdryk V., Melnyk O. Cinema as a Tool for Influencing Historical Consciousness in Russian-Ukrainian Information Warfare. *Codrul Cosminului*. Vol. 26, No. 2. Suceava: Stefan cel Mare University, December 2020. P. 281–303.

411. Kharuk A., Shumka A. The Role of Military Aviation in the Occupation of Crimea (2014). *Codrul Cosminului*. 2021. Vol. 27. Iss. 2. P. 397 -416.

412. King Ch. The Five-Day War: Managing Moscow After the Georgia Crisis. *Foreign Affairs*. Vol. 87, № 6, November/December 2008. pp. 2 – 11. URL: <https://www.jstor.org/stable/20699368> (дата звернення: 04.05.2023).

413. Mangott G. Deconstructing a Region. The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / ed. D. Hamilton, G. Mangott. Washington: Centre for Transatlantic Relations, 2007. P. 261–286.

414. Perovic J. Caucasus crisis: implications and options for the West. *CSS Analyses in Security Policy (Zurich)*. 2008. Vol. 3. № 39. P. 1.

415. Pruitt S. How a Five-Day War with Georgia Allowed Russia to Reassert Its Military Might. URL: <https://www.history.com/news/russia-georgia-war-military-nato> (дата звернення: 04.05.2023).

416. Rodkiewicz W. 2011. Transnistrian Conflict after 20 years: A Report by an International Expert Group. OSW Report, October 2011. *UNSPECIFIED*. URL: <http://aei.pitt.edu/58008/> (дата звернення: 04.05.2023).

417. Secrieru S. The Transnistrian conflict – new opportunities and old obstacles for trust building 2009–2010. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683857.2011.589150?journalCode=fbss20> (дата звернення: 04.05.2023).

418. Senyuk Yu. Цивілізаційний вимір зовнішньополітичного дискурсу Російської Федерації. Ku zderzeniu cywilizacji? Paradygmaty stosunków międzynarodowych na przełomie XX s XXI wieku. Lwów: PAIS, 2015. S. 111 – 118.

419. Sher G. S., Campbell C. A., Watkins A., Schweitzer G. E. Russia's Invasion of Ukraine: What Can U.S. Scientists Do? URL: <https://www.sciencediplomacy.org/perspective/2022/russias-invasion-ukraine-what-can-us-scientists-do> (дата звернення: 04.05.2023).

420. Sirbu O. Review – Cross Border Cooperation Development of European Union with Russia, Belarus, Ukraine and Moldova (2004-2010). Cross-border cooperation as a tool of spatial integration and cooperation between EU and eastern partner countries. Maribor: Iscomet, Institute for Ethnic and Regional Studies, 2012. URL: <http://www.iscomet.org> (дата звернення: 17.10.2020).

421. Surzhko L. Harned I am a Ukrainian American political scientist, and this is what the past year of war has taught me about Ukraine, Russia and defiance URL: <https://theconversation.com/i-am-a-ukrainian-american-political-scientist-and-this-is-what-the-past-year-of-war-has-taught-me-about-ukraine-russia-and-defiance-198128> (дата звернення: 04.05.2023).

422. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 1436 p. URL: <https://dspu.edu.ua/news/z-yavylasya-kolektyvna-monografiya-rosijsko-ukrayinska-vijna-2014-2022-istorychni-politychni-kulturno-osvitni-religijni-ekonomichni-ta-yurydychni-aspekty> (дата звернення: 04.05.2023).

423. Thomas T. I. The Bear Went Through the Mountain: Russia Appraises its Five- Day War in South Ossetia. URL: <https://sites.evergreen.edu/russiawinter/wp-content/uploads/sites/47/2015/01/March-10-S-Ossetia-thru-the-mountain.pdf> (дата звернення 04.05.2023).

Додаток А

Акти впровадження результатів дисертації

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної
академії сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного з навчальної роботи

полковник

О. КРАСЮК

“30” травня 2022 року

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

в освітній процес матеріалів дисертаційного дослідження
капітана Лівінської Ю.Г. за темою “Воєнні конфлікти Росії
з незалежними державами на пострадянському просторі
в українському та російському історіографічних дискурсах”.

Комісія у складі працівників ЗС України А. Каляєва, А. Харука, І. Соляра, М. Верхотурової, склали цей акт в тому, що матеріали дисертаційного дослідження капітана Лівінської Ю.Г. за темою “Воєнні конфлікти Росії з незалежними державами на пострадянському просторі в українському та російському історіографічних дискурсах” впроваджено в освітній процес кафедри гуманітарних наук Інституту морально-психологічного забезпечення та використовуються при вивченні курсантами Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного спеціальності 034 “Культурологія”:

навчальної дисципліни “Історіографія та джерелознавство”:

Тема 7. Сучасна вітчизняна історіографія військової історії. Заняття 3. Стан вивчення військової історії на сучасному етапі;

навчальної дисципліни “Основні проблеми військової історії”:

Розділ 4. Еволюція збройних сил та військового мистецтва у другій половині XX – на початку XXI ст. Тема 8. Армії та збройні конфлікти 90-х років XX ст. – початку XXI ст. Заняття 2. Основні питання сучасної військової історії України;

навчальної дисципліни “Розвиток армій та військової справи у другій половині XX – на початку XXI ст.”:

Розділ 2. Збройні сили і військове мистецтво провідних країн у 90-х рр. XX ст. і на початку XXI ст. Тема 4. Розвиток збройних сил та воєнного мистецтва на початку XXI ст. Заняття 1. Геополітичні зміни початку XXI ст. 2. Військова експансія Росії. Російсько-грузинська війна.

Розділ 2. Збройні сили і військове мистецтво провідних країн у 90-х рр. XX ст. і на початку XXI ст. Тема 5. Збройні сили та військова політика незалежної України. Заняття 1. 3. Участь ЗС України у відбитті російської агресії;

навчальної дисципліни “Сучасні аспекти інформаційної безпеки”:

Розділ 2. Виклики та загрози інформаційній безпеці. Тема 2. Інформаційні війни. Система забезпечення інформаційної безпеки. Заняття 14. Гібридна війна Росії проти України.

Комісія:

голова – завідувач кафедри гуманітарних наук

д. наук з держ. упр. доц.

 А. КАЛЯЄВ

Члени:

професор кафедри гуманітарних наук

д. іст. наук, проф.

 А. ХАРУК

професор кафедри гуманітарних наук

д. іст. наук, проф.

 І. СОЛЯР

професор кафедри гуманітарних наук

к. іст. наук, доц.

 М. ВЕРХОТУРОВА

Продовження додатку А

ЗАТВЕРДЖУЮ

Головний редактор Телерадіостудії
Міністерства оборони України "Бриз" (м. Одеса)

капітан 1 рангу

А. ДЕАК

"03" травня 2022 року

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Матеріалів дисертаційного дослідження

капітана Лівінської Юлії Григорівни за темою

"Воєнні конфлікти Росії з незалежними державами на пострадянському просторі
в українському та російському історіографічних дискурсах"

Комісія у складі: заступника головного редактора капітан 2 рангу П. Парфенюка, редактора редакції телебачення капітана 3 рангу Д. Оніпка, редактора редакції радіомовлення капітана 2 рангу В. Крижановського, головного інженера капітана 2 рангу Р. Надольного склали цей акт в тому, що матеріали дисертаційного дослідження капітана Лівінської Юлії Григорівни за темою "Воєнні конфлікти Росії з незалежними державами на пострадянському просторі в українському та російському історіографічних дискурсах" були використані при підготовці інформаційних та аналітичних програм "На Варті", "Боротьба за Україну" телерадіостудії Міністерства оборони України "Бриз" (м. Одеса), спрямованих на формування інформаційної свідомості аудиторії, рівня її медіаінформаційної грамотності, підвищення лояльності та довіри до українських медіа, що набуло актуальності в період воєнної агресії РФ проти України.

Дисертаційне дослідження капітана Лівінської Юлії Григорівни використовувалось при створенні історичного тижневика "Південь без міфів".

Комісія:

голова – заступник головного редактора капітан 2 рангу П. ПАРФЕНЮК

Члени:

редактор редакції радіомовлення капітан 2 рангу В. КРИЖАНОВСЬКИЙ

редактор редакції телебачення капітан 3 рангу Д. ОНІПКО

головний інженер капітан 2 рангу Р. НАДОЛЬНИЙ

Додаток Б

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці у фахових виданнях, що відображають основні наукові результати дисертації.

- 1 Behei I. I., Livinska Yu. H. Causes of the Russian-Moldovan Conflict of 1992 in Ukrainian and Russian Historiographical Discourses. *East European Historical Bulletin*. 2022. № 22. С. 206–215 [in English]. (особистий внесок Ю. Лівінської – 50%, аналіз причин виникнення російсько-молдовського конфлікту 1992 р. в українському та російському історіографічних дискурсах, що становить 0,5 д.а.).
2. Лівінська Ю. Г. Передумови та причини російсько-грузинського збройного конфлікту: погляд української історіографії. *Новітня доба*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2021. Вип. 9. С. 226–236.
3. Лівінська Ю. Г. Збройні конфлікти за участю Російської Федерації в Нагірному Карабасі, Придністров'ї, Грузії та Україні в українській історіографії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. № 49. Т. 1. С. 31–38.
4. Ливинская Ю. Г. Предпосылки и причины возникновения российско-грузинского конфликта в украинском и российском научном дискурсах. *Instytut Bezpieczeństwa i Rozwoju Międzynarodowego «SDirect24»*. 2019. Вип. № 4/ (2). С. 159–180.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Лівінська Ю. Г. ЗМІ, як аспект інформаційної безпеки України у 2014-2017 рр. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ: збірник тез доповідей міжнародної науково-технічної конференції*, м. Львів, 17–18 травня 2018 р. /НАСВ. Львів, 2018. С. 344.

6. Лівінська Ю. Г. Базування ЧФ РФ на території України, як загроза національній безпеці у суспільному дискурсі України. *Виклики політики безпеки: історія і сучасність: збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції*, м. Львів, 18–19 жовтня 2018 р. /НАСВ. Львів, 2018. С. 209–210.

7. Лівінська Ю. Г. Російсько-грузинський конфлікт 2008р.: відмінності українського і російського наукових дискурсів. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ: збірник тез доповідей міжнародної науково-технічної конференції*, м. Львів, 16 – 17 травня 2019 р. /НАСВ. Львів, 2019. С. 333.

8. Лівінська Ю. Г. Російсько-грузинська війна 2008 р.: уроки для України. *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття: збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції*, м. Львів, 25 – 26 червня 2019 р. / НАСВ. Львів, 2019. С. 183–186.

9. Лівінська Ю. Г. Чинники виникнення російсько-молдовського конфлікту 1992 р. в українському історіографічному дискурсі. *Застосування сухопутних військ Збройних сил України у конфліктах сучасності: збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції*. м. Львів. 20 листопада 2020 р. / НАСВ. Львів, 2020. С. 230 –231.

10. Лівінська Ю. Г. Російсько-молдовський конфлікт 1992 р. в українському та російському історіографічних дискурсах. *Актуальні питання сучасної науки, суспільства та освіти: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції*. Харків. 29-31 січня 2022 р. С. 1346–1350.